

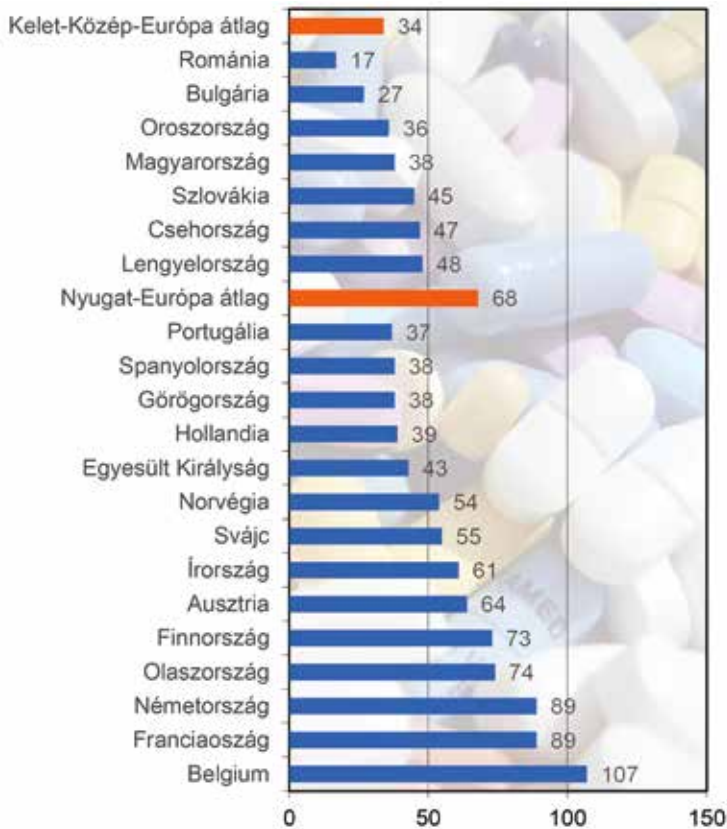
GAZDÁLKODÁS

www.hoi.hu

Scientific Journal on Agricultural Economics

A TARTALOMBÓL

Az egy főre jutó OTC- (nem vényköteles) étrendkiegészítő-kiadások az európai országokban, euróban

Forrás: Lehota és szerzőtársai tanulmánya

Mezőgazdasági
tudásrendszer
Magyarországon

Helyspecifikus
növénytermelés terjedése

Étrend-kiegészítők
fogyasztói szokásai

Hungarikumok hazai és
nemzetközi megítélése

Pénzügyi elemzés sajátos
esetei

Sertéstartó gazdaságok
eszközellátottsága

MAGYAR ÁLLATORVOSOK LAPJA

Magyar Állatorvosok Egyesülete

2015. június 15.

103 **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200**

HUNGARIAN AGRICULTURAL RESEARCH

Magyar Állatorvosok Egyesülete

2015. június 15.

FROM CONTENTS

1. **103** **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200**

HALÁSZAT

Magyar Állatorvosok Egyesülete

2015. június 15.

103 **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200**

NÖVÉNYTERMELÉS

Magyar Állatorvosok Egyesülete

2015. június 15.

103 **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200**

a falu

Magyar Állatorvosok Egyesülete

2015. június 15.

103 **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200**

ÁLLATTENYÉSZTÉS TAKARMÁNYOZÁS

Magyar Állatorvosok Egyesülete

2015. június 15.

103 **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200**

GAZDÁLKODÁS

Magyar Állatorvosok Egyesülete

2015. június 15.

103 **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200**

KERTGAZDASÁG HORTICULTURE

Magyar Állatorvosok Egyesülete

2015. június 15.

103 **104** **105** **106** **107** **108** **109** **110** **111** **112** **113** **114** **115** **116** **117** **118** **119** **120** **121** **122** **123** **124** **125** **126** **127** **128** **129** **130** **131** **132** **133** **134** **135** **136** **137** **138** **139** **140** **141** **142** **143** **144** **145** **146** **147** **148** **149** **150** **151** **152** **153** **154** **155** **156** **157** **158** **159** **160** **161** **162** **163** **164** **165** **166** **167** **168** **169** **170** **171** **172** **173** **174** **175** **176** **177** **178** **179** **180** **181** **182** **183** **184** **185** **186** **187** **188** **189** **190** **191** **192** **193** **194** **195** **196** **197** **198** **199** **200**

TARTALOM

<i>Móra László: Karácsony édes ünnepén</i>	505
--	-----

TUDOMÁNYOS CIKK

<i>Nemes Gusztáv – Varga Ágnes: Régi intézmények, új kihívások – a mezőgazdasági tudásrendszer (MTR) Magyarországon</i>	506
<i>Takácsné György Katalin: Agrárinnováció a gyakorlatban – avagy miért ilyen lassú a helyspecifikus növénytermelés terjedése?</i>	517
<i>Lehota József – Németh Nikolett – Gyenge Balázs: Fogyasztói szokások felmérése az étrend-kiegészítők körében az élelmiszer-biztonság szempontjából – demokutatás</i>	527
<i>Péli László – Némediné Kollár Kitti – Tóth Tamás: A hungarikumok magyarországi és nemzetközi megítélésének főbb aspektusai az egyetemi hallgatók körében</i>	547
<i>Pupos Tibor – Horváth Péter – Szálteleki Péter: A pénzügyi elemzés sajátos esetei és kezelésük módszertani kérdései a mezőgazdasági vállalkozásokban</i>	563
<i>Ábel Ildikó – Hegedűsné Baranyai Nóra: Sertéstartó gazdaságok eszközellátottságának vizsgálata, különös tekintettel a beruházásokra</i>	582

KRÓNIKA

<i>Szöllősi László: Beszámoló a Lengyel Agrárközgazdászok Egyesületének (SERiA) XXII. éves kongresszusáról</i>	593
<i>Jámbor Attila: Isten éltesse Csáki Csabát 75. születésnapja alkalmából!</i>	595
<i>Szerkesztőbizottsági ülés és cukorgyári látogatás Kaposváron</i>	598

Előfizetési felhívás	605
Summary.....	599
Contents	604

A GAZDÁLKODÁS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

SZÉKELY CSABA

a Szerkesztőbizottság elnöke
egyetemi tanár, Sopron

KAPRONCZAI ISTVÁN

főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

RIEGER LÁSZLÓ

felelős koordinátor,
c. egyetemi tanár, Budapest

BORBÉLY CSABA

egyetemi docens, Kaposvár

FEHÉR ALAJOS

egyetemi magántanár, Kompolt

FORGÁCS CSABA

egyetemi tanár, Budapest

HEGYI JUDIT

egyetemi docens, Mosonmagyaróvár

KÁPOSZTA JÓZSEF

egyetemi docens, Gödöllő

CSETE LÁSZLÓ

tiszteletbeli főszerkesztő,
c. egyetemi tanár, Budapest

TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN

doktori iskolák koordinátora,
egyetemi tanár, Gyöngyös

LAKNER ZOLTÁN

egyetemi tanár, Budapest

MEZŐSZENTGYÖRGYI DÁVID

c. egyetemi tanár, Budapest

PUPUS TIBOR

egyetemi tanár, Keszthely

SZABÓ G. GÁBOR

tudományos főmunkatárs, Budapest

SZŰCS ISTVÁN

egyetemi docens, Debrecen

TUDOMÁNYOS TANÁCSADÓ TESTÜLETE

ALVINCZ JÓZSEF

egyetemi tanár, Kaposvár

CSÁKI CSABA

akadémikus, professor emeritus
Budapest

FERTŐ IMRE

egyetemi tanár, Budapest

LEHOTA JÓZSEF

egyetemi tanár, Gödöllő

MAGDA SÁNDOR

egyetemi tanár, Gyöngyös

NÁBRÁDI ANDRÁS

egyetemi tanár, Debrecen

POPP JÓZSEF

egyetemi tanár, Debrecen

SOLYMOS REZSŐ

akadémikus, kutatóprofesszor
Szentendre

SZŰCS ISTVÁN

egyetemi tanár, Gödöllő

UDOVECZ GÁBOR

egyetemi tanár, Kaposvár

Móra László:
Karácsony édes ünnepén

Legyen ma templom minden ember szíve,
Melyben a lélek szárnyat bontogat!
Karácsony édes ünnepén
Legyen imádság minden gondolat.

Legyen ma templom minden ember szíve,
S legyen a templom tiszta, szent fehér.
Karácsony édes ünnepén
Istennek tetsző legyen a kenyér.

Szálljon szívünkbe áldott akarat,
Ez kösse egybe mind a kezeket.
Karácsony édes ünnepén
Te légy vendégünk: Jóság, Szeretet!

Akinek könnyet osztogat az Élet
És kín a napja, kín az éjjele,
Karácsony édes ünnepén
Ne fuss előle! Óh beszélj vele!

Testét takard be s enyhítsd sok sebét!
Óh lásd meg, tudd meg: testvér ő veled.
Karácsony édes ünnepén
A szíved szépül, őt ha öleled.

Az emberszívek örökélő őrre
Tegye ma össze mind a kezeket!
Karácsony édes ünnepén
Maradj vendégünk: Jóság, Szeretet!

A Gazdálkodás 2015. évi utolsó számában boldog karácsonyt és eredményes, jó munkát, egészséget, sok örömet kíván a következő esztendőre valamennyi tisztelt

Olvasójának,

Előfizetőjének,

Szerzőtársának,

Támogatójának!

a Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága, Szerkesztősége és Kiadója

megreformált szakpolitika, egyre inkább kérdésessé válik, hogy a hagyományos, formális MTR képes-e támogatni a fenntartható mezőgazdaságot és vidékfejlesztést. A rendszer alapjául szolgáló értékrend módosulásával az érdekelt szereplők köre, a szükséges tudás és átadásának módja is megváltozott. A pusztán technológiai innováció mellett egyre nagyobb hangsúlyt kap a menedzsment, a rendelkezéseknek, korlátozásoknak való megfelelés (kölcsonös megfeleltetési rendszer, diverzifikáció, minőségellenőrzés stb.) és az életképes vidéki közösségek fenntartása. Az e folyamatok megerősítéséhez szükséges tudás és innováció nem hozható létre a régi tudásközpontokban és nem adható tovább felülről irányított (*top-down*) tanácsadó szolgáltatásokon keresztül. Az új rendszerben nagy hangsúly kerül a tudáshálózatokra, a folyamatok ismeretére, a társadalmi tanulásra, társadalmi innovációra (Reed et al., 2010; Nemes – Varga, 2014). Mindez jelentős kihívást jelent a formális MTR számára, melynek intézményei jellemzően konzervatív, a fennálló rendszerbe jól beágyazott, nehezen változó alakulatok. A tudás- és szolgáltatási hálózatokban fellépő hiányok ugyanakkor alternatív, gyakran alulról építkező (*bottom-up*) megoldásokat generálnak, amelyekből kirajzolódni látszik egy új, informális MTR.

Jelen cikkben két, párhuzamosan futó kutatás eredményei alapján elemezzük a magyar MTR fejlődését, a rendszer legfontosabb változásait. Az egyik a „Megvalósult és elmaradt szinergiák a fejlesztéspolitikában” című OTKA (101025) kutatás, melyben az elmúlt tíz év agrár- és vidékfejlesztési szakpolitikáinak és intézményeinek működését és hatásait vizsgáltuk területi keretben. Emellett feldolgozzuk a SOLINSA (*Support of Learning and Innovation Networks Sustainable Agriculture*, azaz Tanuló és Innovációs Hálózatok Támogatása a Fenntartható Mezőgazdaságban) FP7-es

nemzetközi kutatás hazai eredményeit is. Átfogó elemzést nyújtunk a jelenlegi MTR-intézményekről, részletezve az általuk betöltött szerepet, vertikális és horizontális koordinációjukat, megvizsgáljuk a hatékonyságukat korlátozó aktuális trendeket és problémákat, végül bemutatjuk a kutatás központi elemét képező LINSNA (*Learning and Innovation Network for Sustainable Agriculture*, azaz Tanuló és Innovációs Hálózat a Fenntartható Mezőgazdaságért) modellt, ami utat mutathat a mezőgazdasági tudásrendszer újraértelmezéséhez.

A kutatás során a kvalitatív módszerek széles spektrumát alkalmaztuk. A hazai MTR-re vonatkozó szakirodalom feldolgozása után 11 strukturált interjút készítettünk szakértőkkel és különböző érdekelttel. Az volt a célunk, hogy a témával kapcsolatos valamennyi főbb érdekcsoport és ellentétes nézet megjelenítésre kerüljön. Az interjúk alapján meghatároztuk a rendszer fő kérdésköreit, konfliktusait és diszfunkcióit. Ezt követően vitaindító tanulmányt készítettünk, amelyet eljuttattunk számos (kormányzati, NGO, termelők szervezeteiben szerepet vállaló stb.) MTR-érdekelthez, akiket közös munkára invitáltunk. A 17 résztvevővel lezajlott nemzeti workshopon három fő célunk volt: (1) a hazai MTR-t elemző tanulmányunk közös értékelése és visszajelzések gyűjtése; (2) közös gondolkodás elindítása és anyaggyűjtés további elemzésekhez; (3) az MTR különböző érdekelt szereplői közti hálózatok létrejöttének elősegítése. E tanulmány a hazai MTR helyzetét és legfőbb problémáit a szakirodalom, az interjúk és a nemzeti workshop eredményének alapján ismerteti. A kutatást 2014 elején zártuk le, az alábbi cikkben az addig történt változásokról lesz szó. Az azóta eltelt időszakban a hazai MTR-ben jelentős reformok zajlottak, főleg a vezető központi intézmények neve, tevékenységi területei változtak meg. Ezekről a változásokról egy következő cikkben adunk számot.

A MAGYARORSZÁGI MTR VÁLTOZÓ KIHÍVÁSAI

A Magyarországi MTR-t az 1980-as évek végéig alapvetően centralizált, felülről irányított (*top-down*) és politikailag ellenőrzött egyszerű struktúra jellemezte. A modern technikára alapozó nagyüzemi mezőgazdasági termelés államilag fenntartott termelészövetkezetekben és állami gazdaságokban folyt a tervgazdálkodás részeként. A nagyüzemi termelést ugyanakkor kiegészítette a részdőben végzett, félig önellátó gazdálkodás, a földhasználat és munkaerő-gazdálkodás egészen más típusát képviselve (Szabó, 2011). A háztáji termelés többnyire a termelészövetkezetekbe integrálva folyt (Juhász, 2001). A háztáji termelők a nagyüzemi gazdálkodáshoz rendelkezésre álló bizonyos javakat (gyakran ingyenesen) használták, és a terményeket is a termelészövetkezeten keresztül értékesítették.¹ A 80-as évek végére a háztáji mezőgazdasági termelés – a termőföld mindössze néhány százalékán – a teljes magyar mezőgazdasági termelés több mint 30%-át adta (Fertő – Mohácsi, 1997).

Ebben az időszakban az előállított és átadott tudás még elsősorban technológiai jellegű, hiszen a fő cél a *termelés és hatékonyság növelése* volt. A kutatások főleg egyetemeken és kutatóintézetekben folytak. Az utóbbiak többsége a *Földművelésügyi Minisztérium* (FM) alá tartozott, bár néhány fontos kutatóintézet az MTA kutatóintézeti hálózatának égisze alatt működött (és működik ma is). A tudás átadása két szinten történt. Legnagyobb részét a termelészövetkezetek és állami gazdaságok agrármérnökei közvetítették, de fontos szerepet kapott a minisztérium által működtetett, különleges témákkal foglalkozó, jól szervezett szaktanácsadói rendszer is.

A mezőgazdasági oktatást szintén a minisztérium irányította, meghatározta a szükséges mezőgazdasági technikusok és mérnökök számát, a végzősöket pedig rengeteg álláslehetőség várta az ágazatban.

A korszak másik fontos MTR-intézménye az úgynevezett termelési rendszerek hálózata volt (Kozári, 2000; Schlett, 2004). Ez fél tucatnyi, stratégiai szektorokra specializálódott integrátor-tudásközvetítőt jelentett, melyek a szövetkezetekkel együttműködve hatalmas termőterületeket fedtek le. A termelési rendszerek innovációt közvetítettek, segítették a fejlesztést, a tudás elterjesztését, modern nyugati technológiát importáltak és értékesítették a magyar termékeket a világpiacon. Jó kapcsolatokat tartottak fenn az egyetemekkel és a kutatóintézetekkel, segítve a műszaki innováció hatékony alkalmazását a termelésben.

Az 1980-as évek végére számos probléma jelent meg (túlzott munkaerő-felvétel, rejtett munkanélküliség, függőség az összeomló orosz piactól stb.) a látszólag jól működő mezőgazdasági rendszerben. A politikai rezsim és a gazdasági rendszer változásai következtében az 1990-es évek elején az állami mezőgazdasági vállalatokat felszámolták vagy átalakították, a mezőgazdasági földhasználat pedig teljesen megváltozott (Fertő – Mohácsi, 1997; Szabó, 2011; Juhász, 2001), mindez komoly hatással volt az MTR-re is. Az átmenet éveitől életképes méretű családi gazdaságok által uralt mezőgazdasági szerkezet kialakulását várták. A mezőgazdálkodó egységek 80%-a azonban még 2000-ben is 5 ha-nál kisebb törpebirtok volt, így a duális (nagyüzemi – kisüzemi gazdaságok) struktúra továbbra is domináns maradt, annak minden történelmi problémájával együtt (Tóth, 2000; Oros, 2002; Ivicz, 2004; Schnicke, 2011).

A 2010-es nemzeti mezőgazdasági össze-

¹ Az állattenyésztés jelentős részét például a háztartások végezték, bár csak az állatok elhelyezését és a munkát biztosították, minden mást – növendékállatokat, tápot, állat-egészségügyi ellátást – a termelészövetkezettől kaptak, amely végül, az árból minden költségét levonva, megvásárolta a termékeket.

írás alapján Magyarországon 8800 mezőgazdasági társas vállalkozás (szövetkezet és üzleti célú gazdaság) mellett 567 000 egyéni gazdálkodó működött. A jogi személyek (vállalkozások és szövetkezetek) átlagosan 337 ha földterületet használtak, az egyéni gazdálkodók átlagosan mindössze 4,6 ha-on gazdálkodtak. A képet finomítja, hogy a gazdasági társaságoknak mindössze 4%-a használt 1 ha-nál kisebb területet, az egyéni gazdálkodók viszont kétharmada gazdálkodott ekkora területen. Az 567 000 egyéni gazdálkodó 60%-a elsősorban önellátásra termelt (KSH, 2012). A csúcstechnológiát alkalmazó, iparszerű mezőgazdaság, amely a tervgazdaság idejében elterjedt nagyüzemi mezőgazdaságra emlékeztet, a nagyobb kereskedelmi célú gazdaságokra jellemző. Ezek jól bevált, gyakran importált, modern technológiát alkalmaznak, legtöbbször szántóföldi gabonatermesztéssel foglalkozik, hiszen itt tudják kihasználni leginkább a nagyüzemi technológia előnyeit. Ezeket a gazdaságokat főleg üzleti tanácsadók látogatják, technológiai, integrált vezetési és marketingkérdésekben adnak szaktanácsot (Szabó, 2011).

A régi mezőgazdasági struktúra felbomlásával az MTR egyre több új elemmel bővült, a feladatok és kihívások gyorsan változtak, a rendszer töredezett, reaktív állapotba került. A hagyományos, fentiekben tárgyalt integrátorok eltűntek vagy gyökeresen átalakultak (Kozári, 2000; Szabó, 2011), s a tudás és innováció terjesztésében betöltött szerepüket közösségi és magánintézmények, valamint civil szervezetek vették át. A hivatalos szakpolitikában is különböző trendek (decentralizáció és centralizáció) váltották egymást. A decentralizációs törekvések kapcsán az MTR első fontos újítása a falugazdász-hálózat létrehozása volt. Ezt a kormány alapította, de osztrák példára az új magyar Mezőgazdasági Kamara koordinálta (Juhász, 2009). A hálózat a széteső térszerek szakemberbázisára alapozva több mint 1500 helyi szaktanácsadót fog-

lalkoztatott. Ez a falugazdász-hálózat széles körű, személyes, gyakorlati tanácsadást biztosított ingyenesen, elsősorban az újonnan létrejövő kis és közepes gazdaságok számára. Az 1990-es években viszonylag jól működő hálózat az ezredforduló előtti centralizáció következtében többször átalakult, a megmaradt szaktanácsadók ekkor már a járási hivatalok alkalmazottaiként tanácsadás helyett főként hivatali ügyekben jártak el (Székely – Halász, 2010). Fő feladatuk az internetes alapú támogatáskérő űrlapok helyes kitöltésének elősegítése lett, a rendszerben betöltött szerepük valamelyest zavarossá vált (Bányai et al., 2011). Az európai integrációs folyamatok következtében jelentős mértékben megnöttek az elérhető források és a minden gazdálkodóra kötelező érvényű szabályok, a többéves programozás, az EU-szabályozásnak megfelelő intézményekkel való partnerség és együttműködés a hivatalos magyar MTR részévé vált. Az egyes intézmények utóbbi tíz évben az MTR-ben betöltött szerepét az 1. táblázatban foglaltuk össze.

A piacgazdasággal együtt nagy (gyakran nemzetközi) üzleti integrátorok is beléptek a hazai rendszerbe. Ezek főleg a nagyobb, kereskedelmi célú gazdaságok részére egyenesen a nemzetközi gyakorlatból közvetítenek technológiai és szervezeti innovációt. Ugyanakkor a hagyományos kutatóintézetek és a mezőgazdasági oktatás szerkezete felbomlott, a szektorból érkező pénzügyi támogatás és élő kapcsolat fokozatosan elveszett, amit a kutató és felsőoktatási intézmények megfogvatkozása is jelez. Az 1990-es évek végére az agrártudományi egyetemeken feletti ellenőrzés átkerült az agrártárcától az oktatásügyhöz, ezzel tovább gyengült az agrárszektornal fennálló kapcsolat.

Átalakulásra tehát mindenképpen szükség volt, hiszen az agrár- és vidékfejlesztési szektorban az innovációhoz éppúgy, mint a napi rutinfeladatok elvégzéséhez szükséges tudás is rohamos változásnak

I. táblázat

Az MTR funkciókénti főbb intézményeinek jellemzői Magyarországon

Funkció	Intézmény	Jellemzői
Oktatás	HOI (korábban NAKVI)	Oktatás és tanácsadás fő kormányzati szerve, tudás-, információteremtés és -terjesztés, oktatási anyagok, konferenciák, események stb.
	Egyetemek	13 egyetem és/vagy fakultás agrártudomány, élelmiszer-tudomány és vidékfejlesztés területén.
Kutatás	MTA kutatóintézetei, AKI (FM, illetve VM háttérintézete), NAIK	Különböző témákban alap- és alkalmazott kutatásokat végeznek, állami megbízások, nemzetközi és hazai kutatási pályázatok révén, gyakran egyetemi tanszékekkel, kutatóintézetekkel együttműködve.
Vidékpolitika megvalósítása	LEADER HACs-ok	Videkfejlesztési tudást és információt teremt, közvetít és terjeszt; LEADER program mikroregionális intézményei, a helyi fejlesztés mozgatórugói, a részvételi demokrácia legitim intézményei.
	MVH	Kifizető és végrehajtó ügynökség; a központi iroda felel a stratégiai, jogalkotási és informatikai kérdésekért, a regionális irodák (7 db) pedig a pályázati projektekkel és a helyszíni ellenőrzésekkel foglalkoznak.
	HOI (korábban NAKVI)	LEADER HACs-ok szakmai felügyelete; MNVH implementációs ügynöksége.
	MNVH	Feladata: tanulóláncok kialakítása és támogatása, az információcsere, innováció és társadalmi tanulás elősegítése.
	VM Irányító Hatóság	Törvény-előkészítésért, döntéshozásért, nemzeti stratégiákért felelős kormányzati intézmény, az MTR központi szereplőjének kellene lennie az IH és a vidékfejlesztési aréna közötti kétirányú információáramlásban.
Mezőgazdasági szaktanácsadás	<i>Fajtái</i>	<i>Jellemzői</i>
	Falugazdász-hálózat	Szaktanácsadás (ingyenes konzultáció), 1990-es évek eleje óta működik, termelőknek nyújt tanácsokat, változó struktúrával és irányítással.
	Agrárkamara komplex szaktanácsadási szolgáltatás	Szaktanácsadás (2013 végéig ingyenes konzultáció) – termelőknek (nem csak kamarai tagok); kölcsönös megfeleltetési rendszerrel, a közvetlen kifizetésekkel, vidékfejlesztési intézkedésekkel, kötelezettségekkel, határidőkkel stb. kapcsolatban; elektronikus jelentkezések és támogatáskérések segítése.
	Mezőgazdasági Szaktanácsadási Rendszer (MSZR)	Szaktanácsadás (támogatott konzultáció); több szintből áll, a termelők fizetnek a szolgáltatásért, majd a szerződés értékének 80%-át visszaigényelhetik. A szolgáltatást a hét év alatt legfeljebb háromszor vehetik igénybe.
	Üzleti szaktanácsadás	Szaktanácsadás; nem támogatott konzultáció, elterjedtsége alacsony szintű, nagy vagy szakosodott, üzleti célú gazdaságok veszik igénybe + a mezőgazdasági és vidékfejlesztési beruházásokra készített pályázatok (tanácsadók, pályázatírók).
	Beszállítók, integrátorok	Technikai innovációk terjesztése (piacvezetők), kombinált technológiai csomagokat kínálnak (gépeket, vetőmagokat és növényvédő szereket).

Forrás: saját szerkesztés

indult. A termelékenység helyett egy sokkal összetettebb és sokoldalúbb koncepció, a *fenntarthatóság* lett az agrár- és vidékfejlesztési politika fő (retorikai) célkitűzése.

Így a korábban domináló ipari-technológiai tudás vesztett fontosságából, terjesztésének szerepét nagyrészt átvették az integrátorok és az üzleti szaktanácsadás (*Székely*

– Halász, 2010). A tudás iránti igény ugyanakkor sokkal szerteágazóbb és töredezet-
tebb lett, különösen Magyarország európai
integrációjának elindulását követően. Az új
tudásigény jelentős része az uniós szakpo-
litikákhoz kapcsolható. A hazai termelők
bevételei között az EU-s támogatások egyre
nagyobb hányadot képviseltek, ugyanakkor
a kapcsolódó szabályozások és adminisztratív
teendők útvesztőjében a megfelelő (leg-
jobb) megoldás megtalálásához segítségre
volt szükségük. Emellett a vidékfejlesztési
politikák is egyre fontosabbá váltak, ami
tovább bonyolította a szükséges tudás szer-
kezetét. A többéves stratégiai programozás,
a szektorokon átnyúló fejlesztések, a kötelező
helyi partnerségek, közösségi tervezés,
többszintű kormányzás a rendszer szerves
részévé vált, ezzel teljesen új kihívások elé
állítva a mezőgazdasági tudásrendszert.

A MAGYAR MTR TRENDJEI ÉS PROBLÉMÁI – RÖVID ELEMZÉS

Kutatásunk tanúsága szerint a hazai
MTR az elmúlt 15 évben nehezen boldogult
az új kihívásokkal, az 1990-es évek
elején tapasztalható problémák területén
nem történt érdemi előrelépés (Husti, 1991).
Ez részben a régi intézmények szétesésének
tudható be, részben pedig annak, hogy a
fenntartható fejlesztés új szempontok ér-
vényesítését igényli. Decentralizált, sok-
oldalú, hálózatorientált megközelítésre
lett volna szükség, amire a mezőgazda-
sági tudásrendszer nem volt felkészülve.
Az intézményekben és a feladatellátásban
fellépő hiányokat, réseket egyrészt üzleti
szervezetek, másrészt alulról szerveződő,
gyakran az új kommunikációs technológi-
ák által nyújtott lehetőségeket kihasználó
közösségi hálózatok töltötték be. Más ne-
hézségek továbbra is fennállnak, krónikus
tudáshiányt és a fenntartható mezőgaz-
daság esetenkénti diszfunkcióit okozva.
A kutatás során három fontos trendet és
négy, működési zavart okozó hiányosságot
azonosítottunk a magyar MTR-en belül,

melyek hátráltatják a tudásteremtést és a
tudásátadást a magyar agrár- és vidékfej-
lesztés rendszerében.

Trendek

A technológiai fejlődést nem követte a
vezetői képességek fejlesztése/oktatása,
az agrártársadalom jelentős része ma sincs
tudatában a menedzsment fontosságának.
A kistermelők egyszerűen kicsiben próbál-
ják ugyanazt csinálni, mint a nagyok, ami
általában nem a legjobb stratégia. Komplex,
stratégiai szaktanácsadás, amelybe tech-
nológiai, termelési és marketingtémák is
beletartoznak, a kisebb termelők számára
nem elérhető, csak a nagy agrárholdingok
képesek azt megfizetni. A mezőgazdasági
beszállítók által létrehozott és terjesztett,
szakosodott technológiai tudás gyakran
ingyenesen hozzáférhető, ám ez nyilvánva-
lóan üzleti célú, az értékesített termékeket
részesíti előnyben, néha az általános jólétre
potenciálisan veszélyes következményekkel
(pl. környezetre, társadalmi és gazdasági
érdekekre gyakorolt hatás). A részrehajlást
kizáró, független tanácsadás ugyanakkor
a legtöbb termelő számára gyakorlatilag
nem elérhető.

A *mezőgazdasági oktatás* sem követte a
szektor trendjeit, nem piacorientált, és nem
tartja az iramot a gyakorlati igényekkel.
Míndez a mezőgazdasági oktatás minő-
ségének további romlásához vezetett, az
agrárszakokon megfogyatkoztak a diákok,
több agrárokutató intézményt bezártak
vagy más egyetemekbe integráltak, akuttá
vált a rátermelt és képzett, gyakorlati ta-
pasztalatokkal is rendelkező szakemberek
hiánya. Az agrárvégzettségű fiatalok álta-
lában nem rendelkeznek szakmai gyakor-
lattal (a szektorban soha nem dolgoztak),
sokan úgy lesznek agrárpolitikai intézmé-
nyek munkatársai (pl. helyszíni ellenőrök
vagy pályázatkezelők az MVH-nál), hogy
nincs kapcsolatuk a tényleges termeléssel.
Az ágazattól érkező közvetlen megbízás-
ok (amelyek gyakoriak voltak a múltban)

szinte teljesen eltűntek. Az agrárkarok már nem kutatóorientáltak, a kutatóintézetek eközben a túlélésért küzdenek a rohamosan csökkenő kutatás-fejlesztési költségvetések miatt.

A tudás átadásának tartalma és szereplői radikális változáson mentek át. A fenntartható vidékfejlesztéshez ma szükséges tudás és információ nagy része bonyolult és sokrétű, a hivatalos MTR hagyományos módszerekkel nem tudja létrehozni és terjeszteni. Ugyanakkor egy egész sor hálózatalapú, alulról építkező (*bottom-up*) intézmény van kialakulóban, különösen a fenntartható mezőgazdaság és vidékfejlesztés területén. Ezek betöltenek (vagy lehetőségük van betölteni) a „hivatalos/hagyományos MTR” által üresen hagyott számos információs, tanulási és szervezeti rést, azonban mindmáig kevés támogatást kapnak és kevés befolyással rendelkeznek.

Hiányosságok

Az intézményi rendszer sokrétű és összetett, a kormányzat erős szerepvállalása figyelhető meg. Interjúalanyaink szerint azonban a kormányzati vezetés általában nem volt túl hatékony, gyakran hiányoztak az információk, a stratégiai gondolkodás, és bizonyos esetekben az anyagi támogatást elavult vagy politikailag kompromittált intézményekhez juttatták. Az integrációs és koordinációs mechanizmusok elemzése alapján az alábbi következtetésekre jutottunk.

- A koordináció (*horizontális és vertikális*) hiánya különösen a mezőgazdasági továbbképzési és szaktanácsadói szolgáltatások körében okoz gondokat. Sok az információs és kommunikációs szakadék és átfedés, a rendszer bonyolult és nem hatékony. Ennek eredményeképpen a komplex, minőségi szaktanácsadás csak üzleti alapon elérhető, amit a kisebb gazdák nem tudnak megfizetni.

- A kutatás és oktatás területén a régi hálózatok és kapcsolatok túlnyomó része

felbomlott. Sok kutatóintézet bezárt, beolvadt más intézménybe vagy a pénzügyi túlélésért küzd. Az egyes intézmények közötti együttműködés/integráció ritka, az állami és a termelőktől érkező megbízások jórészt elapadtak. Ugyanakkor nincs megfelelő posztgraduális képzés a tanácsadók és a mezőgazdasági szaktanácsadói szolgálat munkatársai számára (*Bányai et al., 2011*).

- A szaktanácsadás területén a vertikális és a horizontális koordinációval kapcsolatban egyaránt felmerültek problémák. Az EU által támogatott *Mezőgazdasági Szaktanácsadási Rendszer* koordinációját a legutóbbi időkhöz a *Vidékfejlesztési Minisztérium* és a *Nemzeti Agrárszaktanácsadási, Képzési és Vidékfejlesztési Intézet* (NAKVI, ma *Herman Ottó Intézet*, HOI) végezte, interjúink és más empirikus vizsgálatok (pl. *Székely – Halász, 2010*) szerint is kevésbé hatékonyan. Hiányzott a minőségellenőrzés és a biztosítás, a rendszer koherens irányítása és összefogása. A térítésmentes és a támogatott tanácsadás nem volt szétválasztva, a rendelkezésre álló szaktanácsadás/szolgáltatás minősége inkább függött az egyes tanácsadók személyétől, mint a mögöttük álló intézménytől. A más EU-tagállamokban szokásos gyakorlattól eltérően Magyarországon a termelői csoportok ki voltak zárva az MSZR támogatásából, ezzel még nehezebbé vált a tudatosítás, a tanulóközösségek és termelői hálózatok létrehozása, jó példák csak az üzleti szaktanácsadási gyakorlatban találhatóak.

- A *vidékfejlesztési intézmények* ennél sokkal erősebb vertikális integrációt mutattak. A HACS-okat szigorúan ellenőrizte a VM, az MVH és a NAKVI, a saját kezdeményezéseknek kevés teret hagyva. Részletes feladataikat és kötelezettségeiket a hatóságok határozták meg, az esetleges hibákat, devianciát közvetlen pénzügyi megtorlás, forrásmegvonás követte. A HACS-ok között azonban nagy különbségek voltak abban a tekintetben, hogy hogyan közelítették meg a vidékfejlesztést, a helyi lakosságot és ak-

tuális tevékenységüket. Ezt több tényező befolyásolta: képzettség, praktikus tudás, kapcsolatrendszer, rendelkezésre álló információk, LEADER-módszerek, helyi politika, a helyi fejlesztési ügynökök személyes hozzáállása stb. A horizontális integráció a HACs-ok között gyenge maradt, csak a tervezési időszak végén, a nemzeti és nemzetközi együttműködési források megnyitása után indult fejlődésnek.

- *A stabilitás hiánya* az MTR-en belül állandóan változó intézményi, jogalkotási és pénzügyi környezet és az ebből kifolyólag rossz hatékonysággal működő bürokrácia következménye. A politikai vezetés bármilyen változása esetenként a minisztériumokon belül a hivatali alkalmazottak jelentős részének kicserélődését is magával hozta. Sok tisztségviselő emellett nem is közszolga, hanem rövid távú szerződésekkel alkalmazott pályakezdő. A nagy munkaterhelés és felelősség alacsony fizetéssel és a foglalkoztatás bizonytalanságával társul, mindez hozzájárul a *munkaerő gyors cserélődéséhez* a kormányzati intézményekben, következképp a tudás és tapasztalat elkerülhetetlenül elvész. Ugyanakkor Magyarországon a *politika (a mindenkori irányító pártok)* gyakran avatkozik be a szakpolitikák megvalósításába, ebből politikai tőkét remélve: időzítéssel (pl. a kifizetések gyorsításával, ill. lassításával), a szabályok megváltoztatásával, bizonyos társadalmi-gazdasági csoportok előnyben részesítésével. Ez persze csak akkor lehetséges, ha a konkrét döntési, ellenőrzési hatáskörök minél központosítottabbak, vagyis a felelőségeket nem delegálják a többszintű kormányzás alacsonyabb szintjeire. A központi ügyintézés ugyanakkor gyakran nem rendelkezik elég forrással az ellenőrzés tényleges gyakorlásához, ami alacsony határfokú, merev, nagy adminisztratív terheket jelentő bürokráciát, a tanulás, az alulról építkező (*bottom-up*) kezdeményezések és információcsere hiányát vonja maga után.

- *A bizalom hiánya* a szakpolitikai rend-

szeren belül szintén komoly probléma, ami a horizontális és vertikális együttműködést is nehezíti. Az elmúlt időszakban intézményi rivalizálás volt megfigyelhető a Vidékfejlesztési Minisztérium és a kifizető ügynökség (MVH) között, sőt, a központi és a regionális MVH-irodák között is. A bürokrácia átláthatóságát és a normatív kontrollt gyakran a stratégiai célok fölé helyezték. Ugyanakkor a *kedvezményezett* irányában is általános a *bizalmatlanság*, a mérlegelés és az ügyfélbarát ügyintézés ritkán valósult meg az intézményrendszerben.

- *A társadalmi tanulás elősegítésére való szándék hiánya* is megfigyelhető. A fenntartható mezőgazdasági és vidékfejlesztési politikákkal kapcsolatosan a valódi hangsúly a pénzügyi szempontokon volt, nem pedig a viselkedési minták megváltoztatásán, a kapacitások növelésén, hálózatépítésen, egyszerűen a társadalmi tanuláson (*Ison et al., 2004; Kortén, 1984*). A nemzetközi tapasztalat alapján a pénzügyi kedvezmények a fenntarthatóság területén általában nem elegendőek a hosszú távú strukturális változásokhoz. A forrásokat elsősorban az érdeklődés felkeltésére, az emberek bevonására, meggyőzésére, a bizalom és egy bizonyos szintű függőség kialakítására kellene használni. Ezután képzéssel, szaktanácsadással, pozitív visszajelzéssel, társadalmi hálózatokkal és más eszközökkel lehetővé válik a megközelítések, viselkedésminták és mindennapi gyakorlatok megváltoztatása. Így a program végül társadalmi tanulásához vezet, gyakran hozzájárul az érintett közösségek fejlődéséhez, és a hosszú távú strukturális változások alapjait is megvetheti. Ehhez azonban átgondolt stratégiára, jól kiépített intézményekre, oktatási anyagokra, rendszeres és tudatos munkavégzésre van szükség, amelyeket a pénzügyi források önmagukban nem biztosítanak. Ez a fajta megközelítés általában hiányzik a magyar MTR-ből és a szakpolitikai rendszerből.

A vidékfejlesztésben az MTR helyzete (a 3. tengelyt és a LEADER-t tekintve) valami-

vel jobbnak tűnik. Először is, a társadalmi tanulás és a helyi hálózatok fejlődése olyan mélyen beágyazott a LEADER módszertanába, hogy még az ellenséges intézményi környezet sem volt képes teljesen elnyomni. Másodsor, a vidéki társadalomnak ezt a programot annak tényleges elindítása előtt sok évvel megígérték, így a program filozófiája már elterjedhetett, előkészítve a hálózatok létrehozását és a társadalmi tanulást. Végül, más politikai területekkel összevetve ez a program nagyon kevés pénzügyi forrásból gazdálkodott, ezért a hagyományosan erős lobbik (mezőgazdasági; a „betonlobbinak” nevezett építőipari; környezetvédelmi) érdeklődését kevésbé keltette fel.² Így a LEADER-típusú vidékfejlesztés a politikusok és az államigazgatás játéktere maradt, ami folyamatosan változó szabályozást, törvényeket és folyamatokat, következképp folyamatos bizonytalanságot és kifürkészhetetlen jövőt eredményezett. A fentiekben vázolt körülmények nem ideálisak szakpolitika megvalósításához, de azért elősegíthetik a helyi kreativitást, társadalmi tanulást, hálózatok létrejöttét és a helyi ügynökségek (legalább bizonyos területeken való) professzionalizálódását.

TANULÓ ÉS INNOVÁCIÓS HÁLÓZATOK A FENNTARTHATÓ MEZŐGAZDASÁGÉRT (LINSA) – EGY JÁRHATÓ ÚT?

A fenntartható mezőgazdaság területén a hivatalos MTR által hagyott tudáshiányok betöltésére Európa-szerte sokféle hálózat-alapú alternatíva jelent meg. Némelyek meglévő kutatási és szakképzési szolgáltatásokon belül jöttek létre, mások üzleti céllal vagy éppen alulról építkező (*bottom-up*) módon létrejött civil kezdeményezések

voltak. A SOLINSA-kutatás során ezeket a tudáshálózatokat LINSA-knak neveztük el. A LIN (*Learning and Innovation Networks*, azaz tanuló és innovációs hálózatok) arra utal, hogy a működés hálózati alapú, társadalmi tanulásra és gyakorlati közösségekre (*communities of practice*, Wenger, 1998) alapozva hozza létre és terjeszti a tudást (Brunori et al., 2011). Az SA (*Sustainable Agriculture*, azaz fenntartható mezőgazdaság) ugyanakkor a témára/szektorra utal, vagyis a fenti működést a vidék társadalmi, gazdasági és környezetvédelmi fenntarthatóságával kapcsolatban operacionalizálja.

A LINSA-k tehát termelők, fogyasztók, szakértők, civil szervezetek, kis és középvállalkozások, helyi hatóságok hálózatai, amelyek közösen munkálkodnak a fenntartható agrár- és vidékfejlesztés célkitűzéseinek elérése érdekében, különféle erőforrásaikat megosztva, együtt hoznak létre és terjesztenek új tudásokat a kommunikáció és a közös cselekvés feltételeinek megteremtése révén (Brunori et al., 2013, 30. o.).

Magyarországon a LINSA-kat a „hivatalos MTR” általában nem ismeri el a tudásteremtés és -átadás legitim intézményeként, így szakpolitikai támogatásuk is nagyon alacsony volt az elmúlt időszakban. A *vidékfejlesztés területén* (LEADER) nagyon erős központi kontroll érvényesült. A HACS-ok munkaszervezetei rendszeres és jelentős anyagi támogatást kaptak a szakpolitika végrehajtására, ugyanakkor LINSA-szerű működésüket, nem is beszélve hálózati együttműködéseik tudásteremtő, tudásátadó tevékenységéről, nem támogatta jelentősen a központi kormányzat.³ Az együttműködés és információcsere a

² Amikor azonban a beruházásokra került a sor, például játszótérek építése, események szervezése vidéki területen vagy a népszerűsítő és oktatási anyagok elkészítése, akkor sok megbízást egyben néhány jól szituált cég kapott meg, ami kiábrándultságot és botrányt okozott.

³ A tervezési időszak utolsó két évében az MNVH által kiírt kisösszegű pályázatok hoztak némi áttörést ezen a területen.

VM (a szakpolitikák irányítója), az MVH (az ellenőrző szerv) és a HACS-ok (a végrehajtók) között meglehetősen gyenge volt. A HACS-ok leginkább utasításokat kaptak bizonyos feladatok végrehajtására, amelyeket a finanszírozásuk megtartása érdekében mindenképpen teljesíteniük kellett.

A környezetvédelem területén működő LINSZA-k esetében egészen más dinamika érvényesült. Ezek nem valamely központi szakpolitika révén jöttek létre és működtek, nem is kaptak tehát állandó jellegű, jelentős támogatást. Ugyanakkor egy, a *Magyar Agrárkörnyezet-gazdálkodási Program* megvalósítását vizsgáló tanulmány szerint fontos szövetség jött létre az akkori *Mezőgazdasági, Környezetvédelmi és Vízgazdálkodási Minisztérium* (MVM) és a környezetvédelmi NGO-k között (Nemes, 2010). Ez hagyományos együttműködésen, közös politikai platformon és a környezet védelmét célzó megközelítések kölcsönös elismerésén alapult. Sok korábbi aktivista, NGO alapító tag később az MVM-ben kapott munkát, akár magas politikai szinteken is. A személyes kapcsolatok megmaradtak és elősegítették az együttműködést. Ez az elmúlt évtized végén nagyban erősítette a környezetvédelmi mozgalmat és annak befolyását a magyarországi vidékpolitikára. Ahogy egy interjúalany fogalmazott: „A minisztérium és a nagy NGO-k információk-

kal és tapasztalatokkal segítették egymást. Az MVM emellett támogatást és fenntartási segítséget nyújtott programokhoz, az NGO-k pedig olyan dolgokat közölhettek a médiában, amelyeket a minisztérium politikai okokból nem tehetett...”

Magyarországon a LINSZA-k hatékony támogatásához jelentős változásokra lenne szükség a vidék- és agrárpolitika eredményeinek értékelésében. A vidékpolitika eredményeinek rendszeres, komplex (kvantitatív és kvalitatív) módszertanon alapuló nyomon követése nagymértékben hozzájárulhatna az intézmények és általában a vidékfejlesztés hatékonyságának jelentős növeléséhez (High – Nemes, 2007). Ehhez a jelenleg uralkodó megközelítésben – ami a rendelkezésre álló források felülről irányított, minél átláthatatlanabb és a mindenkori irányítók számára minél több politikai tőkét kovácsoló elköltésére koncentrált – alapvető változások szükségesek. Valódi mélyreható változásokhoz viszont elengedhetetlen, hogy pontos alapadatok alapján ténylegesen értékelni lehessen a szakpolitikák összetett társadalmi-gazdasági és ökológiai eredményeit. Ahhoz, hogy ez a gyakorlatban megvalósulhasson, szükséges a LINSZA-k sokkal hathatósabb támogatása, munkájuk és eredményeik elismerése a társadalmi és szakpolitikai tanulás (policy learning) területén.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) BÁNYAI T. – DÖME G. – KÁRPÁTI L. – KOZÁRI J. – NAGY B. – NOVÁK L. – PAPÓCSI L. – SZÉKELY E. – TÓTH I. – VÁRI A. – WAYDA I. (2011): *Javaslat a mezőgazdasági és vidékfejlesztési szaktanácsadási rendszer egységesítésére, megújítására, a feladat- és felelősségkörök összehangolására*. Working paper, Budapest – (2) BRUNORI, G. – BARJOLLE, D. – DOCKES, A. – HELMLE, S. – KLERKX, L. – HEIDRUN, M. – NEMES G. – TISENKOPFS, T. (2013): CAP Reform and Innovation: The Role of Learning and Innovation Networks. *Eurochoices*, vol. 12, issue 2. 27-33. pp. – (3) BRUNORI, G. – BERTI, G. – KLERKX, L. – TISENKOPFS, T. – ROEP, D. – MOSCHITZ, H. – HOME, R. – BARJOLLE, D. – CURRY, N. (2011): Learning and innovation networks for sustainable agriculture: A conceptual framework. *SOLINSA Deliverable*, No. 1., Working paper. – (4) FERTŐ I. – MOHÁCSI K. (1997): *Az élelmiszer-gazdaság versenyképességét meghatározó tényezők*. „Versenyben a világgal” – kutatási program, Agrárszektor alprojekt zárótanulmánya (Z11). Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest, 60 p. – (5) HIGH, C. – NEMES G. (2007): Social learning in LEADER: Exogenous, endogenous and hybrid evaluation in rural development.

- Sociologia Ruralis*, 47(2) 103-119. pp. – (6) HUSTI I. (1991): A vevőszolgálat és a szaktanácsadás összehangolt fejlesztésének igényei, lehetőségei. *Gazdálkodás*, XXXV. évf. 7-8. sz. 126-130. pp. – (7) ISON, R. – STEYAERT, P. – ROGGERO, P. – HUBERT, B. – JIGGINS, J. (2004): *Social learning for the integrated management and sustainable use of water at catchment scale*. Milton Keynes Open University – (8) IVICZ M. (2004): *A magyar mezőgazdaság XX. századi helyzetének elemzése különös tekintettel a kisbirtokra*. Doktori értekezés. [Pázmány Péter Katolikus Egyetem.] 208 p. – (9) JUHÁSZ P. (2001): The end of the „Agricultural Miracle” and Property Reform in Hungary. In Ieda, O. (2001): *The new structure of the rural economy of post-communist countries*. Slavic Research Center, Hokkaido University, Sapporo, Japan, 15-24. pp. – (10) JUHÁSZ P. (2009): Töredezett közbeszéd az agráriumról. In Vass L. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2008-ról*. 2 kötet. DKMKA Kiadó, 2208 p. – (11) KORTEN, D. C. (1984): Rural development programming: the learning process approach. In Kortén, D. C. – Klaus, R. (eds.) (1984): *People centred development: contributions toward theory and planning frameworks*. West Hartford, CT: Kumarian, 176-188. pp. – (12) KOZÁRI J. (szerk.) (2000): *Szaktanácsadás a mezőgazdaságban*. Dinasztia Kiadó, Budapest, 322 p. – (13) KSH (2012): *Magyarország mezőgazdasága, 2010. Általános mezőgazdasági összeírás (végleges adatok)*. KSH, Budapest – (14) NEMES G. (2010): Environmental Governance in Hungary Rural Development Policies and Social Learning during the Implementation of EU Agri-Environmental Policies - a Case Study. MTA KTI *Working Paper Series*, MT-DP 2010/8, 51. p. – (15) NEMES G. – VARGA Á. (2014): Gondolatok a vidékfejlesztésről – alrendszerek találkozása, társadalmi tanulás és innováció. *Educatio*, 23. évf. 3. sz. 384-393. pp. – (16) OROS I. (2002): A birtokszerkezet Magyarországon. *Statistikai Szemle*, 80. évf. 7. sz. 674-697. pp. – (17) REED, M. S. – EVELY, A. C. – CUNDILL, G. – FAZEY, I. – GLASS, J. – LAING, A. – NEWIG, J. – PARRISH, B. – PRELL, C. – RAYMOND, C. – STRINGER, L. C. (2010): What is social learning? *Ecology and Society*, 15(4): r1. [Online.] <http://www.ecologyandsociety.org/vol15/iss4/resp1/> – (18) RIVEIRA, W. – SULAIMAN, R. (2009): Extension: object for reform, engine for innovation. *Outlook on Agriculture*, 38(3) 267-273. pp. – (19) SCHLETT A. (2004): *Innováció a szocializmusban. A Bábolnai Állami Gazdaság története 1960 és 1991 között*. Doktori értekezés. [Pázmány Péter Katolikus Egyetem] 213 p. – (20) SCHNICKE, H. J. (2011): The Impact of Demographic Patterns in Hungarian Farm Households on Structural Change. In Möllers, J. – Buchenrieder, G. – Csáki Cs. (szerk.): *Structural Change in Agriculture and Rural Livelihoods: Policy Implications for the New Member States of the European Union. Studies on the Agricultural and Food Sector in Central and Eastern Europe*, vol. 61. 263 p. – (21) SZABÓ G. G. (2011): *Szövetkezetek az élelmiszer-gazdaságban*. Agroinform Kiadó, Budapest, 255 p. – (22) SZÉKELY E. – HALÁSZ P. (2010): *A mezőgazdasági tanácsadás intézményi feltételei és működési tapasztalatai*. Agrárgazdasági Könyvek. AKI, 97 p. – (23) TÓTH E. (2000): Az átalakult mezőgazdasági szövetkezetek gazdálkodásának főbb jellemzői (1989–1998). *Agrárgazdasági Tanulmányok*, 11. sz. 114 p. – (24) WENGER, E. (1998): *Communities of practice: learning, meaning, and identity*. Cambridge University Press, 318 p.

Agrárinnováció a gyakorlatban – avagy miért ilyen lassú a helyspecifikus növénytermelés terjedése?

TAKÁCSNÉ GYÖRGY KATALIN

Kulcsszavak: mezőgazdasági innováció, diffúzió, befolyásoló közgazdasági tényezők.

JEL Classification: O33; Q16.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A folyamatos mezőgazdasági innováció egyik mozgatórugója nemcsak a megbízható élelmiszer-termelés, hanem az élelmiszer-biztonság is. Minden innováció közgazdasági értelemben is alkalmazható kell, hogy legyen, biztosítva a kifejlesztésbe fektetett pénzügyi, valamint humán tőke megtérülését is a megvalósító/bevezető üzem számára. Napjainkban egyre nagyobb jelentőséget kap a környezetterhelés csökkentésében is a precíziós gazdálkodás (PF) és annak részeként a helyspecifikus növénytermelés, amely egyes elemeinek gyakorlatba történő adaptálása – a kezdeti várakozásokhoz képest – viszonylag alacsony szintű. Kérdés, hogy mire vezethető mindez vissza. A kutatások a méretgazdaságossági tényezők mellett kiemelik az innováció elterjedését befolyásoló tényezőként azt, hogy a technológia alkalmazása jelentős mértékben függ a menedzseri (tulajdonosi, gazdálkodói) attitűdöktől, a szaktudás és az együttműködési hajlandóság hiányától. Amíg a helyspecifikus vegyszerkijuttatás környezetterhelés csökkentésében megmutatókozó előnye legalább részben nem realizálódik a termelőnél (és erre a támogatási rendszer nem ad egyértelmű utalást), addig nem várható a tömeges átállás.

A tanulmány a precíziós növénytermelés mint innováció elterjedését értéke- li közgazdasági elméletek mentén, továbbá kísérletet tesz arra, hogy meghatározza azon kritikus elemeket, amelyek változtatása már rövid távon is hozzájárulhatna a szélesebb körű gyakorlati alkalmazáshoz. Alapvető az értéklánc szereplőinek megfelelő mélységű információval való ellátása, a technológia és a szereplők iránti bizalom az együttműködési hajlandóság növelésére, az innováció diffúziója folyamatába később bekapcsolódó – a szakadékpont utáni – „pragmatikus, korai alkalmazók többsége”, a „késői, konzervatív alkalmazók többsége” és a „késői szkeptikusok”, tehát a késői követők sokaságának meggyőzése a szükségletteremtő stratégia mentén. Itt kiemelkedő szerep jut az integrátoroknak a szolgáltatásnyújtás során. A technológia szélesebb körű alkalmazását tovább segítené a termelői elköteleződés, az erősebb integráció mellett a precíziós növénytermelés támogatásának beépítése a KAP „greening” komponensébe.

BEVEZETÉS

A XXI. században az innováció, a mezőgazdaság műszaki fejlesztése meghatározó eleme a versenyképes gazdálkodásnak,

vagyis a fejlődés mozgatója az innováció. Az 1950-es években az innováció egyedi termék- (technológia)fejlődés eredménye volt, amelynek forrásai az elszigetelten végrehajtott kutatások voltak. Az új évezredben

az innováció a tudás alkalmazásának folyamatát jelenti. Innováció alatt értendő a termékek és szolgáltatások, valamint ezek piacainak megújítása és növelése; új eljárások alkalmazása a termelésben, az elosztásban és a piaci munkában, a menedzsmentben, a szervezetekben és a munkafeltételekben; a munkaerő szakmai ismereteinek bővítése és megújítása (*European Commission, 2004*). Szigorúan nézve az innováció megjelenési formáit, visszaköszönnek a XIX. század első fele neves közgazdászának gondolatai, miszerint az innováció a termelési tényezők új kombinációja. Öt innováció-megjelenési formát különböztetett meg: új termék előállítása; új termelési, értékesítési eljárás alkalmazása; új piac megnyitása; új beszerzési források; új szervezet létrehozása (*Schumpeter, 1939*).

Az innováció fogalma alatt mást ért a gyakorlati szakember, mást a felhasználó, a gazdaságpolitikus és az egyszerű ember. A következőkben innováció alatt az új *Oslo kézikönyv (Oslo Manual, 2006)* szerinti értelmezést vesszük alapul. Eszerint innovációs tevékenységnek tekintendő: mindazon tudományos, technológiai, szervezési, pénzügyi és kereskedelmi lépés, amely az innováció megvalósítását ténylegesen szolgálja vagy irányítja.

Mind a fejlett, mind a fejlődő gazdaságokban az innovációt a vállalkozások működése szempontjából (is) különös figyelem kíséri, egyre többször hangzik el, hogy a vállalkozások, és különösen a kis- és középvállalati szektor szereplői eredményességének kulcskérdése, hogy mennyire innovatívak. A vállalkozásoknál gyakran feltett kérdés, hogy mindenáron saját maguknak kell-e az újdonságokat kifejleszteni vagy inkább azok átvételére törekedjenek-e. Az imitáció (*imitation*) korábbi, inkább negatív megítélése is változóban van, egyre szembetűnőbb a nyílt innováció gyakorlati megjelenése. Nyílt innováció (*open innovation*) során a vállalatok versenyelőnyüket nemcsak a kutató és fejlesztő (K+F) tevékenységük

mélységének növelésével, hanem az elért eredmények szabaddá tételével, a hozzáférhetőség növelésével is segíthetik. Az eredmények más gazdasági szereplő számára történő nyílttá tétele – természetesen megfelelő gazdasági kapcsolatokkal, garanciákkal – egyrészt az innováció eredményeinek gyorsabb diffúzióját segíti elő (a szélesebb hozzáférés, a gyorsaság pedig a fejlesztésekre fordított tőke megtérülésének kockázatát csökkenti), másrészt amennyiben a gazdaság szereplőinek többsége ezen gyakorlat mentén működik, lehetőséget teremt mások eredményeinek átvételére is. Összességében a fejlődés egyben a versenyképességet is szolgálja (*Chesbrough et al., 2009; de Vrande et al., 2009; Galindo et al., 2012; Abulrub – Lee, 2012; Fertő – Tóth, 2012*).

A mező- és élelmiszer-gazdaságban az innováció mint műszaki fejlesztés alapvetően négy pilléren nyugszik: a biológiai, a kémiai, a technikai és az emberi tényezőknél (*Dimény, 1975*), de egyben nem lehet öncélú: meg kell felelnie a gazdaságosság kritériumának is. Ezen meghatározás az európai agrárközgazdászok által korábban (1955-ben) Helsinkiben megfogalmazottakon alapul (*Husti, 2003*). Mára a mezőgazdasági innovációs folyamatban a műszaki fejlesztés mint kiindulópont mellett egyre nagyobb teret kap a folyamatokban történő megújulás, ami elsődlegesen a termékpálya mentén történik és igényli megváltozott emberi hozzáállást. A műszaki fejlesztés alapja a mezőgazdasági termelést megelőző biológiai, kémiai és technikai innovációk eredményeként létrejövő termékek, eljárások köztermesztésbe való bevezetése, az ökológiai feltételeknek történő megfeleltetés. Ezen innovációs folyamat sikerességének feltétele, hogy a humán tényező (az alkalmazó ember, legtöbb esetben a munkás) képes legyen és akarja is az újdonság alkalmazását, valamint a menedzsmentnek is a megfelelő szakismerettel és vezetői képességgel, illetve tudással kell rendelkeznie. A nyílt innováció az élelmi-

szer-gazdaságban nagyobb szerepet kap, mint a hagyományos értelemben vett agrártermelésben. Fontos, hogy az új megoldásokkal kapcsolatos információáramlás gyors, közérthető legyen, és ne ütközzön a termelők részéről ellenállásba.

Jelentősen megnő az együttműködés szerepe továbbá az innovációs eredmények gyakorlatba történő minél előbbi „beültetésében” is. Mindez egyben versenylőnyt is jelent a – gyakran (túl) sok szereplős – mezőgazdasági és élelmiszer-ipari területeken (Klerx et al., 2010; Fenyvesi – Erdeiné Késmárki-Gally, 2012; Maciejczak, 2012; Fertő – Tóth, 2012; Wright, 2012; Husti, 2013). Véleményünk szerint a fenti megfogalmazásnak nem mond ellent a nyílt innováció gondolata, inkább a humán tényező szerepét és a szervezési innovációt helyezi előtérbe. A gazdálkodók közötti együttműködés, továbbá az értéklánc mentén meghatározó szereppel bíró integrátorok (KITE, korábban az IKR) szükségességére a precíziós növénytermeléssel kapcsolatban is több szerző felhívja a figyelmet (Takács, 2000; Lawson et al., 2010; Baranyai et al., 2011; Jacobsen et al., 2011; Takács et al., 2012; Pesticide Risk Reduction Program, 2014).

ANYAG ÉS MÓDSZER

A precíziós növénytermelés – mint egy, a mezőgazdaságban gyakorlatot jelentő innováció – jellemzését korábbi tanulmányokban ismerttettem (Takácsné, 2011; Takács-György et al., 2013; Takács-György – Takács, 2015). Jelen tanulmány célja a precíziós növénytermelés gyakorlati bevezetési folyamatának közgazdasági elemzése, nem részletezve a technológia elterjedésével kapcsolatosan a technológia költség-jövedelemre gyakorolt hatásait. A felhasznált nemzetközi és – a szűken fellelhető – hazai szakirodalom tartalomlemzésével az elterjedés mértékének meghatározására, míg az innovációval kapcsolatos közgazdasági elméletek mentén az elterjedést befolyásoló tényezők feltárására kerül sor.

EREDMÉNYEK

A precíziós növénytermelés innovációs modellje, avagy miért nem alkalmazzák többen?

A precíziós növénytermelés műszaki-technológiai hátterének kialakítása, mint innováció, a szükségletteremtő modell segítségével írható le, a technológiai nyomás a gyártó-forgalmazó szervezetek részéről erős. Ugyanakkor ki kell emelni, hogy már megjelent – és várhatóan a környezettudatos gazdálkodás igényének növekedésével erősödni fog – az elterjedésben a szükségletkövető jelleg (Takácsné, 2011). Ilyen értelemben már a technológia fejlesztésekor (folyamatossá innováció) jellemző a piaci bevezetést követően a piaci erők („market pull”, Arnold – Bell, 2001 alapján), azaz a termelői igények irányító szerepe. A precíziós – más megközelítésben helyspecifikus – növénytermelés műszaki háttere több mint húsz esztendeje adott. Ez alatt az időszak alatt bizonyította mind a környezeti terhelés csökkentésében betöltött szerepét, mind azt, hogy meghatározott gazdálkodási feltételek között közgazdasági értelemben is alkalmazható (gazdaságilag megtérülő) technológia. Mindez igazolja helyét a fenntartható gazdálkodás tárházában. A gyakorlati elterjedtsége (termelők mekkora hányada, hány elemét, mekkora területen vezette be) azonban jelentősen elmarad a korábban várt (előre jelzett) mértéktől, hazai és nemzetközi téren is (Pedersen et al., 2004; Reichardt – Jürgens, 2009). Ugyanakkor egyre fontosabbá válik az innovációs lánc szereplői közötti folyamatos, kétirányú kommunikáció, valamint nő annak a szerepe, hogy milyen módon lehet megszólítani a technológiát nem ismerő, nem alkalmazó termelők minél szélesebb körét (Kirketerp-Scavenius – Pedersen, 2010; Kutter et al., 2011). Egy 2012-ben, magyarországi gazdálkodók körében lefolytatott, nem reprezentatív, feltáró jellegű felmérés eredményei szerint (Lencsés, 2013) a precíziós növény-

termelés lehetséges elemei közül elsődlegesen a tápanyagellátással kapcsolatos elemek (talajmintavételre alapozott, helyspecifikus tápanyag-kijuttatás és hozamtérképezés) kerültek be a köztermesztésbe. Jellemző továbbá a sorkövető talajművelő és betakarító eszközök alkalmazása. Az alkalmazás szignifikánsan függ a művelt terület nagyságától és a gazdálkodó korától, míg nem volt kimutatható összefüggés a gazdálkodó végzettsége és a precíziós növénytermelés technológiai elemeinek alkalmazása között.

A precíziós növénytermelési technológia gyakorlati elterjedése kevésbé írható le a Rogers-modellel (Rogers, 1995), mert az egyes fázisok elnyújtottá válnak, amennyiben a technológia egészét tekintik a műszaki fejlesztés tárgyának (Lencsés – Takácsné, 2010; Takács-György, 2012). Norman (1998) az innováció elterjedése szempontjából a klasszikus „innovátorok, technológíarajongók”, „korai adaptálók, látókok”, „pragmatikus, korai alkalmazók többsége”, „késői, konzervatív alkalmazók többsége”, „késői, szkeptikus” csoportosítást átveszi. Meghatározza azt a pontot – *chasm*, azaz szakadék –, ahonnan már nemcsak az innovátorok, korai követők, hanem a piac többsége mint a piac hajtóerői igénylik magát az újdonságot. Az innováció terjedésének későbbi fázisában a gyakorlatiasság és a konzervativizmus dominál, a felhasználók megoldásokat és az adott probléma megoldását várják el, minél alacsonyabb egyéni költség mellett. Moore (1995) felhívja a figyelmet arra, hogy az innováció elterjedésének két eltérő szakaszában másfajta marketingstratégia szükséges. A precíziós növénytermelés teljes rendszerének terjedését vizsgálva megállapítható, hogy a sokszereplős (alkalmazók szélesebb többségét alkotó „pragmatikus, korai alkalmazók”, a „késői, konzervatív alkalmazók” és a „késői szkeptikusok” jellemzően diverzifikált) felhasználói oldal olyan eltérő igényekkel bír, amire a gyártók nem tudnak tekintettel lenni.

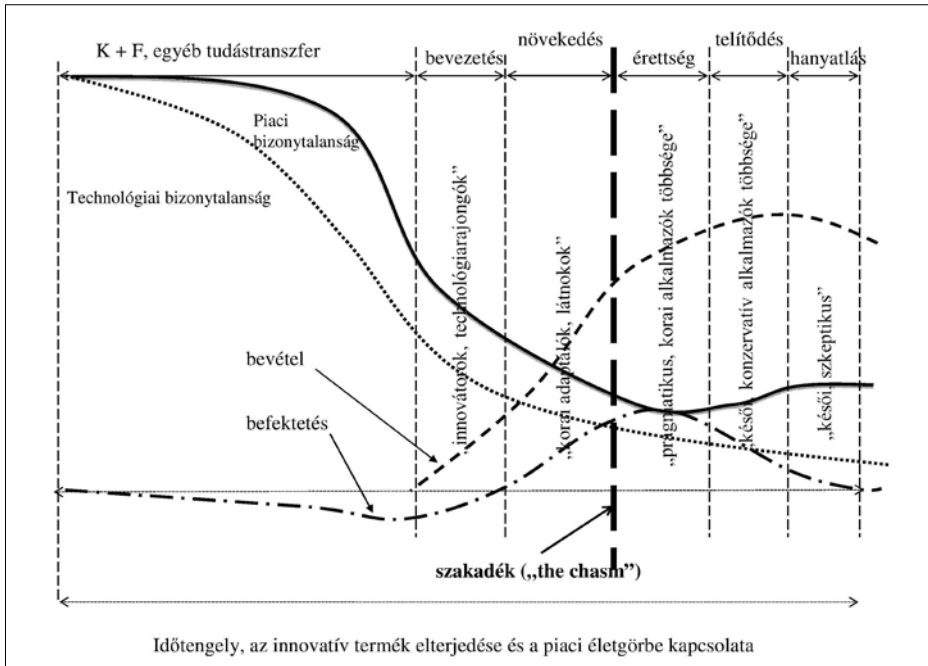
Figyelembe véve a fentieket, a precíziós növénytermelésre mint technikai és technológiai innovációra sajátosan kell értelmezni a rogersi tipológiát (1. ábra). Amennyiben az elterjedést befolyásoló tényezőket vesszük alapul, nem szabad figyelmen kívül hagyni az adott ország mezőgazdaságát jellemző sajátosságok közül többek között a birtokstruktúrát, az eszköz- és tőkeellátottságot, a szolgáltatási/szaktanácsadási hátteret, nem utolsósorban a mezőgazdaságban dolgozók képzettségét, technikai tudását és elkötelezettségét az újdonságok iránt.

Fontos kiemelni továbbá, hogy a technológia egyes elemei is külön „elterjedési életutat futnak be”, részben a szükséges műszaki-technikai fejlesztések, részben az alkalmazhatóságuk „kézzel foghatósága” okán. Ebből a szempontból a precíziós növényvédelem, különösen az online kórokozók, kártevők elleni védekezés érdemel fokozott figyelmet. Több szerző kiemelte, hogy ahhoz, hogy széles körben alkalmazásra kerüljön az inszekticidek, fungicidek helyspecifikus kijuttatása, a kártevők, kórokozó szervezetek azonosítására alkalmazható technológiák további fejlesztése szükséges, mint például a távérzékelés (*remote sensing*) eszközeinek finomítása és a termelők számára történő elérhetőbbé válása. Ugyanakkor a vegyszerek, a növényvédelmi eszközök műszaki fejlesztése folyamatosan a költségek csökkentését eredményező innovatív megoldások keresését teszi szükségessé az ipar részéről (Wang, 2001; Lee et al., 2010; Aubert et al., 2012).

A precíziós növénytermelés legtöbb eleme 20–25 éves kora ellenére még a szülőházában, az Egyesült Államokban is csak legfeljebb a pragmatikus, korai alkalmazók szakaszában tart. Kukoricatermelésben, a teljes termőterületet alapul véve, a GPS-re alapozott precíziós hozammérés alkalmazása 42%-ról 61%-ra, a sorkövetés 15%-ról 22%-ra, míg a helyspecifikus kijuttatás valamely eleme 12%-ról 22%-ra növekedett 2005

I. ábra

Innovatív technológia terjedése és a piaci folyamatok kapcsolata

Forrás: Norman, 1998 alapján, kiegészítve a piaci életgörbe kockázataival

és 2010 között. Az őszi búza termőterületére vonatkozóan az USDA-adatok 2009-re álltak rendelkezésre a cikk írásakor, amelyek szerint a betakarításkori hozammérést a terület 36%-án, a sorkövetést 35%-án, míg a helyspecifikus kijuttatás valamely elemét csak a terület 14%-án alkalmazták. A talajvizsgálatok során a GPS-alapú helymeghatározást csak a terület 6%-ánál jegyzik (Schimmelpfening – Ebel, 2011; Economic Research Service, 2015). Egy reprezentatív, 20 000 gazdaság körében lefolytatott kanadai felmérés eredménye szerint 46% használt GPS-re alapozott eszközöket 2011-ben, szemben a 2006-os 26%-kal. Hozamterképét a gazdák 20%-a alkalmazott 2011-ben (itt nincs korábbi adat). Helyspecifikus tápanyagellátást 2006-ban a gazdák 20%-a alkalmazott, az arány érdemben nem növekedett a vizsgált időszakban (2011-ben csak 21% volt). A vetett őszi búza terület 25%-án

alkalmazták 2011-ben a precíziós hozammérést és 15%-on valamely helyspecifikus kezelést (Bakhshi et al., 2013). Európai elterjedtségi vizsgálatok eredményei szórvaosan érhetőek el. Egy 2004-es vizsgálat alapján mind a svéd, mind a német gazdálkodók elenyésző (0,01% alatti) hányada folytatott precíziós növénytermesztést (Pedersen et al., 2004). Kutter és munkatársai (2011) német mezőgazdasági vállalkozások között végzett felmérése során már arról számoltak be, hogy a gazdák 10%-a alkalmazta a precíziós növénytermelés valamely elemét 2009-ben. Jellemzően nagy gazdaságok voltak, 200 és 1000 hektár közötti szántóterülettel, a technológia működtetésére jellemzően külön embert foglalkoztattak, a döntéshozók pedig egyetemi végzettséggel rendelkező, 30–50 év közöttiek voltak. A precíziós növénytermelés magyarországi alkalmazási gyakorlatáról representa-

tív felmérés nem készült. *Lencsés (2013)* kis elemszámú termelői felmérést folytatott le, amelyben többek között vizsgálta a technológia ismertségét, egyes elemeinek alkalmazását, a gazdálkodói attitűdöket. A mintában szereplő gazdaságok 11,1%-ban alkalmazták a precíziós növénytermelés valamelyik elemét, leggyakrabban említették a precíziós tápanyagpótlást (*off-line*), a precíziós növényvédelmet (*off-line*) és a hálószerű talajmintavételt.

Bár a technológia már kilépett az innovátorok szakaszából, a fejlesztése még napjainkban is folyamatos, vagyis még jelenleg is vannak a technológiához kapcsolódó K+F tevékenységek.

A különbségek legfőbb oka az, hogy a precíziós növénytermelési technológia részegységei önállóan és egymással összekapcsolva is alkalmazhatók.

A gyakorlati elterjedés szempontjából a következő jellemzőkkel illethető Rogers (1995) tipológiája szerint, és részben a következőkkel magyarázható a lassú gyakorlati elterjedés:

1. Bevezetésekor relatív előnnyel rendelkezett a köztermesztésben általános technológiai elemekkel szemben, ami lehetővé tette volna a viszonylag gyors elterjedést.

2. A kompatibilitást tekintve a precíziós növénytermelés kevésbé tekinthető kompatibilisnek, ami abból következik, hogy a gazdálkodók különböző ismeretekkel, képességekkel, eltérő affinitással jellemezhetők az új dolgokkal kapcsolatban, továbbá nem szabad megfeledezni arról sem, hogy eltérő méretben gazdálkodnak, pénzügyi lehetőségeikben is jelentősek a különbségek. Amennyiben hiányzik a technológia bevezetésének szaktanácsadói támogatása, lassul az elterjedés folyamata. Ezen a területen a magyarországi gyakorlat számos pozitív elemmel jellemezhető, mint például az évtizedekkel korábban kiépített termelési rendszerek utódai vagy az 1990-es években kiépült szaktanácsadói hálózatok.

3. A precíziós növénytermelés alkalmazásának közérthetősége sem ítélné meg egyértelműen, hiszen a technológia elemeinek adaptálása nem túl bonyolult, azonban sokkal nagyobb odafigyelést, precíz munkavégzést követel meg és szélesebb információs bázison nyugszik.

4. A kipróbálhatóság és a megismerhetőség szempontjából a technológia alkalmazásában, forgalmazásában érintett iparági szereplők, a szolgáltatók meghatározóak. (Az elterjedés érdekében évente több szakmai, tudományos bemutató kerül megszervezésre.)

5. A precíziós technológia bevezetésével elérhető előnyök egy része közvetlenül megfigyelhető (anyagmegtakarítás, költséghatékonyság javulása, hozamnövekedés) a többeltráfordításokkal, -költségekkel együtt. Ugyanakkor a közvetett hatások – környezetterhelés csökkentése, ételbiztonság javulása – kevésbé nyilvánvalóak. Addig, amíg a gyakorlatban nem egyértelmű a gazdálkodó számára is a mérhető pozitív hozadék, illetve annak kockázata magas, még megfelelő pénzügyi háttér megléte mellett is lassú a technológia elterjedése. (Ezt meg is lehet figyelni mind az Egyesült Államokban, mind Európában.) (*Takács-György et al., 2013*)

A precíziós növénytermelés új gazdálkodási filozófiát jelent. *A korábbi táblaszintre optimalizált termelési elgondolás helyett a mikrotermőhelyi adottságokra alapozva történik az inputok mennyiségének tervezése, kijuttatása és a hatékonyság nyomon követése.* Fontos ismérve, hogy minden olyan esetben, ahol a termőhely, a talaj, a kultúrnövény állománya, a károsító szervezetek félesége, egyedszáma és fejlődési dinamikája heterogén, meghatározható az a pont, amitől közgazdasági értelemben is van létjogosultsága a helyspecifikus gazdálkodásnak. A témával számos szerző foglalkozott, kiemelve a környezetterhelés csökkentésében, egyben az ételmezés- és ételbiztonságban betölthető sze-

repét (Ørum et al., 2002; Gutjahr et al., 2008; Schellberg et al., 2008; Biermacher et al., 2009; Kutter et al., 2011; Takácsné, 2011; Takács-György et al., 2013; Gil et al., 2014). Az Európai Bizottság támogatásával 2014 novemberében kialakított Precíziós gazdálkodás Európán belüli helyzetét elemző fókuszcsoport (*EIP-AGRI Focus Group on Precision Farming – PF*) – a teljesség igénye nélkül – a következő összegző megállapításokat és feladatokat fogalmazta meg:

– Szükség van a PF hozzáadott értékének, az értékláncban betöltött szerepének hangsúlyosabb közvetítésére mind a termelők, mind az ágazat szereplői felé.

– „Hogyan érzük el a gazdákat és hogyan támogassuk a (szak)tanácsadókat?” – kérdés megválaszolása során négy kulcsterületet emeltek ki:

- „gazdák követői”, akik a korai alkalmazók, látnokok csoportjába tartoznak, akik meggyőzőek a többiek számára;

- tanácsadók, akik összegyűjtik és megválaszolják a gazdák kérdéseit, illetve összekötők és az információcsere biztosítói a gyártók, fejlesztők, szolgáltatók felé;

- a termékek gyártói, a kutatók/fejlesztők és szolgáltatók, akik elkötelezettek, hogy a gazdák szükségleteinek megfelelő megoldásokat szolgáltassanak;

- a gazdák – a „pragmatikus, korai alkalmazók többsége”, a „késői, konzervatív alkalmazók többsége” és a „késői szkeptikusok” –, tehát a késői követők sokasága. Cél a meggyőzésük a szükségletteremtő stratégia mentén.

– A kis- és közepes, döntően családi tulajdonban lévő gazdaságokkal kapcsolatban kiemelik a regionális oktatás és a tudatosság, a PF iránti elkötelezettség erősítésének a szükségességét, a precíziós gazdálkodás eszközrendszerének közös használatát (*sharing PF machinery*), a közös gondolkodást és cselekvést a méretgazdaságosság elérése érdekében. Nagyobb, megbízható tanácsadói támogatás szükséges, valamint

könnyen használható, elérhető (beruházás szempontjából) eszközök, melyeket használat közben meg lehet ismerni, tanulni.

– Nyílt, megosztott adatok: a gazdák alapvetően vonakodnak megosztani adataikat, ahhoz, hogy ez a gát feloldható legyen, új üzleti modell szükséges. Meg kell győzni a gazdákat arról, hogy ha jobban menedzselik adataikat, akkor többet tudnak teljesíteni eszközeikkel, növelve az eszközhatékonyságot, a bevételeiket (részben élni tudnak a méretgazdaságossági előnyökkel a költségeik csökkentése révén), továbbá csökkenthetik a környezetterhelésüket (*EIP-Agri Focus Group, 2014*).

Üzemi alkalmazása új, rendszerszemléletű menedzsmentismereteket követel meg, a táblaszintű munkavégzés előtérbe kerülése a munka közvetlen végzőjétől, továbbá az üzem vezetőjétől is szemléltetvé váltást követel meg. A helyes precíziós gazdálkodáshoz szükséges szaktudás, a menedzsment fontosságára több szerző is felhívta a figyelmet (*Székely, 1992; Wang, 2001; Pecze, 2007; Nábrádi, 2010; Tey – Brindal, 2012; Husti, 2013*). A munkaszervezésben történő változásokat is szervezeti innovációnak tekintve a precíziós növénytermelés kimeríti a szervezeti innováció fogalmát is, hiszen a technológiához szükséges térképek, nyilvántartások elkészítésével változik az elvégzendő feladatok köre, amelyet a munkaszervezés során indokolt figyelembe venni.

ÖSSZEGZÉS

A fenntartható fejlődés megköveteli az agrárágazat minden szereplőjétől – az egyedi helyzet, körülmények alapján – az alkalmazkodást a változó környezethez, hiszen ez az egyik záloga az eredményességnek, a versenyképességnek. Ez azt jelenti, hogy olyan gazdálkodói stratégiát szükséges alkalmazni, ami mellett képesek a termelők megfelelni az ökológiai, ökonómiai és társadalmi fenntarthatóság követelményeinek. Ennek elengedhetetlen feltétele

a folyamatos megújulásra való képesség, azaz az innovativitás.

A precíziós növénytermelés diffúziója lelassult, a technológia egyes elemei – a vélt és valós előnyök ellenére – lassan kerülnek be a gyakorlatba, amelyek alkalmazása elkötelezettséget kíván mind a vállalat menedzserétől, mind az alkalmazottak oldaláról. A hiányos ismeretek, az elkötelezettség hiánya sokszor oda vezet, hogy a gazdasági előnyök nem realizálhatók üzemi szinten. A 2014–2020 közötti támogatási rendszer jövedelemkompenzációt biztosít a termelőknek, akik közül sokan nem tekintik kiemelt kérdésnek a költséghatékonyság növelését. Addig, amíg a helyspecifikus vegyszerkijuttatás környezetterhelés csökkentésében megnyilvánuló előnye nem realizálódik a termelőnél, és azt nem erősíti egyértelmű eszközökkel a támogatási rendszer, nem várható a tömeges átállás.

Az elterjedést befolyásoló tényezők közül ki kell emelni a közvetlenül elérhető előnyöket, a költséghatékonyságban megmutató tényeket, illetve azok jövedelemre

gyakorolt összefüggésrendszerét. A kevésbé nyilvánvaló közvetett hatások kimutatása, számszerűsítése és a gazdálkodók felé történő kommunikálása az ágazati szereplők feladata kell, hogy legyen. A kis- és közepes gazdaságokban is sikerrel alkalmazható a technológia, részben saját tulajdonú eszközrendszerre alapozva, részben közös géphasználati formák mentén vagy szolgáltatások igénybevételeként.

Véleményem szerint a precíziós növénytermelés támogatásának beépítése a KAP „greening” komponensébe ösztönző lehetne az alkalmazás terjedésére. Az innovatív szervezeti magatartás előremutató, ami azt is jelzi, hogy a termelők megfelelő informálása (oktatás, szaktanácsadás, a „szájha-gyomány útján terjedő tapasztalatok”), az új iránti fogékonyság, az együttműködésbe vetett bizalom erősítése és a szolgáltatások bátrabb igénybevétele, a különböző gépesítési társulások, gépkörök megerősödése a gyakorlatban felgyorsíthatná a precíziós technológia minél több applikációjának szélesebb körben való elterjedését.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) ABULRUB, A.-H. G. – LEE, J. (2012): Open innovation management: challenges and prospects. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 41. 130-138. pp. – (2) ARNOLD, E. – BELL, M. (2001): Some new ideas about research for development. In *Partnerships at the Leading Edge: A Danish Vision for Knowledge*. Ministry of Foreign Affairs/Danida, Copenhagen, 279-319. pp. – (3) AUBERT, B. A. – SCHROEDER, A. – GRIMAUDO, J. (2012): IT as enabler of sustainable farming: An empirical analyses of farmers' adoption decision of precision agriculture technology. *Decision Support System*, 54. 510-520. pp. – (4) BAKHSHI, S. – SCHIMMELPFENNIG, D. – HARRIS, M. (2013): *Crop Farmers' Adoption of Innovations in Canada*. Presentation at 2013 AAEE and CAES Meeting – (5) BARANYAI Zs. – BÉRES D. – SZABÓ G. G. – VÁSÁRY M. – TAKÁCS I. (2011): Factors of trust in machinery sharing arrangements. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, 13: (6) 18-22. pp. – (6) BIERMACHER, J. T. – EPLIN, F. M. – BRORSSEN, B. W. – SOLIE, J. B. – RAUN, W. R. (2009): Economic feasibility of site-specific optical sensing for managing nitrogen fertilizer for growing wheat. *Precision Agriculture*, 10: 213-230. pp. – (7) CHESBROUGH, H. – GASSMANN, O. – ENKEL, E. (2009): Open R&D and open innovation: exploring the phenomenon. *R&D Management*, 39. No 4. 311-316. pp. – (8) DEVRANDE, V. – DE JONG, J. P. J. – VANHAVERBEKE, W. – DE ROCHEMONT, M. (2009): Open innovation in SMEs: Trends, motives and management challenges. *Technovation*, 29. 423-437. pp. – (9) DIMÉNY I. (1975): *A gépesítésfejlesztés ökonomiája a mezőgazdaságban*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 508 p. – (10) Economic Research Service, U.S. Department of Agriculture. Schimmelpfennig, D. – ERS, Interview, May, 2015 – (11) EIP-AGRI Focus Group. Precision farming. 2nd meeting 25-26th November, Lisbon. Minutes. 12 p. [Online.] <https://ec.europa.eu/eip/agriculture/en/content/eip-agri-focus-group-precision-farming-2nd-meeting>, letöltve: 2015. január 7. – (12) EUROPEAN COMMISSION (2004):

Innovation Management and the Knowledge - Driven Economy. [Online.] http://www.innovation.lv/ino2/publications/studies_innovation_management_final_report.pdf. letöltési idő: 2010.10.28. – (13) FENYVESI L. – ERDEINÉ KÉSMÁRKI-GALLY SZ. (2012): Boosting the competitiveness of agricultural production in Hungary through an innovation system. *Studies in Agricultural Economics*, 114. 106-110. pp. – (14) FERTŐ I. – TÓTH J. (szerk.) (2012): *Piaci kapcsolatok és innováció az élelmiszer-gazdaságban*. Aula Kiadó, Budapest, 230 p. – (15) GALINDO, P. A. – GRANELL, C. – MOLIN, P. G. – GUILJARRO, J. H. (2012): Participative site-specific agriculture analysis for smallholders. *Precision Agriculture*, 13. 594-610. pp. – (16) GIL, E. – ARNÓ, A. – LLORENS, J. – SANZ, R. – LLOP, J. – ROSELL-POLO, J. R. – GALLART, M. – ESCOLÁ, A. (2014): Advanced Technologies for Improvement of Spray Application Techniques in Spanish Viticulture: An Overview. *Sensors*, 14. 691-708. pp. – (17) GUTJAHR, C. – WEISS, M. – SÖKFFELD, M. – RITTER, C. – MÖHRING, J. – BÜSCHE, A. – PIEPHO, H. P. – GERHARDS, R. (2008): Erarbeitung von Entscheidungsalgorithmen für die teilflächenspezifische Unkrautbekämpfung. *Journal of Plant Diseases and Protection*, Special Issue XXI. 143-148. pp. – (18) HUSTI I. (2003): Az agrár-műszaki fejlesztés elméleti alapjai. In Fenyvesi L. et al. (szerk.): *Fejezetek a mezőgazdaság műszaki fejlesztéséből Dimény Imre akadémikus 80. születésnapjára*. FVMMI, Gödöllő, 12-15. pp. – (19) HUSTI I. (2013): Kiútkeresés az agrárinnovációban. *Gazdálkodás*, 57 (1) 3-114. pp. – (20) JACOBSEN, L. – PEDERSEN, S. M. – JENSEN, H. G. – KIRKETERP-SCAVENIUS, I. M. (2011): *Socioeconomic impact of widespread adoption of precision farming and controlled traffic systems*. *Future Farm Project*. 1-24. pp. [Elektronikus dokumentum, online.] http://www.futurefarm.eu/system/files/FFD5.8_Socioeconomic_Impact_PF_CTF_final.pdf – (21) KIRKETERP-SCAVENIUS, I. – PEDERSEN, S. M. (2010): *Technology assessment of PF and information management systems in open natural environments - Farmer's use of time for management activities*. *Future Farm Project*. [Elektronikus dokumentum, online.] http://www.futurefarm.eu/system/files/FFD5.7_Technology_Assessment_PF_final.pdf – (22) KLERX, L. – AARTS, N. – LEEUWIS, C. (2010): Adaptive management in agricultural innovation systems: The interactions between innovation networks and their environment. *Agricultural Systems*, 103. (6): 390-400. pp. – (23) KUTTER, T. – TIEMANN, S. – SIEBERT, R. – FOUNTAS, S. (2011): The role of communication and co-operation in the adoption of precision farming. *Precision Agriculture*, 12. (1): 2-17. pp. – (24) LAWSON, L. G. – PEDERSEN, S. M. – KIRKETERP, I. M. – SORENSEN, C. G. – OUDSHOORN, F. W. – PESONEN, L. – FOUNTAS, S. – CHATZINIKOS, T. – BLACKMORE, S. – HEROLD, L. – WERNER, A. (2010): *Initial technology assessment of farmers' perception of information-intensive farming*. *Future Farm Project*. 1-19. pp. [Elektronikus dokumentum, online.] <http://www.futurefarm.eu/node/215> – (25) LEE, W. S. – ALCHANTIS, V. – YANG, C. – HIRAJUFI, M. – MOSHOU, D. – LI, C. (2010): Sensing technologies for precision specialty crop production. *Computers and Electronics in Agriculture*, 74. 2-33. pp. – (26) LENCSÉS E. – TAKÁCSNÉ GYÖRGY K. (2010): *A precíziós növénytermelés, mint a mezőgazdasági innováció formája*. „Hitel, világ, stádium” Nemzetközi Tudományos Konferencia tanulmánykötete, konferencia CD. – (27) LENCSÉS E. (2013): *A precíziós (helyspecifikus) növénytermelés gazdasági értékelése*. PhD-értekezés. [SZIE GSZDI] 179 pp. – (28) MACIEJCZAK, M. (2012): The concept of SMART specialization in the development of agribusiness sector on the example of clusters of innovations in agribusiness in Mazovia Province. *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists*, XIV (6): 169-176. pp. – (29) MOORE, G. A. (1995): Inside the tornado: Marketing strategies from Silicon Valley's cutting edge. HarperBusiness, New York, 170 p. [Online.] <http://www.slideshare.net/MartinMrizo/inside-the-tornado-goffrey-a-moore-50082074>, Letöltve: 2015.07.07. – (30) Nábrádi A. (2010): Role of innovations and knowledge – infrastructure and institutions. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT*, 4. (3-49) 7-4. pp. – (31) NORMAN, D. A. (1998): The invisible computer. Why good products can fail, the Personal Computer is so complex, and information appliances are the solution. Cambridge. MA. ?IT Press. in: Nilesen Norman Group (n.d.): Evidence-Based User Experience Research, Training and Consulting: The life cycle of a technology: Why it is so difficult for large companies to innovate? 5 pp. <http://www.nngroup.com/articles-life-cycle-of-a-technology/>. Letöltve: 2015. július 7. – (32) ØRUM, J. E. – JØRGENSEN, L. N. – JENSEN, P. K. (2002): *Farm economic consequences of a reduced use of pesticides in Danish agriculture*. Paper prepared for presentation at the 13th International Farm Management Congress, Wageningen, The Netherlands, July 7-12, 2002. [Elektronikus dokumentum, online.] <http://ageconsearch.umn.edu/bitstream/6957/2/cpo20r02.pdf>, 12 p. – (33) OSLO MANUAL (2006): *Guidelines for collecting and interpreting innovation data: The measurement of scientific and*

technological activities. European Communities Statistical Office, Organisation for Economic Co-operation and Development, 192 p. – (34) PECZE Zs. (2007): *A precíziós gazdálkodás eredményeiről az IKR-ben*. IKR Tudástár. [Elektronikus dokumentum, online.] http://www.ikr.hu/tudastar_preciziosgazdalkodas.php, letöltve: 2010.01.21. – (35) PEDERSEN, S. M. – FOUNTAS, S. – BLACKMORE, B. S. – GYLLING, M. – PEDERSEN, J. L. (2004): Adoption and perspectives of precision farming in Denmark. *Acta Agriculturae Scandinavica Section B - Plant Soil Science*, 54. (1) 2-8. pp. – (36) The Pesticide Risk Reduction Program (PRRP). 2014. <http://www.agr.gc.ca/eng/?id=1288277891464>, letöltve 2015.05.14. – (37) REICHARDT, M. – JÜRGENS, C. (2009): Adoption and future perspective of precision farming in Germany: results of several surveys among different agricultural target groups. *Precision Agriculture*, 10. 73-94. pp. – (38) ROGERS, E. M. (1995): *Diffusion of innovation*. Forth Edition. The Free Press, New York – (39) SCHELLBERG, J. – HILL, M. J. – GERTHARDS, R. – ROTHMUND, M. – BRAUN, M. (2008): Precision agriculture on grassland: Applications, perspectives and constraints. *European Journal of Agronomy*, 29. 51-71. pp. – (40) SCHIMMELPFENNING, D. – EBEL, R. (2011): *On the Doorstep of the Information Age – Recent Adoption of Precision Agriculture*. A Report from the Economic Research Center. EIB-80, USDA, 25 p. – (41) SCHUMPETER, J. A. (1939): *Business Cycles. A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process*. McGraw-Hill, New York Toronto London, http://classiques.uqac.ca/classiques/Schumpeter_joseph/business_cycles/schumpeter_business_cycles.pdf – (42) SZÉKELY Cs. (1992): Az üzemi forma és méret megválasztása az átalakuló mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 36 (2) 13-21. pp. – (43) TAKÁCS-GYÖRGY K. (2012): Economic aspects of an agricultural innovation - precision crop production. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT*, 6. (1-2) 51-57. pp. – (44) TAKÁCS-GYÖRGY K. – TAKÁCS I. (2015): *Role of agricultural innovation in matching the „greening component” of CAP (Case of site-specific crop production)*. International Conference. Food in the Bio-based Economy – Sustainable Provision and Access. 27-29. May, 2015. Wageningen. Conference CD. 17 p. – (45) TAKÁCS-GYÖRGY K. – LENCSE E. – TAKÁCS I. (2013): Economic benefits of precision weed control and why its uptake is so slow. *Studies in Agricultural Economics*, (1) 40-46. pp. – (46) TAKÁCS I. (2000): Gépkör – jó alternatíva? *Gazdálkodás*, 44 (4) 44-55. pp. – (47) TAKÁCS I. – TAKÁCS-GYÖRGY K. – BARANYAI Zs. (2012): The role of trust in cooperation between farmers - the outcomes of a survey in Békés county. *Applied Studies in Agribusiness and Commerce – APSTRACT*, 6. (5) 105-114. pp. – (48) TAKÁCSNÉ György K. (2011): *A precíziós növénytermelés közgazdasági összefüggései*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 241 p. – (49) TEY, Y. S. – BRINDAL, M. (2012): Factors influencing the adoption of precision agricultural technologies: A review for policy implications. *Precision Agriculture*, 13. 713-730. pp. – (50) WANG, M. (2001): Possible adoption of precision agriculture for developing countries at the threshold of the new millennium. *Computers and Electronics in Agriculture*, 30. 45-50. pp. – (51) WRIGHT, B. D. (2012): Grand mission of Agricultural Innovation. *Research Policy*, 41. 1716-1728. pp.

Fogyasztói szokások felmérése az étrend-kiegészítők körében az élelmiszer- biztonság szempontjából – demokutatás

LEHOTA JÓZSEF – NÉMETH NIKOLETT – GYENGE BALÁZS

Kulcsszavak: funkcionális élelmiszer, szegmentáció, minőség, információ, kockázat.

JEL Classification: Q13.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az étrend-kiegészítők száma az elmúlt néhány évben rohamosan nőtt; Magyarországon jelenleg több mint 15 000 regisztrált étrend-kiegészítő található meg a piacon. Ezek a hagyományostól eltérő élelmiszerek és a kockázatuk is eltérhet a szokásostól. Egyrészt esetükben is fennállnak a tipikus kockázati tényezők, mint például a különböző biológiai/kémiai szennyeződések, másrészt jelentős táplálkozási kockázatuk is fennáll abból a szempontból, hogy speciális összetevőket tartalmaznak, melyeket ha nem megfelelően fogyasztanak, akkor az nagy veszélyforrást jelenthet. A fogyasztók ugyanakkor jelentős mennyiségű információval találkozhatnak a piacon az étrend-kiegészítőkkel kapcsolatban, melyek sokszor megtévesztőek lehetnek és a vásárlói szokásokat is befolyásolhatják.

A kutatás legfőbb célkitűzése ezért a fogyasztói szokások felmérése a felnőtt korú lakosság körében az étrend-kiegészítők esetében, kiemelve az élelmiszer-biztonságot meghatározó néhány tényezőt, mint a minőség, az információk hitelessége és a kockázatok. Primer kutatás keretében fókuszcsoportos interjú, illetve online megkérdezés került alkalmazásra. Az eredményekből kitűnik, hogy a fogyasztók 42%-a szezonális jelleggel fogyaszt étrend-kiegészítőt. Naponta 1-2 alkalommal a megkérdezettek 18%-a használja ezeket a termékeket. A legfőbb motivációs tényezőnek az étrend-kiegészítők fogyasztásában a vitaminpótlás bizonyult. Mind a fókuszcsoportos interjúk, mind az írásbeli megkérdezés eredményeinek alapján elmondható, hogy az étrend-kiegészítők használatát a megkérdezettek különbözőképpen ítélik meg. Az alanyokat más-más okok motiválják az étrend-kiegészítők használatában, szerepüknek is eltérő fontosságot tulajdonítanak. Az adatfeldolgozás során faktor-, illetve klaszteranalízis segítségével a fogyasztókat az alapján szegmentáltuk, hogy miként ítélik meg az étrend-kiegészítők használatát. A megkérdezettek körében így négy homogén csoportot hoztunk létre és megvizsgáltuk, hogy milyen tulajdonságok jellemzik az egyes csoportokba kerülő fogyasztókat. Az étrend-kiegészítők fogyasztásában a leggyakoribb motivációs tényező a vitaminpótlás, melyet az egészségmegőrzés követ, mint jelentős motivációs tényező. A motivációs tényezők esetén különbség mutatkozott a nemek között: az egészségmegőrzést leginkább a nők jelölték meg az étrend-kiegészítők fogyasztásának indokaként. Az étrend-kiegészítők beszerzésénél a hagyományos kiskereskedelmi egységek dominálnak; az egyéb beszerzési csatornák háttérbe szorulnak. A fogyasztók étrend-kiegészítők vásárlásánál az egészségügyi szakemberek (gyógyszerész, orvos) véleményét tartják a leghitelesebbnek.

BEVEZETÉS

A téma jelentőségét az adja, hogy a WHO becslése szerint az ételmyszer-fogyasztással összefüggésbe hozható megbetegedések száma az egész világon folyamatosan emelkedik. Az ételmyszer-biztonsági helyzet sehol a világon nem javult a várakozásnak és a technikai fejlődésnek megfelelően. Sőt, ezzel ellentétes tendenciák is érvényesülnek (Farkas et al., 2011). A kockázat globálissá vált, mivel ha a Föld egyik pontján előállítanak valamit, az rövid idő alatt bármelyik országba eljuthat, vele együtt a kórokozók és szennyezőanyagok is, melyek bekerülhetnek az emberi szervezetbe. Új típusú ételmyszer-biztonsági veszélyek is megjelennek. Az újabb és újabb ételmyszerbotrányok miatt nőtt az érdeklődés az ételmyszer-biztonság iránt.

Az ételmyszer-biztonságnak az egészségügyi vonatkozásai mellett közgazdasági hatásai is vannak, melyeket csak becsülni lehet. A költségek több tényezőtől adódnak össze (háztartás, közegészségügy, ételmyszer-előállító, jogi eljárás, illetve a nemzetet érintő közgazdasági költségek), ilyenek többek között a betegek orvosi vizsgálata, gyógyszerköltsége, kórházi ápolása; a betegek otthoni ellátása, jövedelemkiesés; a vizsgáló laboratóriumok, hatósági intézkedések; a termék visszahívás/átdolgozás költségei, üzleti hírnév elvesztése; ételmyszerexport csökkenése (Szabó, 2000).

Magyarországon ráadásul az emberek átlagos élettartama és egészségi állapota felmérések szerint rosszabb, mint az európai átlag. Az egészség megőrzése érdekében ezért fontos szerep jut az egészségtudatos magatartásnak, ezen belül is az egészségtudatos táplálkozásnak. A megváltozott életkörülmények hatására, az állandó stresszhelyzetben lévő, keveset mozgó, szennyezett levegőjű városban élőknek jóval nagyobb

hatású vitaminokra, makro- és mikroelemekre van szükségük. Az étkezési szokások is megváltoztak, rengeteg a félkész, késztermék, amelyekből gyakran hiányoznak a szükséges tápanyagok. Manapság már nem elegendő csak a hagyományos ételmyszerekkel táplálkozni. Az étrend-kiegészítők azok a termékek, amelyek segítségével ellátható a szervezet a nélkülözhetetlen tápanyagokkal.¹

Szakály és munkatársai (2014) kutatása szerint a magyar fogyasztók táplálkozási szokásai még mindig a tradicionális táplálkozás elvét követik; azaz a klasszikus értékek és az ételmyszerek élvezeti értéke lényegesen fontosabb, mint például az új értékek közé sorolható egészségtudatosság. Kiemelkedő jelentőségű ezért a lakosság figyelmének felhívása azokra az ételmyszerekre, amelyek táplálkozási előnnyel rendelkeznek. A funkcionális ételmyszerek fontos pozíciót tölthetnek be a lakosság egészséges táplálkozásra nevelésében; azonban nem mindegy, hogy a vállalatok ezt milyen stratégia mentén teszik, illetve hogy hogyan pozicionálják az új funkcionális ételmyszereket a célcsoportok körében.

ELMÉLETI MEGKÖZELÍTÉS

Az ételmyszer-minőség megfogalmazását az ételmyszertörvény tartalmazza: „*az ételmyszer-minőség az ételmyszer azon tulajdonságainak összessége, amelyek alkalmassá teszik a rá vonatkozó előírásokban rögzített és a fogyasztó által elvárt igények kielégítésére*”.

Szakmai megfogalmazásban az ételmyszer-minőség azt jelenti, hogy az ételmyszer összetétele, beltartalma, érzékszervi tulajdonságai, eltarthatósága, csomagolása, címkézése, jelölése megfelel az előírásoknak és az elvárásoknak. Összességében tehát a minőség fogalmában minőségi előírások és fogyasztói igények, elvárások szerepelnek (Bíró – Bíró, 2000).

¹ <http://www.s-control.hu/etrend-kiegészito.html> (letöltve: 2013.12.20.).

A jó minőség a biztonságot is magában foglalja. A biztonságot azonban garantálni kell, mert a fogyasztó nem tudja ellenőrizni, hogy az élelmiszer tartalmaz-e például biológiai vagy kémiai szennyeződések (Escher, 2002, idézi Popp – Bánáti, 2006).

Mossel és van Logtestijn (1989, idézi Biró – Biró, 2000) szerint „az élelmiszer elfogadhatósága magában foglalja a biztonság és minőség kritériumait. A biztonság és a minőség külön egységet képviselnek, mégis számos összefüggés létezik a két kritérium között”.

Az egészséges életmódot fenntartó élelmiszerek és a gyógyhatású termékek egyaránt különleges minőséget képviselnek, ezért magasabb értéket, árat jelenthetnek a piacon. A termékekben előforduló káros anyagok azonban veszélyt jelentenek a fogyasztó egészségére.

Az ókorban a természetes anyagokat még nem választották szét élesen élelmiszerekre és gyógyszerekre, de természetesen tudtak az élelmiszerek egészségmegőrző hatásairól. Az elmúlt néhány évtizedben jelentős változás következett be a gyógyításra használt készítményekkel kapcsolatban. Megnövekedett az érdeklődés minden olyan dolog iránt, ami „természetes”. Emellett erősödni kezdtek az alternatív orvosi irányzatok, kezelési eljárások. A különböző táplálékként fogyasztott növényekről, állati és ásványi eredetű anyagokról kiderült, hogy azok nemcsak azért lehetnek fontosak, mert a szervezet számára nélkülözhetetlen tápanyagokat, vitaminokat tartalmaznak, hanem azért is, mert olyan speciális tulajdonságokkal is rendelkezhetnek, amelyek a betegségek megelőzésében is fontosak lehetnek. Ennek köszönhetően világszerte rendkívül nagy számban jelentek meg olyan nem gyógyszerként, fitoterápiás vagy gyógyhatású készítményként ismertté vált termékek, amelyeket többnyire gyógyhatású élelmiszernek, funkcionális élelmiszernek, étrend-kiegészítő készítménynek neveznek (Babulka, 2005).

A funkcionális élelmiszer fogalma a szakirodalomban nem egységes. Egyes megközelítések szerint az elnevezés magában foglalja az étrend-kiegészítőket (tabletta) és a gyógynövényeket is, míg más megközelítések az étrend-kiegészítőket külön kategóriaként kezelik.

Lugasi (2007) szerint azonban a funkcionális élelmiszer jogilag nem létező, ún. virtuális élelmiszer-kategória. A szerző az alábbiakban határozza meg a funkcionális élelmiszerekkel szemben támasztott követelményeket: az élelmiszer javítsa az étrendet és az egészséget, az ajánlások megalapozott tudományos tényeken alapuljanak, legyen biztonságos, a funkcionális összetevő ne csökkentse az élelmiszer tápértékét és a funkcionális összetevő az emberi szervezet számára hasznosítható legyen. Vizsgálatunk szempontjából ez utóbbi megközelítést alkalmazzuk.

Az étrend-kiegészítő fogalma a hazánkban is érvényben lévő uniós szabályozás szerint: „a hagyományos étrend kiegészítését szolgáló olyan élelmiszer, amely koncentrált formában tartalmaz tápanyagokat vagy egyéb táplálkozási vagy élettani hatással rendelkező anyagokat, egyenként vagy kombináltan. Adagolt vagy adagolható formában kerül forgalomba (pl. kapszula, pasztilla, tableta, port tartalmazó tasak, adagolható por, ampulla, csepegtető üveg vagy más hasonló por-, illetve folyadékforma, amely alkalmas kis mennyiségű adagolására).”

Az étrend-kiegészítőkről szóló 37/2004. (IV.26.) ESZCSM rendelet értelmében tápanyagok alatt vitaminok vagy ásványi anyagok értendők, így kutatásunkban is ezekkel a fogalmakkal foglalkozunk.

Az étrend-kiegészítők piaci vizsgálatán során a teljes vény nélküli (OTC) piac változásait kell figyelembe venni, mivel a két terület szoros kapcsolatban áll egymással. Az OTC az *over-the-counter* angol kifejezésből származik, magyarul nem vényköteles, jellemzően generikus (gyógy)készítményeket

jelentenek. Két fő típusa különböztethető meg: vitaminkészítmények és egyéb étrend-kiegészítők, valamint a nem vényköteles gyógyszerek.

Globálisan Nyugat-Európa és az Egyesült Államok számítanak az OTC-piac legnagyobb régióinak – a szektor eladásának mintegy 43%-át képviselve 2010-ben (1. ábra). A változások igazi vezetői azonban Délkelet-Ázsia, Latin-Amerika és Kelet-Közép-Európa feltörekvő piacai. A kiadások évenkénti változását tekintve a legjelentősebb előrehaladást Oroszország és Lengyelország tették e téren (Tisman, 2010).

Az elmúlt években robbanásszerűen megnövekedett az étrend-kiegészítők piaca Magyarországon is. A vevők száma egyre nő és a megvásárolható termékek köre is folyamatosan bővül. Míg a regisztrált termékek száma Magyarországon 2013-ban mintegy 12–13 ezer volt, jelenleg már több mint 15 ezer készítmény található a piacon. Általános tendenciaként figyelhető meg, hogy a fogyasztók egyre inkább a vény

nélküli készítmények felé fordulnak, ezen belül is egyre nagyobb figyelmet kapnak az egészség megőrzését szolgáló készítmények (Túl az étkezésen, 2013).

A szakirodalom alapján elmondható, hogy az OTC-piac kilátásai a jövőben is jónak tűnnek, ehhez azonban szükséges az egyre erősödő fogyasztói elvárások minél pontosabb megismerése.

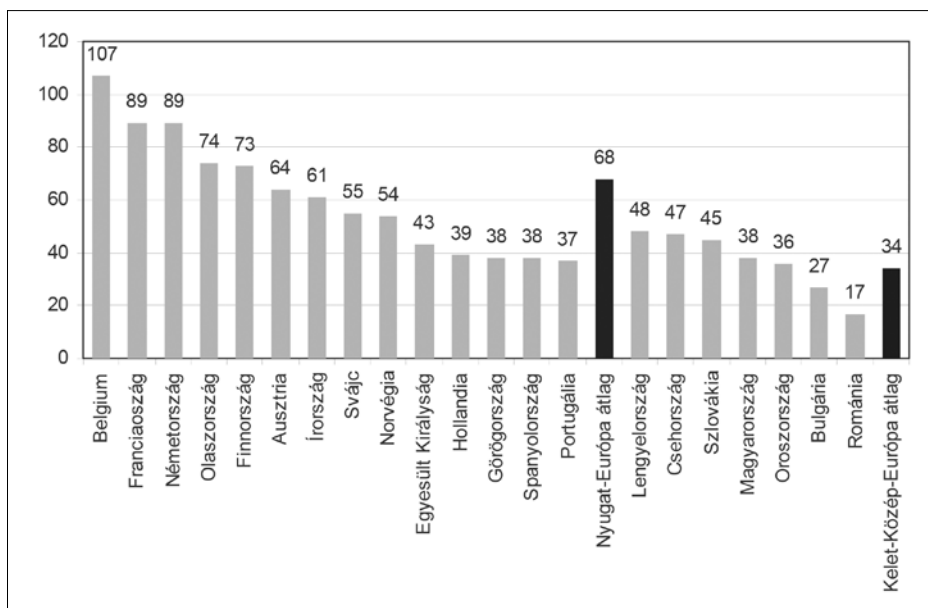
A szakirodalomban a funkcionális élelmiszerek kutatásában a fogyasztói magatartás vizsgálati módszerei terjedtek el leginkább (Gilbert, 1998; Menrad, 2003; Verbeke, 2005).

Gilbert (1998) tanulmányában megvizsgálta a specifikus demográfiai szegmenseket, valamint azok egészséggel, táplálkozással és a funkcionális élelmiszerekkel szembeni attitűdjét. Az általa létrehozott *Élelmiszer mint gyógyszer* vásárlók szegmensét határozta meg a funkcionális élelmiszerek legfőbb fogyasztójaként.

Menrad (2003) többek között azt kutatta, hogy az összetevőkkel kapcsolatos ismer-

I. ábra

Az egy főre jutó OTC-kiadások az európai országokban, euróban

reték hogyan befolyásolják a funkcionális élelmiszerek elfogadását, valamint azt, hogy a vásárlók milyen mértékben hajlandók többet fizetni ezekért a termékekért egészségük érdekében.

Childs (1997) tanulmányában úgy írta le a tipikus amerikai funkcionális élelmiszer-fogyasztót, mint aki: „elit”, „tájékozott” és „jól képzett”. Ezzel szemben *Verbeke (2005)* 2001-ben, Belgiumban 215 fővel végzett kutatása alapján rámutatott arra, hogy azok a fogyasztók fogadják el a legnagyobb valószínűséggel a funkcionális élelmiszereket, akik „hisznek ezen termékek egészségvédő hatásaiban; akik találkoztak már valamilyen betegséggel a családjukban; és azok a fogyasztók, akiknek a funkcionális élelmiszerekkel szemben megfogalmazott kritikájuk elhalványul az életkor előrehaladtával”.

A táplálkozási ismeretek szerepe az élelmiszer-fogyasztásban nagy, így a funkcionális élelmiszerek fogyasztói magatartásában is.

Wansink és munkatársai (2005) a táplálkozási ismeretek hierarchiája megközelítése alapján vizsgálták a funkcionális élelmiszer-fogyasztói magatartást. Az első szint az ismeretek hiánya, második szint az élelmiszer-specifikus terméktulajdonságok ismerete, a harmadik szint a fogyasztói következmények (funkcionális és pszichológiai) ismerete, illetve a fogyasztás.

Black és Campbell (2006) a *Khan-féle (1981)* élelmiszer-választási modell alapján értékelte a funkcionális élelmiszer-fogyasztói magatartás összetevőit. A funkcionális élelmiszerek választásánál a következő tényezőcsoportokat határozták meg: társadalmi-gazdasági tényezők; az iskolai végzettség; a kulturális tényezők; a belső terméktulajdonságok; a külső terméktulajdonságok; a biológiai és pszichológiai tényezők; a személyes jellemzők és a családi tényezők.

Az élelmiszerek fogyasztása nem mentes a kockázatoktól; ellenkezőleg, mivel a környezetet szennyező káros anyagok 70%-a

az élelmiszerekkel kerül a szervezetbe. A kockázat mértékét az határozza meg, hogy a veszélyeket is hordozó élelmiszerekből mennyit vásárolnak és milyen gyakorisággal fogyasztják. Rövid távú kockázat az akut megbetegedés, hosszú távú kockázat a krónikus betegség (*Popp – Bánáti, 2006*).

Az élelmiszer-fogyasztás kockázatai az élelmiszer-tudományok és -technológia dinamikus fejlődése ellenére sem csökkentek, sőt, a nemzetközi kereskedelem kiterjedése, a termelési költségek minimalizálására irányuló törekvések még inkább növelték a kockázatokat (*Kárpáti – Lehota, 2007*).

Az étrend-kiegészítőknél kettős kockázattal szükséges számolni: az egyik a klasszikus kockázat, a másik a táplálkozási.

A klasszikus élelmiszer-biztonsági kockázat, azaz a mikrobiológiai és a kémiai-toxikológiai szennyeződések tekintetében ezek hasonlóak a hagyományos élelmiszerekéhez. A hagyományos élelmiszer-biztonsági problémák esetében elmondható, hogy az esetek többségében a megfelelő tárolási és feldolgozási szabályok megsértése okozza a problémát, amelyek a fogyasztók számára a saját háztartásukból ismeretesek. Azonban vannak új típusú, ismeretlen fenyegetések, vírusok is; az új, nehezen kiküszöbölhető veszélyforrások mellett egyre nagyobb nyilvánosságot kapnak a szándékos emberi magatartásból eredő kockázatok is: az illegális termelés és feldolgozás, a termékek hamisítása, a szavatossági idő lejáratá utáni átcímkezés (*TÁRKI, 2007*).

Ezen túlmenően azonban az étrend-kiegészítők esetében *táplálkozási kockázattal* is indokolt számolni, ami egyrészt a nem hagyományos élelmiszerek különleges összetevőiből, másrészt a speciális táplálkozási célból adódik. A nem hagyományos élelmiszerek összetételük következtében jelentősen megváltoztathatják a szervezet fiziológias folyamatait, akár kedvezőtlen irányba is (*Csáki, 2010*).

A gyógyszerekkel szemben – melyek évekig tartó összetett vizsgálatok után kerül

hetnek csak forgalomba – az étrend-kiegészítők fogyasztása nem mindig nevezhető biztonságosnak.

A hazai lakosság ételminőség-biztonsággal kapcsolatos attitűdjéről több felmérés is született az elmúlt időszakban, amelyek relevánsak lehetnek jelen kutatás témájának szempontjából. Ezek közül négy piacutató cég (*GfK, TÁRKI, GKI, Nielsen*) eredményeit találtuk érdemesnek az összehasonlításra.

A kutatások közös vonásai, hogy az ételminőség-biztonsággal kapcsolatban hasonló fogalmakat tárgyalnak, úgymint: az ételminőségek minőségét; a génezelt ételminőségek; az ételminőségeken feltüntetett információk felelősségi viszonya. További közös jellemző, hogy az ételminőség-biztonság kérdéskörét a nem, az életkor, iskolai végzettség, jövedelem, településtípus háttérváltozók mentén vizsgálják. A kutatások eredményei szerint a magyar lakosság fele tudatos vásárlónak tekinthető. A nők és a férfiak között számottevő különbség nem figyelhető meg e tekintetben. Hasonló eredményre vezettek a kutatások, amikor az ételminőség-biztonságot és a tudatosságot életkor mentén vizsgálták: az idősek ugyanis a kutatások szerint sokkal kevésbé tudatos vásárlók, mint a fiatalok vagy a középkorúak, ugyanakkor sokkal inkább érzékenyek. Az idősebbek sokkal kevésbé bíznak meg a termékeken feltüntetett információkban, míg a fiatalok és a középkorúak között nincsen lényeges különbség abban, hogy milyen rendszerességgel ellenőrzik a megvásárolni kívánt terméket.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Kutatásunkban szekunder és primer kutatást egyaránt alkalmaztunk. A kutatás fő célkitűzése a fogyasztói szokások és döntési folyamatok legfontosabb tényezőinek vizsgálata a felnőtt korú lakosság körében, kiemelve az ételminőség-biztonságot meghatározó tényezőket. A fő célkitűzéshez kapcsolódó kérdéseink:

Első lépésként az ételminőség-biztonság átfogó ismertetése, a szakirodalomban rendelkezésre álló elméleti megközelítések bemutatása a témával kapcsolatban. Ehhez kapcsolódó kutatási kérdéseink:

C1. *Minőség és ételminőség-minőség*: Mit jelent a minőség? Hogyan értelmezzük az ételminőség-minőség fogalmát? Milyen összetevői vannak az ételminőség-minőségnek? Hogyan függ össze a minőség és az ételminőség-biztonság? Melyek a fogyasztók elvárásai a minőséggel kapcsolatban?

C2. *Ételminőség-biztonság*: Hogyan alakult az elmúlt időszakban az ételminőség-biztonság helyzete? Milyen tényezők befolyásolják az ételminőség-minőség jelenlegi helyzetét?

A kutatás második lépéseként az ételminőségekkel és az étrend-kiegészítőkkal kapcsolatos fogyasztói magatartás jellemzőit, valamint a kockázatok fogyasztói észlelését ismertetjük, melyhez szintén a szakirodalmat használjuk fel:

C3. *Ételminőség-fogyasztói magatartás jellemzői és ételminőség-fogyasztói kockázatok, különös tekintettel az étrend-kiegészítőkre*: Milyen tényezők befolyásolják a fogyasztók magatartását az ételminőségpiacra, illetve milyen kockázatokkal jár az ételminőségek fogyasztása?

C4. *Étrend-kiegészítők használatának megítélése*: Milyen szerepet játszanak a táplálkozásban az étrend-kiegészítők? Hogyan alakul az étrend-kiegészítők piaci helyzete? Melyek az étrend-kiegészítők használatával járó kockázatok?

A kutatás harmadik lépéseként összegezzük és értékeljük a hazai piacutatókat az ételminőség-biztonság kérdéskörével kapcsolatban és bemutatjuk primer kutatásunk eredményeit is.

C5. *Kvalitatív kutatás keretében a legfőbb megválaszolendő kérdéseink*: Hogyan vélekednek a fogyasztók az egészséges életmódról és mit tesznek egészségük megőrzése érdekében? Milyen tapasztalatokkal rendelkeznek az étrend-kiegészítők

vásárlásával kapcsolatban és mi jellemző a vásárlási szokásaikra? Milyenek ítélik meg a fogyasztók a termékek biztonságát az étrend-kiegészítők esetében és mennyire veszik azt figyelembe vásárlásaik során?

A kvalitatív kutatás célkitűzéseire kapcsolódva hipotéziseink az alábbiak:

H1. *A fogyasztók fontosnak tartják egészségük megőrzését és ebben meghatározó szerepe van az egészséges táplálkozásnak.*

H2. *A fogyasztók szükségesnek látják, hogy időnként étrend-kiegészítőt használjanak, akkor is, ha egészségesen táplálkoznak.*

H3. *Az étrend-kiegészítők használatának biztonságossá tétele elsősorban a fogalmazók felelőssége.*

H4. *A fogyasztók jelentős mértékben tartanak az étrend-kiegészítők fogyasztásakor felmerülő esetleges kockázatoktól.*

A kvantitatív megkérdezés során az étrend-kiegészítők fogyasztói szokásait szeretnénk felmérni, ezen belül arra vagyunk kíváncsiak, hogy mely okok motiválják a fogyasztókat az étrend-kiegészítők használata során és az egyes vásárlást befolyásoló tényezők milyen mértékben hatnak a fogyasztókra. Arra is kíváncsiak vagyunk, hogyan ítélik meg az étrend-kiegészítők jellemzőit a fogyasztók, illetve hogy milyen gyakran fogyasztják ezeket a termékeket, valamint honnan szereznek információt az étrend-kiegészítőkről?

A kvantitatív kutatás célkitűzésével összefüggésben a hipotézisek a következők:

H5. *Az étrend-kiegészítők fogyasztásában a leggyakoribb motivációs tényező a meglévő betegségek kezelése, gyógyítása.*

H6. *A fogyasztók egyes csoportjai eltérően ítélik meg az étrend-kiegészítők használatát.*

H7. *Az étrend-kiegészítők esetében a hagyományos kiskereskedelmi egységek dominálnak a beszerzésnél; az egyéb beszerzési csatornák háttérbe szorulnak.*

H8. *Étrend-kiegészítők esetében az ár je-*

lentős befolyásoló szereppel bír a vásárlói döntés meghozatalakor.

H9. *A fogyasztók étrend-kiegészítők vásárlásánál az egészségügyi szakemberek (gyógyszerész, orvos) véleményét tartják a leghitelesebbnek.*

H10. *Az étrend-kiegészítőkkal kapcsolatos kockázatok közül a fogyasztók a túladagolásból származó kockázatoktól tartanak leginkább.*

H11. *Az étrend-kiegészítők használatával járó kockázatokat a fogyasztók különbözőképpen csökkentik.*

H12. *Étrend-kiegészítők esetében eltérés van a nemek fogyasztási szokásai között.*

A primer kutatás kezdő lépéseként, a téma megalapozása érdekében kvalitatív eljárást alkalmaztunk, ezen belül is a fókuszcsoportos interjú módszerét. Célunk volt, hogy a módszer segítségével feltárjuk a fogyasztók véleményét, érzéseit, attitűdjeit az egészséggel, az egészséges életmóddal, illetve az étrend-kiegészítő termékekkel kapcsolatban, különös tekintettel az élelmiszer-biztonság kérdésköreire.

A kutatás megalapozásaként két fókuszcsoportos interjú lefolytatására került sor, 6-6 fő részvételével, félig strukturált interjúvázat segítségével 2014 májusában, Budapesten, illetve vidéken. Ezen kívül a téma bővebb kifejtése és a vélemények jobb megismerése érdekében egy csoport visszahívásra került 2014 júniusában. Az interjúban részt vevő személyek önkényesen kerültek kiválasztásra. Szűrőfeltétel volt a 18 év feletti életkor, és hogy az illető rendelkezzen korábbi tapasztalattal étrend-kiegészítő használata terén. A nemeket tekintve 3 férfi és 9 nő vett részt az interjúban. A résztvevők egyéb demográfiai jellemzőit az 1. táblázat mutatja.

A primer kutatás fő módszereként online megkérdezést végeztünk (n = 104), melynek segédeszközeül standardizált kérdőívet használtunk.

A kérdőívben szereplő kérdések négy nagyobb téma köré csoportosultak:

I. táblázat

Az interjúban részt vevők demográfiai összetétele

Iskolai végzettség	Életkor				
	18–29	30–39	40–49	50–59	60 év felett
Alapfokú végzettségű	0	0	0	0	2
Középfokú végzettségű	1	2	0	1	2
Felsőfokú végzettségű	1	2	1	0	0

Forrás: saját kutatás, 2014

1. Az egészséggel és az egészséges életmóddal kapcsolatos attitűdök megismerése.

2. Étrend-kiegészítők használatának fogyasztói megítélése.

3. Étrend-kiegészítők vásárlási szokásainak felmérése.

4. A vásárlást befolyásoló tényezők megismerése; ezen belül is kiemelten

- a minőség;
- az információ és hitelesség; valamint a
- a biztonság.

A mintavétel módját tekintve nem véletlen mintavétel, így a módszer nem biztosítja a reprezentativitást, ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy kutatásunkat *demokutatásnak* szánjuk, azaz előkészítő anyag egy későbbi, doktori képzés keretében folytatandó kutatáshoz. A kutatás folyamán emellett olyan rendkívül fontos következtetésekre jutottunk a témával kapcsolatban, melyeket ismertetésre érdemesnek találtunk.

A megkérdés lefolytatására 2014. augusztus–szeptember folyamán került sor. Az adatfeldolgozás IBM SPSS statisztikai programcsomaggal történt. Az elemzésekhez, illetve az eredmények bemutatásához MS Excel programot is felhasználtunk. A kutatásban a megválasztott szignifikanciaszint 5% (0,05). Az adatfeldolgozás során egyváltozós módszereket (átlag, szórás) és keresztábra-elemzést alkalmaztunk. A keresztábra-elemzés során azokat az eredményeket tekintettük megbízhatónak, ahol $p < 0,05$ és az elemzés megfelel a keresztábra követelményeinek: 1. az elvárt értéknek minden cellában leg-

alább 1-nek kell lennie; 2. a cellák maximum húsz százalékában lehet a várható érték kisebb, mint 5.

A tanulmányban nem tértünk ki a teljes kérdőív elemzésére, csupán néhány hangsúlyosabb eredményre kívántunk koncentrálni.

EREDMÉNYEK

Kvalitatív kutatás

Az interjúalanyok az egészséggel és az egészséges életmóddal kapcsolatban mind-egyik csoportban hasonlóan vélekedtek. A résztvevők az egészséges életmód kialakításában szereplő tényezők közül egyértelműen az egészséges táplálkozás fontosságát hangsúlyozták. Arra a kérdésre, hogy mit tesznek ők az egészségük érdekében, az interjúalanyok elmondták, hogy igyekeznek egészségesen táplálkozni. Ugyanakkor megemlítették, hogy ez nem mindig lehetséges, mert ennek anyagi feltételei is vannak, ezért előfordul, hogy inkább az olcsóbb, de kevésbé egészséges terméket választják. Az idő is korlátozó tényezőként merült fel az egészséges táplálkozás betartásánál. Az interjúalanyok részletesen jellemezték az egészséges táplálkozást; felsorolták, hogy véleményük szerint mely ételek hatnak kedvezően, illetve kedvezőtlenül a szervezetre. Az interjúalanyok egyetértettek abban, hogy az egészséges táplálkozásban a legfontosabb a változatosság.

Saját táplálkozásuk jellemzésénél az alanyok elmondták, hogy az már nem annyira egészséges, mint amilyennek lennie kellene. Élelmiszert, élelmiszer-alapanyagot a csa-

lában leginkább a feleség/anya vásárol, ez minden interjúalany esetében így történik. Az alanyok leginkább a családjuk részére vásárolnak élelmiszert (férj/gyerekek), de saját felhasználásra is vásárolnak bizonyos termékeket, amelyeket csak ők fogyasztanak.

Az egészségre ható termékek közül az interjúalanyok leginkább gyógyszert vásárolnak. Az idősebb interjúalanyoknál – elmondásuk szerint – különösen jellemző, hogy inkább gyógyszert vásárolnak, amikor betegek, étrend-kiegészítőkre kevesebbet költenek. Számunkra úgy tűnt az interjúkból, hogy az alanyokat kifejezetten érdeklik az egészséggel kapcsolatos témák; valóban fontosnak tartják az egészségüket. Ebben pedig kiemelt fontosságot tulajdonítanak a sokoldalú, változatos táplálkozásnak.

H1. *A fogyasztók fontosnak tartják egészségük megőrzését és ebben meghatározó szerepe van az egészséges táplálkozásnak.* A hipotézist tehát lényegében sikerült igazolni.

Az étrend-kiegészítő szó hallatán az alanyoknak elsőként a *vitamin* szó jutott eszébe, illetve az *ásványi anyagok*. Az étrend-kiegészítők jellemzőiként az interjúalanyok – többek között – az alábbiakat említették: vény nélkül kaphatók, könnyű beszerezni, természetes összetevőket tartalmaznak, drágák. A megkérdezettek válasza alapján úgy véljük, hogy az étrend-kiegészítők szerepét az alanyok többsége pozitívan ítéli meg. Több alany szerint is az étrend-kiegészítők ugyanis kedvező hatással vannak a szervezetre.

Arra a kérdésre, hogy milyen okok motiválják az étrend-kiegészítők használatában, több alany is a betegségek megelőzését említette. Legtöbben a megkérdezettek közül azonban sem pozitív, sem negatív tapasztalatról nem tudtak beszámolni. Interjúalanyainknak különösebb negatív élménye nem volt az étrend-kiegészítők használatával kapcsolatban, semmilyen mellékhatást sem tapasztaltak ez idáig.

A használat gyakoriságát tekintve az alanyok eltérő gyakorisággal vásárolnak étrend-kiegészítőt: többen ritkán vagy csak alkalmanként használnak ilyen termékeket, esetleg szezonális jelleggel, például télen. *A különböző élethelyzetek* is teremthetnek alkalmat az étrend-kiegészítők használatára az interjúalanyok szerint: betegségek esetén, műtétek után is gyakrabban használják ezeket a termékeket. Az alanyok között azonban akadt olyan személy is, aki rendszeresen használja ezeket a termékeket, nem csak eseti jelleggel.

H2. *A fogyasztók szükségesnek látják, hogy időnként étrend-kiegészítőt használnak, akkor is, ha egészségesen táplálkoznak.* A hipotézis elfogadásra került.

A megkérdezettek közül a leggyakrabban említett vásárlást befolyásoló tényező az ár. Volt néhány alany, aki elmondta, hogy neki a *gyártó* a meghatározó tényező az étrend-kiegészítők vásárlásánál. A jó *hírnév*, illetve az ismerősöktől, rokonoktól, egyéb személytől származó *ajánlás* ugyancsak befolyásoló lehet a választásról szóló döntésnél. A *reklámok*, a *hirdetések* szintén befolyásoltak néhány interjúalanyt vásárlásai során. Többen inkább korábbi *tapasztalataikra* szeretnek hagyatkozni az étrend-kiegészítők vásárlásánál.

Az interjúalanyok leginkább gyógyszerárban vásárolnak étrend-kiegészítőt, egyéb beszerzési helyek nem voltak jellemzőek. Az interjúalanyok számára a legfontosabb okok az elhangzottak alapján, amiért a gyógyszertárakban vásárolják meg az étrend-kiegészítőket: a bízalom, a biztonság, a megbízhatóság és a szakértelem.

Összegezve az interjún elhangzottakat, az interjúalanyok szerint a minőség meghatározható egyrészt az összetevők milyenségével, illetve az alapanyagok minőségével. A minőség másrészt meghatározható egy adott célra való használhatósággal, illetve megfelelőséggel. Ugyancsak egy dolog minőségét fejezheti ki a megbízhatósága, a működőképessége és az élettartama.

Némely interjúalany szerint a minőség tekintetében számít még a termék külseje, kinézete. Mások szerint viszont egy termék minőségét végső soron valamennyi tulajdonsága meghatározza. Voltak olyan interjúalanyok is, akik az élelmiszerek minőségéről elsősorban érzékszerveik útján győződnek meg (kinézet, illat, tapintás, szín). Az étrend-kiegészítők esetében az interjúalanyok egyetértettek abban, hogy nehéz meggyőződni a minőségről. Az összetevők minőségéről a fogyasztó egyedül nem képes meggyőződni, mert ehhez laborban történő vizsgálatok szükségesek. Több alany szerint is a fogyasztók rá vannak utalva a gyártókra és a forgalmazókra, nincs ugyanis garancia arra, hogy a termék valóban használni fog. Ezért a legfontosabb tényező lehet ebben az esetben a bizalom és a korábbi tapasztalatok az étrend-kiegészítők vásárlása terén.

Az interjúalanyok többsége étrend-kiegészítőt általában orvosi javaslatra kezd el használni, de van, aki saját elhatározása alapján dönt az ilyen termék használatáról. Volt azonban olyan is, aki a családja hatására döntött így, és volt olyan, aki a tévében látott reklám hatására kezdett el étrend-kiegészítőt használni. A vásárlás előtti döntésnél leginkább a gyógyszerész és az orvos véleményére hallgatnak, esetleg a családéra. Egyéb személy véleménye nem volt döntő.

Az alanyok, ha információt akarnak begyűjteni egy termékről, leginkább a tájékoztatóban vagy a dobozon található információk alapján igyekeznek tájékozódni. A címke tartalmának megbízhatóságát illetően nem volt teljes egyetértés az interjúalanyok között. A címke tartalmának megbízhatóságára vonatkozó kérdésnél több alany is szkeptikusnak bizonyult. Több alany nem vagy csak bizonyos mértékig hiszi el annak tartalmát. Némely alany azonban megbízott a címke tartalmában, legalábbis remélte, hogy hatásos lesz a termék.

A felelősség kérdését az alanyok tehát

eltérően ítélték meg: volt, aki szerint a felelősség egyértelműen a gyártót terheli, míg mások szerint a forgalmazónak is van szerepe abban, hogy milyen terméket ad el. Némely alany szerint az állam is felelőssé tehető a biztonságos étrend-kiegészítők gyártásáért és forgalmazásáért. A szabályozás és az ellenőrzés ugyanis az állam feladata, a fogyasztó szerepe a felelősség kérdésében pedig abban nyilvánul meg, hogy saját maga is felelős azért, hogy milyen terméket és hol vásárol, illetve mennyire tájékozódik vásárlás előtt.

H3. *Az étrend-kiegészítők használatának biztonságossá tétele elsősorban a forgalmazók felelőssége.* Ez a hipotézis tehát részben került igazolásra.

Több interjúalany is kifejtette, hogy az étrend-kiegészítők használatával kapcsolatban leginkább a túladagolástól tart, illetve attól, hogy ha túl sokáig szedik ezeket a termékeket, akkor az szintén káros lehet a szervezetükre. Néhány alany véleménye szerint esetleg az is elképzelhető, hogy egy idő után a szervezetük hozzászokik ezekhez a készítményekhez és azok hatástalanok maradnak. Némely interjúalany szerint az is kockázat lehet, hogy a termék nem azt tartalmaz, ami a címkén szerepel. Több alany szerint további kockázatnak tekinthető az is, hogy a termék olyan állítást tartalmaz, amely nem valós.

H4. *A fogyasztók jelentős mértékben tartanak az étrend-kiegészítők fogyasztásakor felmerülő esetleges kockázatoktól.* A 4. hipotézis igazolást nyert.

Az interjúalanyok szerint többféleképpen is csökkenteni lehet az étrend-kiegészítők használatával járó kockázatokat; egyetértettek abban, hogy mindenféleképpen tájékozódni kell és szakember tanácsára hallgatni, akár az orvoséra, akár a gyógyszerészére. Több alany elmondta, hogy csökkenti a kockázatokat a megbízható helyről vásárlás (elsősorban gyógyszertárból) és jó hírű cég termékeinek választása. Ez számukra garancia lehet a biztonságra.

Összességében a fókuszcsoporthoz tartozók eredményeinek alapján elmondható, hogy az étrend-kiegészítők használatát az interjúk résztvevői különbözőképpen ítélték meg. Az alanyokat más-más okok motiválják az étrend-kiegészítők használatában, szerepüknek is eltérő fontosságot tulajdonítanak. Az interjúalanyok különböző módokon jellemezték ezeket a termékeket; biztonságukat és kockázatukat is másféleképpen értékelték.

Kvantitatív kutatás

Az egészséggel és az egészséges életmóddal foglalkozó kérdésekre adott válaszok értékeléséből szintén az derült ki, hogy a válaszadóknak meglehetősen fontos az egészségük megőrzése (4,58). Az eredményekből az is látható volt, hogy a fogyasztók többnyire odafigyelnek az élelmiszerek minőségére (3,97), illetve hajlandók pénzt áldozni az egészségük megőrzésére (3,67), és szívesen alkalmaznak alternatív egészségre ható készítményeket (3,61). A válaszolók a családjuk táplálkozására csak közepes mértékben figyelnek oda (3,06). A rendszeres testmozgás pedig (2,30) többnyire nem jellemző rájuk.

Ha megvizsgáljuk a *fogyasztók egészséggel és egészséges életmóddal kapcsolatos attitűdjét és a nemek közötti összefüggést*, megállapítható, hogy a nők mintegy 90%-a teljesen egyetért azzal az állítással, hogy fontos az egészsége megőrzése, míg a férfiak 76%-a ért többnyire egyet ezzel. Szintén összefüggés mutatható ki a nemek és a között az állítás között, hogy mennyire tartják jellemzőnek a fogyasztók magukra nézve, hogy rendszeresen eljárnak orvoshoz, szűrővizsgálatokra. Szignifikáns kapcsolat mutatható ki ugyanakkor a nemek és a következő állítás között: „Odafigyelek a családom/gyerekeim táplálkozására.” Ebben az esetben a nők 22,3%-a teljes mértékben egyetért ezzel az állítással, míg a férfiak mindössze 2,9%-a. A „Szívesen alkalmazok alternatív egészségre ható készítményeket”

állítással a nők 11,7%-a teljesen egyetért és 23,3%-uk többnyire egyetért, míg a férfiaknál ez az arány 2,9% és 12,6%.

Az étrend-kiegészítők használatának fogyasztói megítélésére jellemző, hogy a válaszadók a fogyasztás leggyakoribb okának a vitaminpótlást jelölték, ezt követi az egészségmegőrzés, majd a vonzó megjelenés mint motivációs tényező. A meglévő betegségek kezelését, illetve a várandósságot már jóval kevesebben választották indokként. A nemek közötti összefüggést vizsgálva, az összes női válaszadó 43,7%-a jelölte az egészségmegőrzést mint motivációs tényezőt ($p = 0,0$). A férfiak mintegy 41%-a a vitaminhiányt választotta az étrend-kiegészítők használatának okaként, míg a nők 33%-a. A vonzó megjelenést a nők 19%-a jelölte meg indokként, míg a férfiak 3%-a ($p = 0,02$).

H5. *Az étrend-kiegészítők fogyasztásában a leggyakoribb motivációs tényező a fogyasztók számára a meglévő betegségek kezelése, gyógyítása.* Ez a hipotézis tehát elvetésre került.

Kutatásunk során kíváncsiak voltunk arra, hogy a fogyasztók miként ítélik meg az étrend-kiegészítők jellemzőit. A válaszadók véleményüket ötfokozatú Likert-skála segítségével fejezhették ki, ahol az 1 azt jelentette, hogy egyáltalán nem tartják jellemzőnek az adott állítást az étrend-kiegészítőkre, az 5 pedig, hogy teljes mértékben jellemzőnek találják az állítást. Az étrend-kiegészítőkre vonatkozó jellemzők közül a legmagasabb értéket a következő állítások kapták: vény nélkül megvásárolhatók (4,63), szerep játszanak a betegségek megelőzésében (4,59), meghatározott adagban kell alkalmazni őket (4,50), a nem megfelelő vagy hiányos táplálkozást egészítik ki (4,34).

Mivel ennél a kérdésnél 12 válaszlehetőséget kellett értékelniük a megkérdezetteknek, az adatfeldolgozás során célunk volt, hogy a könnyebb értelmezhetőség érdekében redukáljuk ezeket az állításokat – faktorokká összevonva őket.

Legelőször is, meg kellett állapítani, hogy az adatok alkalmasak-e faktorelemzésre. Ezt többféleképpen tehetjük meg. A Bartlett-teszt alapján a szignifikanciaszint kisebb, mint 0,05; azaz a kiinduló változók alkalmasak az elemzésre, mivel van közöttük korreláció. Az, hogy a változók mennyire alkalmasak a faktorelemzésre, a KMO-érték mutatja meg. Esetünkben a KMO értéke > 0,6; a mutatószám „jósa” így közepesnek tekinthető. A faktorok számának meghatározásához a Kaiser-kritériumot vettük figyelembe. Sajátérték-kritériumának megfelelően 5 faktor létrehozását ajánlotta fel az SPSS, ami a varianca 67,5%-át magyarázza. Kontrollként lefuttattuk a 4 faktoros megoldást is, mivel azonban a megmagyarázott varianciarányad 67% alá csökkent és a faktorok tartalma is nehezen magyarázható, ezért az 5 faktoros megoldás

mellett döntöttünk. A faktorok számának meghatározásához ugyancsak figyelembe vettük a Scree-plot ábrát. Az ábrán a 4, illetve 5 faktorszámánál található könyökpont, itt a magyarázott varianciarányad 59, illetve 67,5%. Ez is megerősített abban, hogy az 5 faktoros megoldást érdemes választani. A 2. táblázat mutatja, hogy a program mely változókat vont össze egy faktorba. Az egyes faktorok attitűdöket jelölnek, ezért tartalmuk alapján fantáziánévvel láttuk el őket.

A faktoranalízis során előállított változók segítségével soroltuk válaszadóinkat homogén csoportokba. Az elemzésbe 104 esetet lehetett bevonni. A klaszterek rendre 24, 40, 12, 28 elemet tartalmaznak 4 klaszteres megoldás esetén (2. ábra).

A klasztereket a klasztercentroidok elemzésével jellemeztük, vagyis a csoportokon

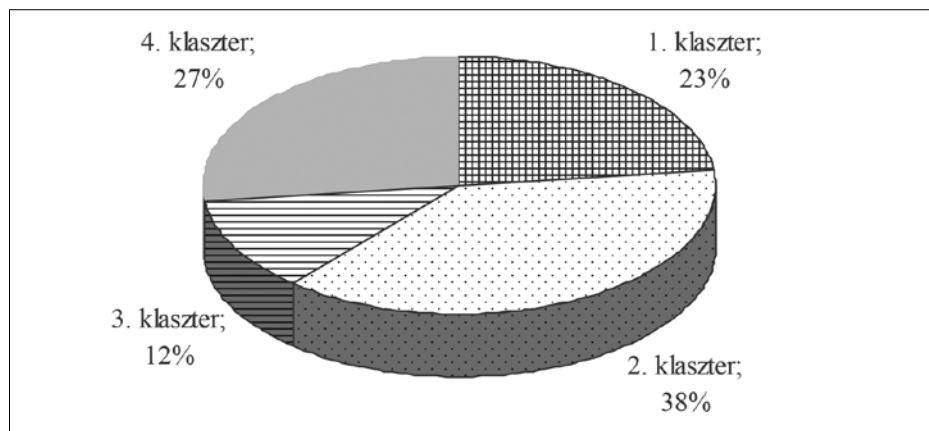
2. táblázat

Az egyes faktorok megnevezése és tartalma, Rotált Komponens Mátrix

Faktor neve	Faktor állítása	Komponens				
		1	2	3	4	5
F1 – egészségvédelmi szempontok	K5_1. A nem megfelelő vagy hiányos táplálkozást egészíti ki.	0,77	-0,10	-0,02	-0,04	0,03
	K5_2. Szerepet játszanak a betegségek megelőzésében.	0,72	0,29	0,17	0,04	0,14
	K5_4. Vény nélkül megvásárolhatók.	0,56	0,18	0,45	0,00	-0,05
F2 – bizonytalansági tényezők	K5_7. Alkalmazásukhoz számos információ szükséges.	-0,21	0,75	-0,06	-0,19	0,20
	K5_8. A forgalomba hozatalához nem kell engedély.	0,15	0,74	0,29	0,11	-0,03
	K5_12. Indokolatlan használatuk veszélyes lehet.	0,32	0,68	0,04	0,09	-0,23
F3 – összetevőkkel kapcsolatos ismeretek	K5_5. Kölcsönhatásban lehetnek gyógyszerekkel.	0,00	0,01	0,84	-0,11	-0,24
	K5_6. Csak természetes összetevőket tartalmaznak.	0,32	0,28	0,61	0,25	0,37
F4 – adagolás fontossága	K5_9. Nemcsak orvosi felügyelet mellett szedhetők.	0,06	-0,12	-0,08	0,74	0,35
	K5_11. Meghatározott adagban kell alkalmazni őket.	0,40	0,42	-0,10	0,63	-0,26
	K5_10. Az étrend-kiegészítők drágák.	-0,42	0,00	0,12	0,60	-0,06
F5 – szükségesség megítélése	K5_3. Mindenkinél szüksége van ezekre a készítményekre.	0,08	-0,02	-0,12	0,07	0,85

2. ábra

A válaszadók megoszlása az egyes klaszterek esetén

Forrás: saját kutatás, 2014

belül meghatároztuk a változó átlagát, és ez alapján vontunk le következtetést az adott csoportra.

A létrejött klasztereket a *demográfiai változók* alapján is jellemeztük. A *khi-négyzet próba* alapján megvizsgáltuk, hogy van-e szignifikáns kapcsolat a klasztertagság és a következő változók között:

- *nem* ($p = 0,004$): van szignifikáns kapcsolat;
- *életkor* ($p = 0,110$): nincs szignifikáns kapcsolat;
- *iskolai végzettség* ($p = 0,0$): szignifikáns a kapcsolat;
- *településtípus* ($p = 0,281$): nem szignifikáns a kapcsolat;
- *családi állapot* ($p = 0,173$): nem szignifikáns a kapcsolat.

Az egyes szegmensek esetében *beazonosítottuk a marketingmix elemeit is*; összegezve így az alábbi tulajdonságokkal jellemezhető a létrehozott 4 klaszter:

1. klaszter – a *Kényelmesek* szegmensbe azok a fogyasztók tartoznak, akik nagyon fontosnak tartják az egészségük megőrzését, de már kevésbé hajlandóak cselekedni annak megőrzése érdekében; ugyanakkor szívesen alkalmaznak alternatív egészségre ható termékeket. Úgy vélik, hogy mindenki

számára szükséges az étrend-kiegészítők használata. Többségében nők (80%) helyezkednek el ebben a szegmensben; zömmel a fiatalabb korosztályból. A legfőbb motivációs tényező számukra az egészségmegőrzés. A vonzó megjelenést – mint motiváció – szintén sokan választották ebben a csoportban. Az étrend-kiegészítők használata során leginkább attól tartanak, hogy a termék nem megfelelő minőségű, illetve hogy túladagolhatják azokat. Az étrend-kiegészítők hatástalanságától való félelem is viszonylag magasabb értéket kapott ebben a csoportban. Annak érdekében, hogy elkerüljék a kockázatokat, leginkább mások vagy saját maguk által már korábban kipróbált terméket vesznek. Jellemző még, hogy ennek a csoportnak a tagjai többnyire hallgatnak a közeli vagy távoli ismerőseik véleményére.

2. klaszter – a *Szeptikusok* szegmensébe tartozó fogyasztók számára szintén fontos az egészségük megőrzése, de a *Kényelmesekkel* ellentétben ők némileg aktívabbak; ugyanakkor kevésbé szívesen alkalmaznak alternatív gyógymódokat. Ők azok a fogyasztók, akik elutasítóan válaszoltak mind az egészségvédelemmel, mind a biztonsággal kapcsolatos kérdésekre. Az

étrend-kiegészítők szükségességét is negatívan ítélték meg. A csoportban zömmel férfiak találhatók (65%), többségében 40 év feletti. Leginkább vitaminpótlás céljából vásárolnak étrend-kiegészítőket a fogyasztók ebben a csoportban. A szegmens fogyasztói leginkább attól tartanak, hogy az étrend-kiegészítők allergiát okozhatnak.

3. klaszter – az *Óvatos használók* szegmens tagjai meglehetősen elővigyázatosnak tűnnek az étrend-kiegészítők használata során. Számukra fontos, hogy tudatosan használják az étrend-kiegészítőket: figyelembe veszik a használatra vonatkozó útmutatásokat, az adagolást, valamint azt is, hogy az étrend-kiegészítők kölcsönhatásban lehetnek gyógyszerekkel. Az összetevőkkel kapcsolatban ismereteik magasak. A nemek aránya kiegyenlített ebben a klaszterben. Az itt található fogyasztók vegyes iskolázottságúak; és általában alacsony jövedelműek. A csoport tagjai leggyakrabban vitaminpótlás esetén fogyasztanak étrend-kiegészítőt, illetve azonos számban választották még az egészségmegőrzés és betegségek kezelése indokokat.

4. klaszter – a *Tudatos egészségvédők* az egészségvédelemnek nagy fontosságot

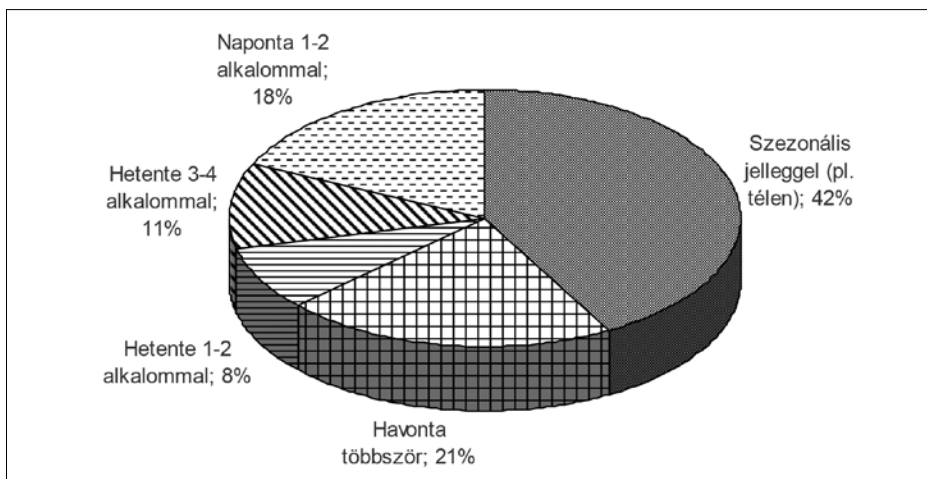
tulajdonítanak: az összes csoport közül ebben a szegmensben hajlandók a leginkább cselekedni a fogyasztók az egészségük érdekében: rendszeresen sportolnak; odafigyelnek a saját, illetve a családjuk egészségére és szívesebben alkalmaznak alternatív egészségre ható készítményeket, mint más csoportok tagjai. Ők azok a fogyasztók, akik kevésbé tartanak az étrend-kiegészítők használatával járó kockázatoktól, mint más csoportok tagjai, és akik leginkább hajlandók pénzt áldozni egészségük megőrzése érdekében. A motivációs okok között is leginkább az egészségmegőrzés szerepel. A nemek aránya ebben a csoportban kiegyenlített; a tagok zömmel középkorúak (30–50 év). Ebben a csoportban a fogyasztók jellemzően magas iskolai végzettséggel (főiskola, egyetem) és magas jövedelemmel rendelkeznek.

H6. *A fogyasztók egyes csoportjai eltérően ítélik meg az étrend-kiegészítők használatát.* Ez a hipotézis beigazolódt.

Ami az *étrend-kiegészítők vásárlási szokásait* illeti, a válaszadók leggyakrabban csak szezonális jelleggel fogyasztanak étrend-kiegészítőt. Őket követik azok a fogyasztók, akik havonta többször is fogyaszt

3. ábra

Az étrend-kiegészítők fogyasztásának gyakorisága, %

tanak ilyen terméket. A megkérdezettek 18%-a gyakran: naponta 1-2 alkalommal is használja ezeket a készítményeket, a vászsolók 11%-a szintén viszonylag gyakran fogyaszt ilyen készítményeket (hetente 3-4 alkalommal), végül 8%-uk hetente csak 1-2 alkalommal (3. ábra).

Megvizsgáltuk azt is, hogy *van-e összefüggés a különböző motiváló tényezők és a vásárlás gyakorisága között*, és azt tapasztaltuk, hogy szignifikáns a kapcsolat az egészségmegőrzés és a fogyasztás gyakorisága között: azok a fogyasztók, akik az egészségmegőrzést megjelölték indokként, gyakrabban fogyasztanak étrend-kiegészítőt: naponta 1-2 alkalommal (17%), havonta többször (20%) és hetente 3-4 alkalommal (20%).

Azok a fogyasztók, akik vitaminpótlás céljából szednek étrend-kiegészítőt, leginkább szezonális jelleggel teszik ezt; míg azok, akik vonzóak szeretnének lenni, naponta 1-2 alkalommal használják ezeket a termékeket.

Az étrend-kiegészítők legfőbb beszerzési helyszíneit tekintve kiderült, hogy a megkérdezettek esetében a leggyakrabban a gyógyszertárból történő beszerzés fordult elő. Ezt kivétel nélkül mindenki bejelölte

(104 fő). Ugyancsak nagy számban vásárolnak a fogyasztók még drogériából (66 fő), valamint a különböző hiper- és szupermarketekből (25 fő). Az egyéb beszerzési csatornákat a megkérdezettek közül csak kevesen jelölték meg; az interneten történő értékesítést 7 fő választotta, árubemutatókon pedig mindössze egy fő vásárol.

A nők 81%-a jelölte meg azt, hogy drogériából vásárol, míg a férfiak 44%-a. Interneten a férfiak 12%-a, a nők mindössze 1%-a vásárol. Itt az elemzés korlátját jelenti a megfigyelési egységek alacsony száma.

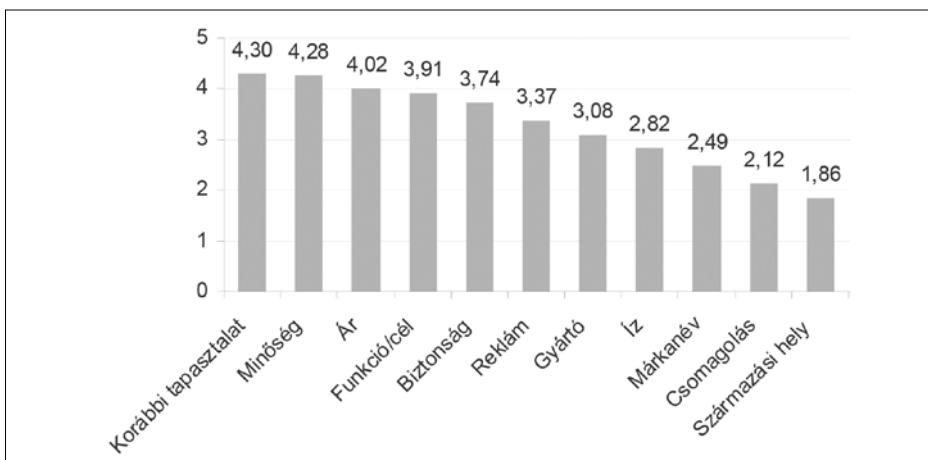
H7. *Az étrend-kiegészítők beszerzésénél a hagyományos kiskereskedelmi egységek dominálnak; az egyéb beszerzési csatornák háttérbe szorulnak.* Ez a hipotézis bizonyítást nyert.

A *vásárlást befolyásoló tényezők* közül a korábbi tapasztalat kapta a legmagasabb értéket (4,3), ezt követi a minőség (4,28) és az ár (4,02). A gyártó, az íz, a márkanev, a csomagolás és a származási hely jóval kisebb mértékben befolyásolja a mintában szereplő fogyasztókat az étrend-kiegészítők esetében (4. ábra).

H8. *Étrend-kiegészítők esetében az ár jelentős befolyásoló szereppel bír a vásárlói*

4. ábra

Az étrend-kiegészítők fogyasztását befolyásoló tényezők 1–5-ig terjedő skálán, a válaszok átlaga alapján

döntés meghozatalakor. A hipotézis nem igazolódott be.

Az 5. ábra a fogyasztók *legfontosabb tájékozási forrásait* mutatja be. A válaszadók az egészségügyi szakemberek véleményét tartják a leghitelesebbnek, ezt követi az eladószemélyzet, majd a témával kapcsolatos különböző cikkek, műsorok. Az ismerősöktől közepes mértékben tájékozódnak a fogyasztók, csakúgy, mint a természetgyógyásztól és a különböző hirdetésekben. Nemek szerint vizsgálva, a nők 94%-a hallgat teljes mértékben az egészségügyi szakemberekre, míg a férfiak 56%-a. Többnyire hallgat az egészségügyi szakemberek véleményére a férfiak 44%-a, míg a nőknél mindössze 3%-ra igaz ez.

H9. *A fogyasztók étrend-kiegészítők vásárlásánál az egészségügyi szakemberek (gyógyszerész, orvos) véleményét tartják a leghitelesebbnek. Ezt a hipotézist sikerült igazolni.*

Ha megvizsgáljuk, hogy *van-e kapcsolat a tájékozási forrás és a beszerzési hely között*, akkor elmondható, hogy azok a fogyasztók, akik teljes mértékben hallgatnak az egészségügyi szakemberek véleményére, szívesen vásárolnak drogériából (57%), viszont hiper- és szupermarketből csak 20%-uk.

Ugyancsak Likert-skála segítségével felmértük, hogy a fogyasztók *milyen mértékben tartanak az étrend-kiegészítők használatát során fellépő esetleges kockázatoktól.* A válaszadók legnagyobb mértékben attól tartanak, hogy az étrend-kiegészítő allergiát okoz (3,91), illetve a túladagolásból származó kockázatoktól (3,61). Az étrend-kiegészítő összetevőinek nem megfelelő minőségétől (3,33), illetve az étrend-kiegészítő hatástalanságától (3,28) közepes mértékben tartanak a megkérdezettek.

A nők 22,3%-a nagyon tart az étrend-kiegészítő használatakor előforduló allergiától, míg férfiaknál ez az arány csak 5,0%. A túladagolásból származó kockázatoktól a nők 58%-a tart, míg a férfiaknak csak a 36%-a. Egyéb demográfiai változóval való szignifikáns kapcsolat nem utatható ki.

H10. *Az étrend-kiegészítővel kapcsolatos kockázatok közül a fogyasztók a túladagolásból származó kockázatoktól tartanak leginkább.* A hipotézis elvetésre került.

A *kockázatok csökkentésének lehetséges módjai* közül a *Mások vagy saját magam által kipróbált terméket veszek* válaszlehetőség 90 jelölést kapott (6. ábra). Ezt követi a *Kikérem a szakember tanácsát* (65), illet-

5. ábra

A legfontosabb információszerzési források étrend-kiegészítők esetében 1–5-ig terjedő skálán, a válaszok átlaga alapján

ve az *Elovasom az adagolási útmutatót/tájékoztatót* (62). A többi válaszlehetőséget a fogyasztók jóval alacsonyabb számban jelölték: *Megnézem a termék összetevőit* (45), *Biztonságosnak ítélt helyen vásárolok* (25) és *Egyéb módon is igyekszem tájékozódni* (18) jelölést kaptak.

A *megnézem, hogy rendelkezik-e a termék valamilyen engedéllyel* és az *Egyéb* kategóriák kis számban kaptak jelölést.

A demográfiai változókat megvizsgálva az látható, hogy szignifikáns kapcsolat van a nemek és néhány változó között, így például jóval több nő nézi meg a termék összetevőit, mint férfi ($p = 0,0$). Ugyancsak több nő kéri ki a szakember tanácsát, mint férfi ($p = 0,039$). Biztonságosnak ítélt helyen is több nő vásárol étrend-kiegészítőt, mint férfi ($p = 0,0$). A nemek között egyéb szignifikáns eltérés nem volt kimutatható a mintában.

Életkor szerint két változóval mutatható ki kapcsolat: *Kikérem a szakember tanácsát* ($p = 0,0$), illetve *Biztonságosnak ítélt helyen vásárolok*. Mindkét esetben az idősebb korosztály jelölte ezeket a lehetőségeket ($p = 0,01$).

Megvizsgáltuk továbbá azt is, hogy *milyen összefüggés van az egyes kockázatok megítélése és a kockázatok csökkentésének módzatai között*: azok a fogyasztók, akik

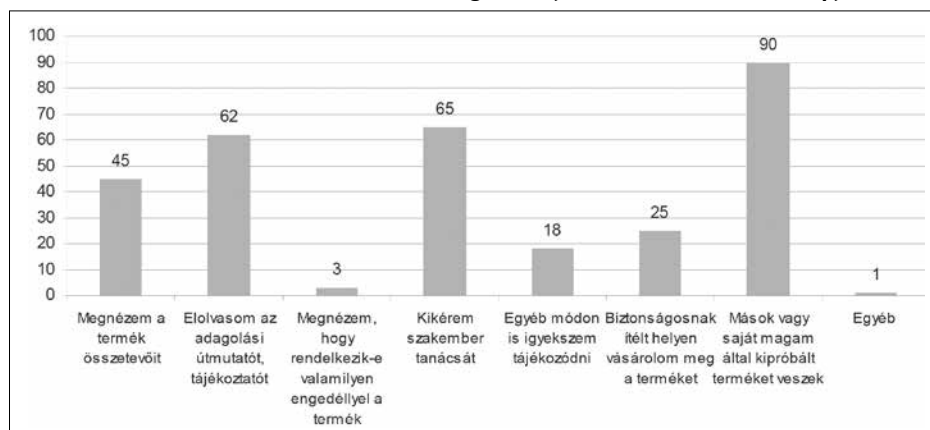
részben tartanak attól, hogy az étrend-kiegészítő allergiát okoz: mások vagy saját maguk által kipróbált terméket vesznek (56,7%), elolvassák az adagolási útmutatót/tájékoztatót (44,2%), illetve megnézik a termék összetevőit (32,7%). A túladagolásból származó kockázatok esetén: elolvassa az adagolási útmutatót/tájékoztatót (55%), kikéri szakember tanácsát (43%). Amennyiben a fogyasztó attól tart, hogy az adott étrend-kiegészítő összetevője nem megfelelő minőségű, akkor: elolvassa az adagolási útmutatót/tájékoztatót (29%), kikéri szakember tanácsát (32%). Az eredményeket megbízhatónak lehet tekinteni, mert az elemzés megfelel a keresztábra-elemzés követelményeinek.

H11. *Az étrend-kiegészítők használatával járó egyes kockázatokat a fogyasztók különbözőképpen csökkentik*. A 11. hipotézis is beigazolódt.

A felmérésből látható, hogy számos kérdés esetén szignifikáns különbség mutatható ki a nemek és az adott változó között: így például az egészségmegőrzéssel szembeni attitűd, a motivációs tényező, a fogyasztás gyakorisága, az információszerzési források, illetve a kockázatok között. Ezeket a különbségeket érdemes figyelembe venni a marketingstratégia kialakítása során.

6. ábra

A kockázatok csökkentésének lehetséges módjai, a válaszadók száma alapján

H12. *Étrend-kiegészítők esetében a nemek közötti fogyasztói szokások eltérőek.* Ez a hipotézis beigazolódott.

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az egészségpiacon (és az étrend-kiegészítők piacán) az utóbbi időszakban uralkodó trendekre jellemző, hogy a hazai fogyasztók egyre nagyobb része egészségtudatosan választja ki élelmiszereit és figyel oda a táplálkozására. Ezt támasztja alá a témával kapcsolatos szakirodalom, illetve primer kutatásunk eredményei is.

Az étrend-kiegészítők fogyasztásában a leggyakoribb motivációs tényező a vitaminpótlás, melyet az egészségmegőrzés követ, mint jelentős motivációs tényező. A motivációs tényezők esetén különbség mutatkozott a nemek között: az egészségmegőrzést leginkább a nők jelölték meg az étrend-kiegészítők fogyasztásának indokaként.

A primer kutatás eredményeinek értékelése során úgy tapasztaltuk, hogy a fogyasztók az étrend-kiegészítők használatát meglehetősen eltérően ítélik meg. A heterogén sokaság között így 4 relatíve homogén csoportot hoztunk létre; az egyes csoportokat pedig eltérő fogyasztói szokások jellemezték. Szükségszerűnek látjuk ezért, hogy az étrend-kiegészítőt gyártó, illetve forgalmazó vállalkozások eltérő marketingstratégiát alkalmazzanak az egyes csoportoknál a fogyasztók megnyerése érdekében.

Az egyes klasztereket jellemző tulajdonságok alapján és a marketingmix elemeit figyelembe véve fogalmaztuk meg javaslatainkat az egyes csoportokat tekintve.

Az 1. klaszter: a *Kényelmesek* szegmensébe azok a fogyasztók tartoznak, akik nagyon fontosnak tartják az egészségüket, ugyanakkor annak megőrzésében már nem cselekednek olyan mértékben, mint a többi csoport tagjai. Célszerű lenne tehát a marketingstratégia kialakítása során arra helyezni a hangsúlyt, hogy felhívjuk a szeg-

mensbe tartozó fogyasztók figyelmét arra, hogy milyen fontos *aktívan részt venni* saját egészségük megőrzésében.

A 2. klaszter: a *szeptikusak* azok a fogyasztók, akik elutasítóan válaszoltak mind az egészségvédelemmel, mind a biztonsággal kapcsolatos kérdésekre. A csoport tagjai kevésbé hallgatnak a reklámokra és a különböző műsorokra, cikkekre a témával kapcsolatban, ugyanakkor az egészségügyi szakemberek ajánlását figyelembe veszik. Esetükben tehát kulcsfontosságú szerep jut az oktatásnak. Ezekkel a fogyasztókkal meg kell ismertetni – akár az egészségügyi szakemberek közvetítésével –, hogy az egyes alternatív egészségre ható termékek, mint például az étrend-kiegészítők is *milyen módon járulhatnak* hozzá a betegségek megelőzéséhez, a vitaminhiány pótlásához, az immunerősítéshez stb.

A 3. klaszter: az *óvatos használók* esetében – akiket többek között az jellemez, hogy különösen nagy hangsúlyt fordítanak az étrend-kiegészítők körültekintő használatára, betartják az utasításokat, odafigyelnek az adagolásra, továbbá figyelembe veszik azt is, hogy azok kölcsönhatásban lehetnek a különböző gyógyszerekkel – a marketingstratégia irányulhat arra, hogy minél inkább elnyerjék ezen fogyasztók bizalmát. Ezt leginkább úgy lehet elérni, hogy részükre minél szélesebb körű tájékoztatást nyújtson az adott cég a termékeiről: akár az útmutatók megfelelő kialakításával, akár az egészségügyi szakemberek továbbképzésével annak érdekében, hogy az orvosok, gyógyszerészek megfelelő információval láthassák el a fogyasztókat. Tekintettel arra, hogy a tagokat vásárlási döntéseik során befolyásolja a reklám, valamint információikat az étrend-kiegészítőkről a különböző műsorok és cikkek útján is szerzik, így a cégnek meg kellene ragadni ezeket az eszközöket arra, hogy eljuttassák üzeneteiket fogyasztóikhoz. A marketingkommunikáció során az üzenetnek a *biztonságot* érdemes hangsúlyozni. A csoport tagjai ugyanakkor

árérzékenyek is, tehát a reklámok során különféle akciókkal, kedvezményekkel lehetne felhívni a fogyasztók figyelmét a termékekre.

A 4. klaszter: a *tudatos egészségvédők* széles körű ismeretekkel rendelkeznek az egészséggel kapcsolatos témákról és fontosnak tartják, hogy cselekedjenek ennek érdekében. Számukra különösen fontos a minőség is, ezért a *magas minőségű termékek kialakítása/továbbfejlesztése* lehet a fő cél a marketingstratégia megalkotásában. A magas minőséget érdemes kiemelni a reklámtevékenység során is. Mivel a csoport tagjai magas iskolai végzettséggel és jövedelemmel rendelkeznek, így az igényeik/elvárásaik is magasabbak lehetnek más csoport tagjaihoz képest; célszerű lenne ezért a termékialakítás során a termék egyéb tulajdonságaira is odafigyelni (különböző ízű termékek) szintén növelni lehet az étrend-kiegészítők forgalmát ebben a szegmensben.

Az étrend-kiegészítők beszerzésénél a hagyományos kiskereskedelmi egységek dominálnak; az egyéb beszerzési csatornák háttérbe szorulnak. Az eredményekből kiderült, hogy a mintában szereplő fogyasztók leginkább a hagyományos kiskereskedelmi egységekben szerzik be az étrend-kiegészítőket, mint például a gyógyszertár, drogéria, hiper-, szupermarket. Az egyéb értékesítési helyek (internet, piac, MLM) csak jóval kisebb arányban fordultak elő a mintában szereplő fogyasztóknál.

A vásárlást befolyásoló tényezők közül a legtöbb fogyasztónál a korábbi használat során szerzett tapasztalat a legmeghatá-

rozóbb. A tapasztalatot a minőség követi szorosan mint jelentős befolyásoló tényező. Az ár ugyanakkor kevésbé játszott jelentős szerepet a mintában szereplő fogyasztóknál. Ennek oka azonban a minta nem reprezentatív jellegéből valószínűsíthető; az eredmények így kizárólag a megfigyelt személyekre vonatkoztathatók.

A fogyasztók étrend-kiegészítők vásárlásánál az egészségügyi szakemberek (gyógyszerész, orvos) véleményét tartják a leghitelesebbnek. Ezért nagyobb hangsúlyt szükséges kapnia az orvosok, gyógyszerészek továbbképzésének annak érdekében, hogy – az orvos-beteg bizalmi viszonyra építve – az adott cég növelhesse a termékei eladását. Ugyancsak megállapítható, hogy az *étrend-kiegészítők esetében a nemek közötti fogyasztói szokások eltérőek.*

Összességében elmondható tehát, hogy kutatásunk jó alapot szolgáltat egy későbbi, magasabb szintű kutatás lefolytatásához. Az *eredmények gyakorlati hasznosíthatósága* abban rejlik, hogy a heterogén piacon szegmentáció segítségével létrehozott relatív homogén csoportok számára a differenciált marketing alkalmazásával kínáljanak olyan termékeket, amelyek jobban igazodnak a fogyasztói igényekhez. A kutatás eredményei segítséget nyújthatnak a vállalatok marketingvezetői számára a fogyasztói szokások és a fogyasztók étrend-kiegészítőivel szembeni attitűdjének megismerésére. A kutatás emellett hozzájárulhat a megfelelő marketingstratégia kialakításához: a célpiac kiválasztásához és pozicionálásához, valamint a célzott reklámtevékenység végrehajtásához.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) BABULKA P. (2005): Gyógyhatású táplálékok, étrend-kiegészítők, funkcionális élelmiszerek és betegségmegelőző anyagok. *Komplementer Medicina*, IX. évf. III. sz. 58-66. pp. – (2) BIRÓ G. – BIRÓ GY. (2000): *Élelmiszerbiztonság – Táplálkozás-egészségügy*. Agriinform Kiadó, Budapest, 20-28. pp. – (3) BLACK, I. – CAMPBELL, C. (2006): Food or Medicine? Choice Factors for Functional Foods. *Journal of Food Products Marketing*, 12 (3): 19-27. pp. – (4) CHILDS, N. M. (1997): Functional foods and the food industry: consumer, economic and product

development issues. *Journal of Nutraceuticals, Functional and Medical Foods*, 1 (2): 25-43. pp. – (5) CSÁKI Cs. (szerk.) (2010): *Élelmiszerbiztonság – A magyar élelmiszer-gazdaság, a vidékfejlesztés és az élelmiszerbiztonság stratégiai alapjai*. Köztisztviselői Stratégiai Programok, MTA, 119-120., 42-147. pp. – (6) FARKAS J. – SZEITZNÉ SZABÓ M. – BÁNÁTI D. (2011): A nemzeti élelmiszerbiztonsági politika és program alapvonalai. *Magyar Tudomány*, 172. évf. 1. sz. 55. p. – (7) GILBERT, L. (1998): Consumer market for functional foods. *Journal of Nutraceuticals Functional and Medical Foods*, 1 (3): 5-21. pp. – (8) KÁRPÁTI L. – LEHOTA J. (2007): *Agrármarketing*. Debreceni Egyetem Agrár- és Műszaki Tudományok Centruma, Agrárgazdasági és Vidékfejlesztési Kar, Debrecen, 21-37. pp. – (9) KHAN, M. A. (1981): Evaluation of Food Selection Patterns and Preferences. *Critical Reviews in Food Science and Nutrition*, 15 (2): 129-153. pp. – (10) LUGASI A. (2007): A funkcionális élelmiszerek táplálkozás-élettani jelentősége és jogi szabályozásának háttere. In KISS A. (szerk.): *Funkcionális élelmiszerek élettani előnyei és fogyasztói fogadtatása*. Az EGERFOOD Regionális tudásközpont és a Magyar Tudományos Egyesület által rendezett Élelmiszertudományi Kollokviumon elhangzott előadások szerkesztett anyaga (2007. március 12.). Eszterházy Károly Főiskola, Eger, 6-18. pp. – (11) MENRAD, K. (2003): Market and Marketing of Functional Food in Europe. *Journal of Food Engineering*, 56. 181-188. pp. – (12) POPP J. – BÁNÁTI D. (2006): *Élelmiszerbiztonság a nemzetközi kereskedelem tükrében*. Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest, 31., 36. p. – (13) SZABÓ M. (2000): *Magyarország élelmiszerbiztonsági helyzete az ezredfordulón*. Az Élelmiszerbiztonsági Tanácsadó Testület tanulmánya a Nemzeti Élelmiszerbiztonsági Program megalapozásához. H. n. 18-19. pp. – (14) SZAKÁLY Z. – KISS M. – JASÁK H. (2014): Funkcionális élelmiszerek, fogyasztói attitűdök és személyre szabott táplálkozás. *Táplálkozásmarketing*, 1. évf. 1-2. sz. 16. p. – (15) TÁRKI – IMAGE FACTORY (2007): *Társadalmi Klíma Ríport. Mi kerül az asztalra? A TÁRKI és az Image Factory kutatási jelentése az élelmiszerbiztonságról*. 2007. november 13. – (16) TISMAN, A. (2010): *The Rising Tide of OTC in Europe. Trends, challenges and new potential in a rapidly evolving market*. IMS Health – (17) Túl az étkezésen... Piaci körkép az étrend-kiegészítőkről. [Online.] http://www.pharmaonline.hu/penzugyek/cikk/piaci_korkep_az_etrend_kiegeszitokrol, Letöltve: 2013.12.10. – (18) VERBEKE, W. (2005): Consumer Acceptance of Functional Foods: Socio-Demographic, Cognitive and Attitudinal Determinants. *Food Quality and Preference*, 16 (1): 45-57. pp. – (19) WANSINK, B. – WESTGREN, R. E. – CHENEY, M. M. (2005): Hierarchy of Nutritional Knowledge that Relates to the Consumption of a Functional Food. *Nutrition*, 21 (2): 264-268. pp.

A hungarikumok magyarországi és nemzetközi megítélésének főbb aspektusai az egyetemi hallgatók körében

PÉLI LÁSZLÓ – NÉMEDINÉ KOLLÁR KITTI – TÓTH TAMÁS

Kulcsszavak: hungarikum, eredetvédelem, hazai és nemzetközi szabályozás, értelmiségi fiatalok fogyasztási szokásai.

JEL Classification: Q13.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Jelen kutatás során a magyar felsőoktatás több szegmensét kérdeztük meg a hungarikumokról kialakult imázsról és annak részleteiről. Megállapítható, hogy a hungarikum elnevezés köznyelvi használata, annak jelentéstartalma nem változott a 2012. évi törvényi szabályozás óta. A fogalom pontos jelentése nem vagy csak kevésbé ismert a magyar felsőoktatásban tanulók körében. Következtetésként levonható, hogy a magyar hallgatókkal történő összehasonlításban a külföldi hallgatók kevésbé ismerték a Hungarikumok Gyűjteményébe tartozó termékeket/értékeket. A felmérés alátámasztja az indokoltabb, célzottabb országos marketing szükségességét, valamint a témában való hangsúlyosabb megjelenést a hétköznapiakban. Továbbá fontos arról is szót ejteni, hogy a magyar gazdaság manapság nehéz helyzetben van, ugyanis a vidék alapvető funkciói megkoptak. A vidék alapvető funkciói alatt értjük – melyek jelentős részben kapcsolódnak a mezőgazdasághoz – a vidéki lakosság megtartását a megfelelő jövedelmi viszonyok biztosítása révén; a vidéki települések alapvető infrastruktúrájának fejlesztését, megóvását; a vidéki táj és természet jó állapotban való megtartását; a fenntartható mezőgazdaság erősítését; a turizmus, illetve a helyi ipar támogatását. Többek között ezen problémák megoldásához segítséget nyújthat a hagyományok megőrzése és továbbvitele. A vidéki hagyományok jelentősége csökkent, melynek legfőbb okozója napjaink globalizált társadalma, hiszen a fogyasztói társadalmi szokások a vidéki jellegű, periférikus településeken is egyre erőteljesebben a városiasodás jegyeit mutatják. Ennélfogva nemcsak a háztáji gazdálkodás szorul vissza – melynek eredménye volt a vidéki területek gondozott környezete –, hanem a vidéki szokások, hagyományok, illetve mesterségek is háttérbe szorulnak, majd néhány generációt követően eltűnnek. Mindezekre válaszul rendkívül fontos szerep jut a közösségszervező és egyéni felelősséget erősítő kezdeményezéseknek, mint a Hungarikumok Gyűjteménye, valamint a Magyar Értéktár.

BEVEZETÉS

A hungarikumokat nyolc különböző kategóriába sorolja a Hungarikum Törvény:

1. agrár- és élelmiszer-gazdaság;
2. egészség és életmód;
3. ipari és műszaki megoldások;
4. épített környezet;
5. turizmus és vendéglátás;
6. sport;
7. kulturális örökség;
8. illetve természeti környezet (2012. évi

XXX. törvény).

A fenti értékekre minden magyar büszke lehet, továbbá nemzet-összekovácsló erejük és kiemelt szerepük van a magyar nemzeti öntudat erősítésében. Általában hírük külföldön is elterjedt, mint ahogyan Magyarországon is ismernek külföldi jellegzetességeket, például a spanyol bikaviadalt vagy akár az olasz makarónit, illetve a pizzát. Az ingóságai hungarikumok mellett az ingatlanoknak és a tájnak jelentős szerepe van a hazai turizmus-vendéglátás fenntartásában, fejlesztésében. Mindezek mellett fontos szót ejteni arról, hogy a hazánkban tanuló külföldi hallgatók – a magyar hallgatókkal történő összehasonlításban – kevésbé ismerik a Hungarikumok Gyűjteményébe tartozó termékeket/értékeket, amit az anyag későbbi részében a hipotézisek között is vizsgálunk.

A kutatási téma aktualitását indokolja, hogy az elmúlt években számos vizsgálat (Tózsza – Zátori, 2013; Török, 2013; Földművelésügyi Minisztérium, 2014) keretében elemezték a hungarikumokkal kapcsolatos fogyasztói szokásokat, magatartásokat, ám ezek többsége kizárólag az agrár- és élelmiszer-gazdasági nemzeti értékekre irányult.

ELMÉLETI ÁTTEKINTÉS

Földrajzi megjelölések már az ókorban is léteztek, hiszen a nemzetközi kereskedelemnek köszönhetően egyes termékek már ekkor is magas reputációnak örvendtek,

ha egy meghatározott földrajzi területről származtak. A kínai tea, az egyiptomi gabona vagy akár a libanoni cédrus már az ókorban is megkülönböztetett figyelmet érdemeltek ki. Egyes középkori földrajzi megjelölések ugyanakkor mind a mai napig jól csengenek akár az újkori vásárló fülében is (pl.: Brüsszeli csipke, Meissen porcelán stb.). A mezőgazdasági termékek és élelmiszerek közül elsőként a borok és az égetett szeszes italok körében alakultak ki földrajzi megjelölések, melyek jellemzően mind a mai napig fennmaradtak (Tattay, 2001; Török, 2013).

A földrajzi árujelzők mögötti elképzelés tehát nem új keletű, azonban a modern értelemben vett eredetvédelem csak a XIX. század végére, XX. század elejére alakult ki. Tattay (2001) szerint ebben nagy szerepe volt az egyes országokban az adott időszakban kialakított védjegy törvényeknek is (pl.: Franciaország 1857, USA 1881, Magyarország 1890). Az egyes nemzeti szabályozások azonban lényegesen eltértek egymástól, s a világ különböző részein annak más-más irányú fejlődése volt megfigyelhető. Ennek megfelelően a földrajzi árujelzők definiálása és az eredetvédelmi rendszerek koncepciója sem egységes a világ különböző pontjain (Török, 2013).

Látható tehát, hogy Magyarországon is jelentős múlttal rendelkezik a védjegy törvény által biztosított jogi szabályozás. Ezen eredetvédelmi intézkedések hivatottak garantálni az adott termék földrajzi eredetét, illetve az arra a termékre – származásánál fogva – jellemző speciális tulajdonságokat. Az ilyenfajta megkülönböztetés alapvetően gazdasági szempontokra vezethető vissza, mert a Védjegy törvény által oltalmazott termékek piaci kereslete, illetve fogyasztói ára az átlagosnál magasabb, mivel ezek a termékek garantáltak az adott területről származnak, ezáltal magukban hordozzák annak speciális tulajdonságait is. Ezen termékek, értékek elfogyasztása az átlagosnál jelentősebb hasznosságérzet-növekedést

jelent a mindenkori fogyasztónak a bennük rejlő speciális tulajdonságok, adottságok miatt, vagyis ezen javak megszerzésére, elfogyasztására a fogyasztó hajlamos többet áldozni.

A szakirodalomban számos szerző (Tattay, 2001; Rangel-Ortiz, 2005; Szakály et al., 2009; Török, 2013; Tözsa – Zátori, 2013) foglalkozik nemzetközi eredetvédelmi rendszerekkel, az uniós minőségvédelmi rendszerek szabályozásával. Akad közöttük, aki a hungarikumszabályozást hasonlítja össze más nemzeti szabályozással, de véleményünk szerint ez kevésbé szerencsés, mivel ezek a kategóriák nem teljesen fedik egymást. Ehhez kapcsolódóan röviden áttekintjük az Európai Unió tagállamaiban hatályos eredetvédelmi szabályozás intézményrendszerét, felépítését, hatáskörét.

Az Európai Unióban közösségi szinten a földrajzi árujelzős rendszerek jogi szabályozása az 1990-es évek elején születik meg, mely alapján az uniós oltalom alatt álló nemzeti értékekre vonatkozó hatályos uniós szabályozás az alábbi:

- a mezőgazdasági termékek és az élelmiszerek minőségrendszereiről szóló, 2012. november 21-i 1151/2012/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet alapján oltalom alatt álló eredetmegjelöléssel, oltalom alatt álló földrajzi jelzéssel rendelkező vagy hagyományos különleges terméknek minősülő mezőgazdasági termékek vagy élelmiszerek;

- a szeszes italok meghatározásáról, megnevezéséről, kiszerezéséről, címkézéséről és földrajzi árujelzőinek oltalmáról, valamint az 1576/89/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló, 2008. január 15-i 110/2008/EK európai parlamenti és tanácsi rendelet alapján oltalom alatt álló földrajzi árujelzővel rendelkező szeszes italok;

- a mezőgazdasági termékipiacok közös szervezésének létrehozásáról és a 922/72/EGK, a 234/79/EK, az 1037/2001/EK és az 1234/2007/EK tanácsi rendelet hatályon kívül helyezéséről szóló, 2013. december

17-i 1308/2013/EU európai parlamenti és tanácsi rendelet 103. cikke alapján oltalom alatt álló eredetmegjelöléssel vagy oltalom alatt álló földrajzi jelzéssel rendelkező borok és borászati termékek.

Az uniós földrajzi árujelzési szabályozás fenti törvényi határozat értelmében rendeződött, bár a különböző tagállamok ehhez köthető jogi háttere igen széles körű.

Globális léptékben a földrajzi árujelzők és az eredetvédelem harmonizációja majd másfél évszázados múltra tekint vissza, amely során számos multilaterális egyezményt (Párizsi Unió Egyezmény, Lisszaboni Megállapodás, TRIPS Megállapodás stb.) ratifikáltak.

Európai uniós szinten az eredetvédelem alapjait 1992-ben a 2081/92/EGK tanácsi rendeletben rakták le, mely alapvetően mezőgazdasági termékeket és élelmiszereket érintő szabályozás volt. Fenti rendelet felülvizsgálatakor, 2006-ban született meg a napjainkban is hatályos 510/2006/EK tanácsi rendelet, mely két kategóriába sorolja a földrajzi árujelzőket, nevezetesen

- *Oltalom Alatt Álló Eredetmegjelölésű (OEM) termék*: a védjegy feltétele, hogy a termék előállításának minden lépése az adott földrajzi területen történjen. Ez a legszigorúbb feltételekkel rendelkező kategória.

- *Oltalom Alatt Álló Földrajzi Jelzésű (OFJ) termék*: a védjegy feltétele, hogy a termék előállításának valamely lépése az adott földrajzi területen történjen. Ez az előző kategóriához képest egy enyhébb feltételekkel rendelkező csoport.

Tattay (2001) szerint a fenti intézkedéssel új alapokra helyeződött a közösségi eredetvédelmi rendszer az Európai Unióban. Jogi szempontból legmeghatározóbb változás, hogy az iparjogvédelmi intézményrendszerből a mezőgazdasági jogba került át a földrajzi árujelzők oltalma.

A hungarikum nem csak magyar jellegzetesség; a legtöbb nemzet gyűjti az önazonosságát igazoló dolgokat, amelye-

ket *patriotikumként* tartanak nyilván. Ennek megfelelően az egyes népek, országok tekintetében beszélhetünk például polonikumról, germanikumról, italikumról, frankofonikumról, anglikumról (*Tózsza – Zátori, 2013*), azonban a fenti definícióval csak részben tudunk egyetérteni. Azt elfogadjuk, hogy minden nemzetnek megvannak a patriotikumai, azonban ezen eredetvédelmi jogi szabályozások leginkább csak az agrár-élelmiszeripari termékekre/értékekre fókuszálnak. Kevés országban lelhető fel a hazaihoz hasonló, kiterjesztett, komplex eredetvédelmi, illetve identitásmeghatározó törvényi háttér, ugyanis hazánk az egyetlen uniós tagállam, ahol külön törvényi jogszabályban fogantatásítják a nemzethez köthető értékek védelmét.

A legjelentősebb, illetve legnagyobb hagyományokkal rendelkező eredetvédelmi jogi szabályozás Franciaországot illeti, ahol már 1905-től törvényi szabályozás hivatott fogantatítani a kormány kötelezettségeit eredetvédelmi kérdésekben. Igaz, ezt több évszázaddal megelőzően, már a XIV. századtól létezett Franciaországban eredetvédett termék (Roquefort sajt). Spanyolországban is jelentős múlttal rendelkezik az eredetvédelem az Európai Unió berkein belül, itt 1933-tól segíti törvény ezen termékek védelmét, igaz, kezdetben csak borokra vonatkozott. Olaszországban is fellelhető a jogi szabályozási háttér az eredetvédett termékekre vonatkozóan. Nevezett országok az európai eredetvédelem kialakulásának úttörői, mely szabályozások nemcsak a származást és magas minőséget hivatottak jelezni, hanem alapvetően determinálják az érintett nemzetek identitását.

A különböző tagállami szabályozások leginkább csak az agrár- és élelmiszeripari termékekre vonatkoznak, ezzel ellentétben a magyar nemzeti szabályozás ennél jóval tágabb, szélesebb körű értelmezést fogantatít.

Az agrár-szakirodalmi megközelítést

azonban ez is jól tükrözi: hungarikumnak alapvetően mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek és szolgáltatások, tehát egyfajta produktumok tekinthetők (*Török, 2013*). Osztjuk Török álláspontját, hiszen jelen pillanatban is meghatározó a hungarikumokon, illetve a Nemzeti Értéktáron belül az agrár- és élelmiszeripari termékek aránya (a hungarikumokon belül ez az érték 32,0%, míg a Nemzeti Értéktár kategóriában még kiemelkedőbb, 59,5%). A fogyasztó hungarikum termék vásárlásakor nem pusztán terméket vesz, hiszen azt mindenhol kap, hanem ízeletet, zamatot, illetve tradíciót (*Nótári et al., 2009*). A hungarikumok a fenti osztály tagjain felül magukban foglalják a kulturális örökség, az ipari és műszaki megoldások, az egészség és életmód, az épített környezet, a sport, illetve a turizmus és vendéglátás kategóriába tartozó értékeket is, melyeket a fentiekben már említettünk.

A hungarikumok általános bemutatása

Minden nemzet sajátos *nemzeti öntudatal* rendelkezik és törekszik arra, hogy minél jobban megfogalmazza, egyértelműbbé tegye azt. Ennek lehatárolásában kulcsfontosságú szerepet játszanak az önazonossághoz kapcsolódó anyagok, melyek azon felül, hogy nagymértékben hozzájárulnak ehhez a sajátos nemzeti öntudat megfogalmazásához, jelentős szerepet töltenek be a más nemzetektől való eltérés megfogalmazásában és ennek kimutatásában, érzékeltetésében is. Mindezek alapján a legtöbb nemzet komoly figyelmet fordít az ilyen megkülönböztető jegyek felkutatására. Magyarországon a pontos, részletes szabályozást megelőzően ezen anyagok csoportját nevezték hungarikumoknak (*Bagossy, 1996; Villányi – Vasa, 2000*).

A Hagymányok-Ízek-Régiók (HÍR) programot az akkori Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium az Európai Unió Euroterroirs (Európa Vidékei)

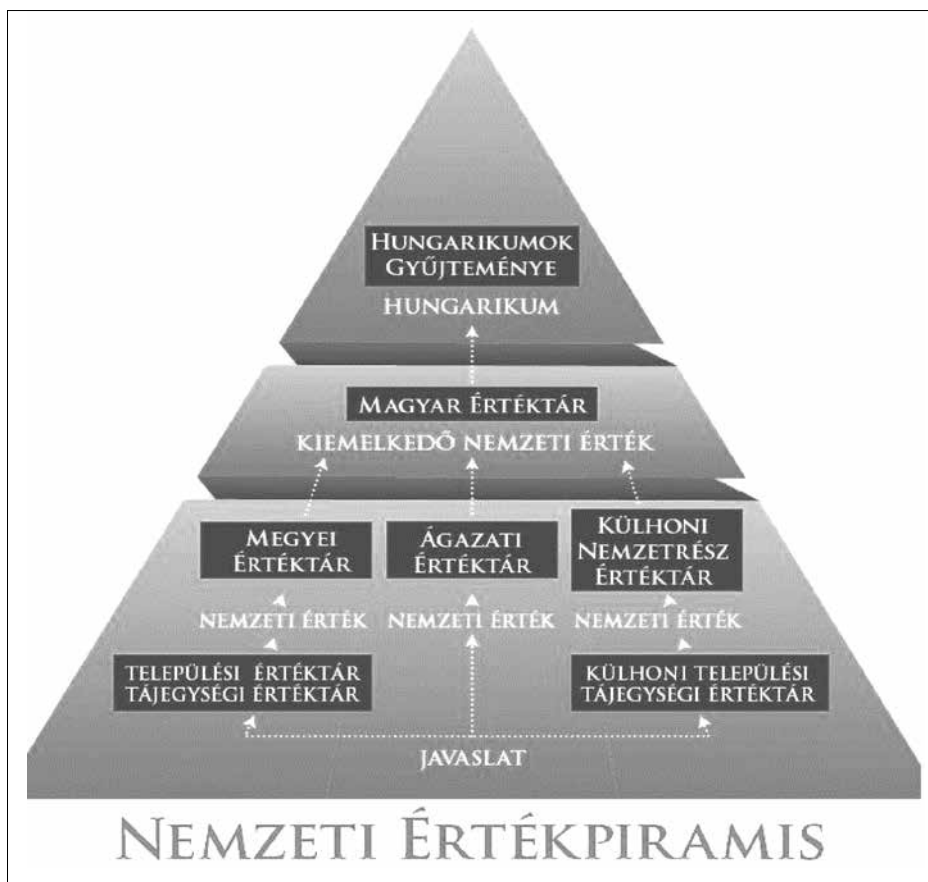
kezdeményezéséhez csatlakozva 1998-ban indította el. A HÍR program célkitűzése az volt, hogy létrehozza Magyarország hagyományos és tájjellegű mezőgazdasági termékeinek gyűjteményét és előmozdítsa gazdasági hasznosításukat. Az országos gyűjtőmunka eredményeként végül háromszáz hagyományos és tájjellegű termék szakmai-történeti leírása került a gyűjteménybe. A termékeket hét tervezési-statisztikai régióba sorolták, amelyeket az EU által elfogadott területfejlesztési törvény határozott meg (Szakály et al., 2008). Jelen téma szempontjából a HÍR-gyűjtemény kiváló alapot teremtett és ma is forrásul

szolgál a mezőgazdasági termékek és élelmiszerek uniós elismertetéséhez.

A hungarikum fogalmát 2012-től azonban a XXX. törvény nevesíti, miszerint: megkülönböztetésre, kiemelésre méltó érték, amely a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével, minőségével a magyarság csúcsteljesítménye, amelyet külföldön és belföldön egyaránt a magyarság eredményeként, kiemelt értéként tartanak számon, védett természeti érték, kiváló nemzeti termék, amit a *Hungarikum Bizottság* hungarikummá minősít, és ami a törvény erejénél fogva hungarikum (Ritter, 2013). Ennek értel-

I. ábra

Magyar Nemzeti Értékek piramisa

mében a hungarikummá minősített érték a törvényi szabályozás következtében védelmet élvez az elnevezés használatával történő visszaélésekkel szemben.

A törvény szerinti nemzeti értékek azonosítása, rendszerezése és védelme egy többszörösen összetett, alulról felfelé építkező rendszerben, az úgynevezett *Magyar Nemzeti Értékek piramisában* történik, melyet megfelelően illusztrál az 1. ábra.

Az értékek felkutatása, azonosítása és gyűjtése a településeken kezdődik, hiszen a helyi értékeket a helyiek ismerik a legjobban. A helytörténészek, muzeológusok, néprajzosok, pedagógusok, szakemberek, lokálpatrióták sok helyen már el is készítették a helyi értékek listáját, amely folyamatosan bővíthető. A lokális, települési értéktárak mintájára alkotják majd meg a megyei és tájegységi értéktárakat az önkormányzatok, a Magyar Értéktárat pedig a helyi, ágazati és külhoni értéktárak összesítése során a *Hungarikum Bizottság* állítja össze.

A Magyar Értéktárban nyilvántartott egyes megkülönböztetésre, kiemelésre méltó, a magyarságra jellemző tulajdonságával, egyediségével, különlegességével és minőségével a magyarság csúcsteljesítményének számító nemzeti értékeket a törvényben nevesített Hungarikum Bizottság hivatott – egyedi értékelés eredményeként – hungarikummá minősíteni (*Hungarikumok Gyűjteménye; A Kormány 114/2013. (IV. 16.) Korm. Rendelete; Gyaraky, 2014*).

A magyar gazdaság manapság nehéz helyzetben van, ugyanis a vidék alapvető funkciói napjainkra megkoptak. Ezen problémák megoldására segítséget nyújthat a hagyományok megőrzése és továbbvitele (*Káposzta, 2014*). A vidéki hagyományok jelentősége csökkent, így rendkívül fontos szerep jut a közösségszervező és egyéni felelősséget erősítő kezdeményezéseknek, mint a *Hungarikumok Gyűjteményének*, valamint a *Magyar Nemzeti Értéktár-*

nak. Mindezek nemcsak a hagyományok, hanem a vidéki munkahelyteremtés folyamatát és a helyi gazdaságfejlesztést is szolgálják. Mindkét gyűjtemény fontosságát alátámasztja, hogy 2015 közepére a Hungarikumok Gyűjteménye már összesen 50 hungarikumot tartalmazott. A 2015-ös évben bővült a gyűjtemény a Vizsolyi Bibliával, a IX–XI. századi magyar íjjal, a szegedi fűszerpaprika-őrleménnyel, továbbá a magyar szürke szarvasmarhával, az Unicum keserűlikőrrel, a Magyar Védőnői Szolgálattal, a Hévízi-tóval és a tradicionális hévízi gyógyászzal, valamint Neumann János életművével. A Magyar Értéktár 126 tagúra bővült, bekerült az Unicum keserűlikőr, a kürtőskalács mint jellegzetes székely, magyar és erdélyi sütemény; a Piros Arany és az Erős Pista ételízesítő. Szintén bekerült a tárba a szatmári szilvalekvár, a Hévízítő az ottani hagyományos gyógyászzal együtt, továbbá Neumann János életműve, különös tekintettel számítástechnikai hagyatékára, illetve Szent-Györgyi Albert életműve és szellemi öröksége; a gyulaji dámszarvas; a debreceni páros kolbász; a vecsési savanyú káposzta; Irinyi János munkássága és találmánya, a zajtalan és robbanásmentes gyufa; Kabay János gyógyszervegyészeti tevékenysége és életműve; a szegedi papucs; a csongrádi régi belváros (Halászfalu). Végül a bocskai viselet és a bajai halászlé, az Őrségi Táj és a Szalafői Népi Műemlékegyüttes, valamint a magyar tanya lett magyar érték (*hungarikum.kormany.hu; hungarikum.hu*).

CÉLKITŰZÉS

A kézirat elkészítését megalapozó kutatás során három hipotézist fogalmazunk meg:

H1. A hungarikum fogalom értelmezése nagymértékben összemosódik a 2012. évi XXX. törvény előtti informális (köztudatban lévő) értelmezéssel.

H2. Az Agrár- és Élelmiszergazdasági Szakbizottság hatáskörébe tartozó termékek nagyobb népszerűséggel jelennek meg

az eredményekben, mint az egyéb szakbizottságok hatásköréből kikerülő termékek.

H3. A hazánk felsőoktatási intézményeiben tanuló külföldi hallgatók – a magyar hallgatókkal történő összehasonlításban – kevésbé ismerik a Hungarikumok Gyűjteményébe tartozó termékeket/értékeket.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Kutatásunk előkészítésekor első és legfontosabb feladatnak tartottuk a szakirodalom áttekintését nemzetközi, illetve hazai téren egyaránt – mint a kutatás elméleti megalapozását –, melyet a konkrét adatbázis kiépítése követett. A szakirodalom feldolgozása során szekunder adatokat is elemeztünk, melyhez a dokumentumelemzés módszerét alkalmaztuk. Mivel 2015-ben még nem áll rendelkezésre a hungarikumokhoz kapcsolódó teljes értékű szekunder adatbázis, így kutatásunk kizárólag primer adatokat tartalmaz, melyet kérdőíves felmérés útján gyűjtöttünk össze.

Kutatásunk tárgya: A hungarikumok ismertségének vizsgálata a hazai és a ha-

zánkban tanuló külföldi hallgatók körében.

Az adatgyűjtést kérdőíves formában végeztük el. Az eredmények reprezentativitása miatt két fő célt határoztunk meg a kutatás kezdetén:

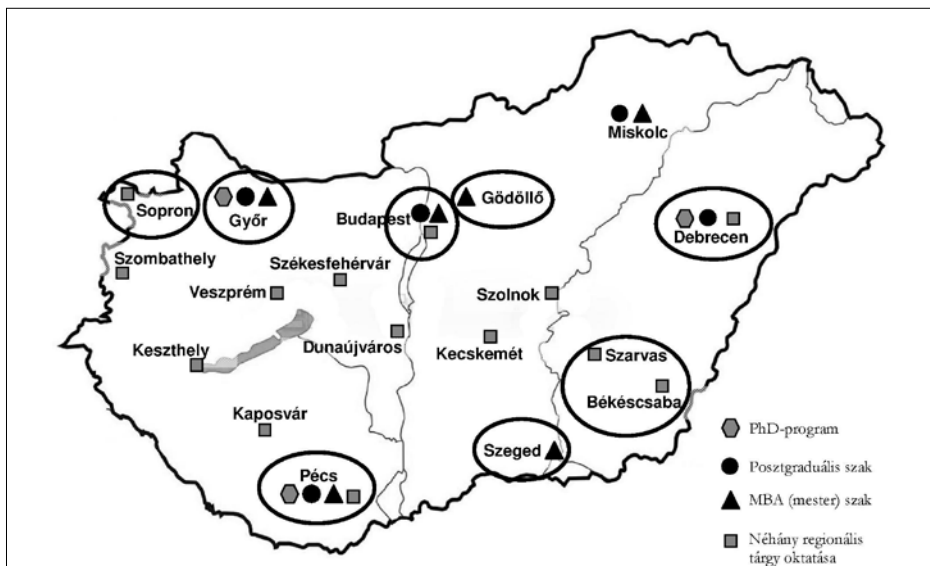
Térbeli reprezentativitás: A mintavétel módszere úgy került meghatározásra, hogy a kutatás térbeli lehatárolásakor a magyar felsőoktatás minden egyes szegletét szerettük volna vizsgálat alá vonni, ezért választottuk a hazai felsőoktatás 6 jelentős egyetemét kérdőívezésünk helyszínéül (2. ábra), nevezetesen: Budapesti Corvinus Egyetem, Debreceni Egyetem, Szegedi Tudományegyetem, Nyugat-magyarországi Egyetem, Pécsi Tudományegyetem és Szent István Egyetem.

A tökéletes térbeli reprezentativitás ugyan nem biztosított, azonban nevezett felsőoktatási intézmények, illetve azok kihelyezett karai által törekedtünk regionális szinten lefedni az országot, hazánk 7 régiójából 5 régió egyetemén kutattunk.

A felsoroltak közül két egyetemnél több kampuszon is végeztünk adatgyűjtést, a Nyugat-magyarországi Egyetem (Győr,

2. ábra

A kutatás térbeli lehatárolásának térképes megjelenítése

Sopron), illetve a Szent István Egyetem (Gödöllő, Budapest, Szarvas, Békéscsaba) tartoznak ide, melyet a 2. ábra is jól szemléltet. A vizsgált intézmények közül kettő található a Közép-Magyarország régióban, (Budapesti Corvinus Egyetem, Szent István Egyetem), a másik négy egyetem központja mind a konvergenciaregiókban található.

Korszerkezet tekintetében értelmezett reprezentativitás: A teljes korszerkezetet vizsgálva felmerülhet, hogy az általunk vizsgált minta nem tökéletesen reprezentatív, hiszen a célcsoport kizárólag az egyetemi hallgatók köre. Mivel az adatgyűjtést 2014-ben végeztük, a legfiatalabb – egyetemi hallgatói – korosztály az 1996-os születésűek korcsoportja. Nyilvánvaló, hogy a minta döntő többsége az öt-hat éves osztatlan, illetve osztott képzési ciklusból (alap+mesterképzés; 1990–1996) kerül ki. A különböző ERASMUS programok, illetve a másoddiplomás, illetve doktori képzések hallgatói valószínűleg korábbi születésűek, de a minta szempontjából ez nem releváns. Kijelenthető tehát, hogy a kutatás fő céljaként nevesített egyetemi hallgatók körében történő kutatás reprezentatívnak tekinthető a kérdés szempontjából, hiszen összesen 300-300 kérdőív került kitöltésre, amelynek megoszlása 50-50%-os arányban történik a külföldi, illetve hazai hallgatók körében. A mintavétel oktatási napok alkalmával zajlott a nevezett intézményekben 9.00 és 14.00 óra között véletlenszerűen, amikor törekedtünk minden hallgatót megállítani és kitöltetni vele a kérdőívet. Érdekes, hogy a válaszadási hajlandóság mindkét vizsgált célcsoport esetén kifejezetten magas volt, azonban a külföldi hallgatók kisebb aránya miatt ennek a célcsoportnak a lekérdezése több időt vett igénybe. Megemlítendő emellett, hogy a vizsgált minta, vagyis a 18–30 év közötti korosztály – a már oly sokszor emlegetett – marketing szempontból a legpiacképesebb, illetve a reklámozók szemszögéből a legnagyobb érdeklődésre számító korösszetételű csoport.

Dokumentumelemzés: Kutatásunk megalapozásaként analitikus kutatási stratégiát követve valósítottuk meg – a kérdőívezést megelőzően – a dokumentumelemzést, mely során áttekintettük azon hazai, illetve nemzetközi forrásokat, dokumentumokat és eddigi tapasztalatokat, törvényszerűségeket, amelyek a hungarikumokhoz, illetve a nemzeti értékek szabályozásához szorosan kapcsolódnak. A kutatás során dokumentumnak tekintettünk minden olyan, a jelenben vagy a közelmúltban keletkezett anyagot, ami nem közvetlenül a kutatás céljára készült, de melyekből adalékokat, fontos információkat kaphatunk a kutatómunkához. Legfontosabb észrevételünk, hogy a 2012-es évet megelőzően a hungarikumok témájával közvetlen kapcsolatban álló hivatalos dokumentumok száma csekély. Ennek okát jelen kézirát későbbi részében fogjuk részletesen indokolni.

Kérdőíves felmérés: Kutatásunk kérdőíves felmérése részben összehasonlító jellegű. Első lépésként kiértékeljük a hazai válaszadók eredményeit, majd a külföldiek által kitöltött kérdőívek eredményeit vonjuk vizsgálat alá, végül igyekszünk összehasonlítani, párhuzamot vonni a hungarikumok fogyasztási szokásai tekintetében a hazai és külföldi hallgatók körében. Bemutatjuk, mely termékek/szolgáltatások/értékek tekinthetők közös pontnak a két minta esetén, illetve hogy mely értékek tűnnek ki a magyar és a külföldi eredmények alapján. Melyik és milyen termékek propagálását kell erősíteni, kihangsúlyozni? Mit gondolunk mi magyarok a külföldiek által ismert és elismert hungarikumainkról és mi a valóság?

Az adatgyűjtés során 300 magyar, illetve 300 angol nyelvű kérdőív „lekérdezését” végeztük el. A szakirodalom alaptézise, hogy a gondosan kiválasztott és lehetőség szerint minél nagyobb megkérdezett sokaság pontosabb eredményeket jelent. Éppen ezért törekedtünk a több száz fős minta elérésére mindkét esetben, így került meghatározásra a 300-300 darab kérdőív. A kérdőívezést az említett hat egyetemen végeztük, minden

egyetem esetén 50 magyar, illetve 50 angol nyelvű kérdőív kitöltése volt a célunk.

A kérdőív összeállítását a fenti ismérvek alapján végeztük el, majd a véglegesítést követően sokszorosítottuk – papíralapú kérdőívekről lévén szó –, majd megkezdődött az adatgyűjtési periódus. Miután az összes kérdőív kitöltésre került, megkezdtük az eredmények digitalizálását, vagyis az összes kérdésre adott választ digitálisan is rögzítettük az SPSS programcsomag segítségével (*Vidra Szabó, 2003*). A kódolt adatok alapján az SPSS programcsomaggal, illetve a Microsoft Excel program segítségével elemezni tudtuk a kapott eredményeket, illetve vizuálisan is megjelenítettük azokat (ábra, diagram, táblázat, montázs).

A dokumentumelemzés és a kérdőívezés összesített eredményeit a kézirat következő részében ismertetjük, melyek alapján levonjuk következtetéseinket, illetve megfogalmazzuk javaslatainkat.

KUTATÁSI EREDMÉNYEK

Jelen kézirat terjedelmi korlátaira való tekintettel a komplex kutatási eredmények

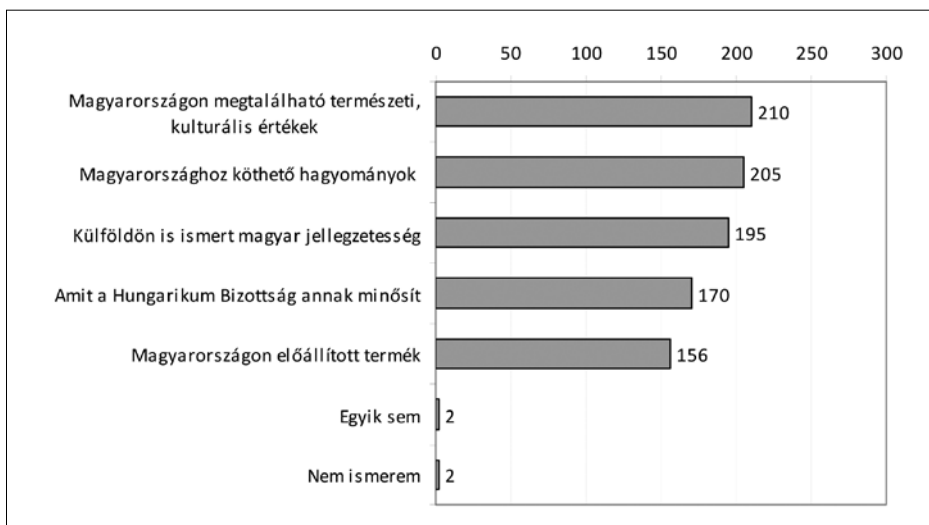
egy szeletét fogjuk csak bemutatni, mely részeredmény véleményünk szerint a legérdekesebb eleme a kutatásnak.

A 3. ábrán látható az állítások megjelölésének gyakorisága, melyet a hazai megkérdezettek válasza alapján kategorizáltunk. A feltett kérdésre a lehetséges válaszok közül egyszerre több is bejelölhető volt. A magyar fiatalok többsége úgy gondolja, hogy elsősorban a Magyarországon megtalálható természeti, kulturális értékek, az országhoz köthető hagyományok számítanak hungarikumnak, melyeknél fontos, hogy külföldön is ismertek legyenek. A válaszadók jelentős része gondolja úgy, hogy a Magyarországon előállított termékek hungarikumnak számítanak, annak ellenére, hogy általában az agrár- és élelmiszer-gazdasághoz kötődő termékeket ismerik a legtöbben.

Ugyanezt a kérdéskört megvizsgáltuk a külföldi hallgatók körében is, melyet a 4. ábra segítségével jelenítünk meg. A külföldiek döntő többsége nem ismeri a hungarikumokat, így nem tudja megítélni, hogy mely termékek vagy értékek

3. ábra

A hungarikumokat ismerők megjelöléseinek száma a hazai hallgatók körében

tartozhatnak a gyűjteménybe. A külföldi megkérdezettek 1/3-a úgy gondolja, hogy hungarikum a Magyarországon előállított termék lehet elsősorban, illetve a Magyarországhoz köthető hagyományok. A Magyarországon megtalálható természeti-kulturális értékek csak az 5. helyen szerepelnek a gyakorisági sorban, így azokat kevesebben gondolják hungarikumnak. A válaszokból következtethetünk arra, hogy a magyarok elsősorban a természeti, kulturális értékeket tartják fontosnak, a külföldiek ezeket kevésbé ismerik, így elsősorban az országhoz köthető termékeket és hagyományokat tartják egyértelműen hungarikumnak. Csakúgy, mint a hazai minta esetében, a feltett kérdésre a lehetséges válaszok közül egyszerre több is bejelölhető volt. A felmérés első kérdéskörét a hungarikumok és azok ismertsége jelentette. Mind a magyar, mind pedig a külföldi hallgatók körében nagy hangsúlyt fektettünk arra a kérdésre, hogy mely terméket/értéket ismerik a megkérdezettek, valamint hogy ezekre hungarikumként gondolnak-e.

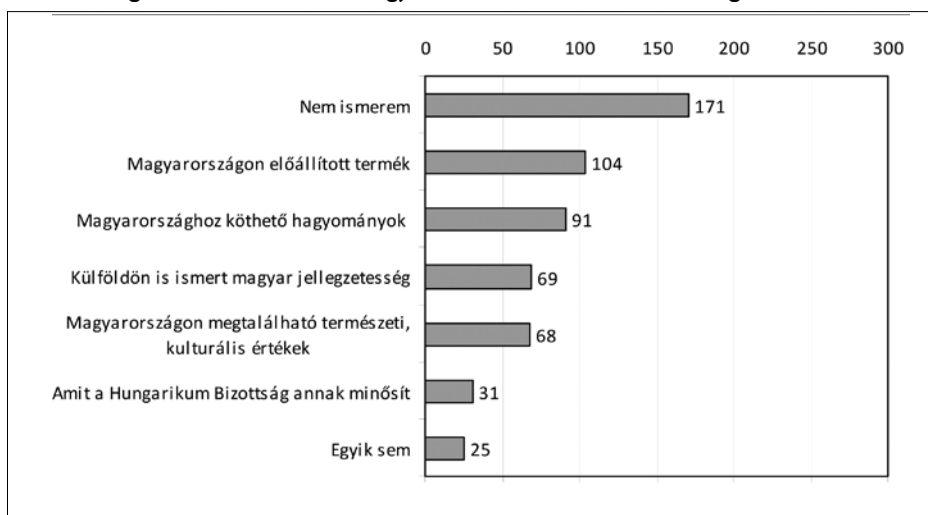
A kérdőív egyik kérdése volt: „*Kérjük,*

soroljon fel három terméket/szolgáltatást/értéket, ami először eszébe jut Magyarországról!” Mivel a kérdés nyitott, így a válaszok igen sokrétűnek bizonyultak a 300 darab kérdőív eredményeinek feldolgozása során. A magyar nyelvű kérdőívek esetén 176 különböző válasz érkezett a feltett kérdésre. Az 5. ábrán tüntettük fel a legnépszerűbb 14 terméket/szolgáltatást/értéket. Külön kiemelendő, hogy a 14 legnépszerűbb termék/szolgáltatás/érték közül 10 az Agrár- és Élelmiszergazdasági Szakbizottság (élelmiszer vagy élelmiszer-alapanyag) felelősségi körébe tartozik. Magasan kiemelkedik – az egyetlen 100 szavazatot meghaladó termék – a pálinka, melyet 126 válaszadó – vagyis a megkérdezettek 42%-a – tüntetett fel a három Magyarországra leginkább emlékeztető termék/szolgáltatás/érték között.

A megkérdezett sokaság jelentős részben a fiatalabb nemzedék soraiból került ki (felsőoktatásban tanulók), amelynek alkoholfogyasztási szokásai alapvetően „szórakozásközpontúak” – ezzel némelyest indokolható a kiugró eredmény, másrészt viszont nemzeti italunk ismertségét, illetve elismertségét

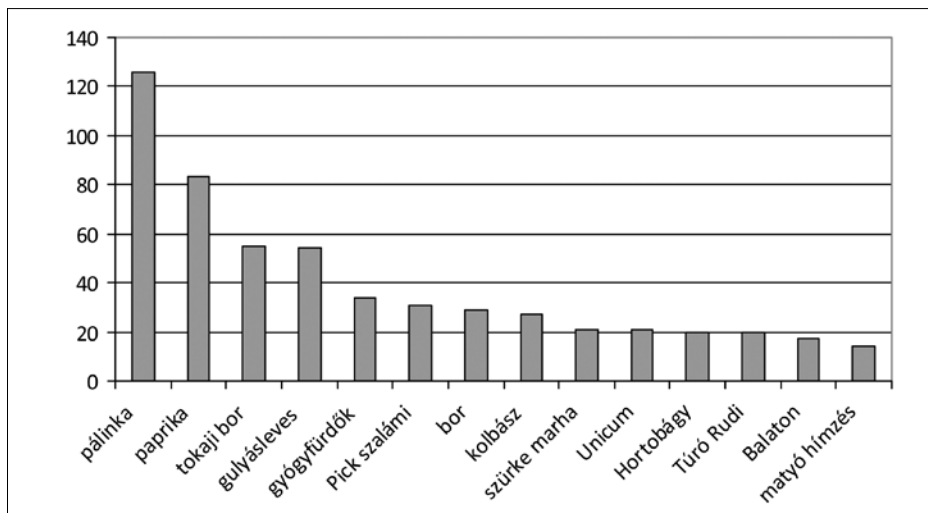
4. ábra

A hungarikumokat ismerők megjelöléseinek száma a külföldi hallgatók körében

5. ábra

A 14 legnépszerűbb termék/szolgáltatás/érték a magyar válaszadók körében, szavazat

Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés alapján, 2014

mutatja. Az a tény azonban, hogy a második helyezett paprikát 51 százalékkal előzi meg, kétségtelenül kiemeli a magyarországi legismertebb termékek köréből. A paprika, mely a fűszer- és zöldpaprika-termékeket is magában foglalja, 83 szavazat mellett – szintén 50%-os szavazattöbbséggel – előzi meg a harmadik helyezettet. A tokaji bor, illetve a gulyásleves 55, illetve 54 szavazatot kapott, mely alapján a 3. és 4. helyre sorolhatók. A minimális eltérésre tekintettel nagy különbséget nem tennénk a két termék elért eredményei között, a válaszadók 18-18 százalékának jutott eszébe valamely termék Magyarország említése kapcsán. Az első nem az Agrár- és Élelmiszergazdasági Szakbizottság hatáskörébe tartozó termék/szolgáltatás/érték a gyógyfürdők lett, mely 34 szavazat mellett az 5. helyet foglalja el. Érdekes, hogy a gyógyfürdők közül – melyek az Épített Környezet Szakbizottság hatáskörébe tartoznak – egy sem szerepel a már meglévő Hungarikumok Gyűjteményében, sőt, nevezett szakbizottsági részterületről még egyetlen elem sem került a Hungarikumok Gyűjteményébe.

Az eredménylista három következő tagja megközelítőleg azonos szavazatszámot képvisel, nevezetesen 31, 29, illetve 27 voks mellett sorrendben a Pick szalámi, a bor és a kolbász szerepel. Mind a három elem az Agrár- és Élelmiszergazdasági Szakbizottság hatáskörébe tartozik. A következő két elem 21-21 jelölést ért el, mind a két termék a Magyar Nemzeti Értéktár tagja és a fenti szakbizottság részterületéhez tartozik. A Hortobágy, illetve a Túró Rudi 20-20 voksot kapott. Míg az első a Hungarikum Gyűjtemény, Kulturális Örökség alkategóriájának tagja, addig a Túró Rudi nem tagja a Hungarikumok Gyűjteményének, de még a Magyar Nemzeti Értéktárnak sem. Csakúgy, mint a Balaton, mely 17 szavazata mellett egyik gyűjteménynek sem tagja. A matyó hímezés, matyó népművészet 14 jelölése mellett tagja a Hungarikum Gyűjtemény Kulturális Örökség alkategóriájának.

A kapott eredmények komplexebb vizuális szemléltetését tűztük ki célul, melynek eredményeként a 6. ábra igen jól szemlélteti az első kérdésre érkezett válaszokat. A 300 fő magyar egyetemi hallgató válaszainak

6. ábra

A „Kérjük, soroljon fel három terméket/szolgáltatást/értéket, ami először eszébe jut Magyarországról!” kérdésre adott válaszok méretarányos szómontázsa a magyar hallgatók körében

Forrás: saját szerkesztés kérdőív felmérés alapján, 2014

grafikus elemzése során is szembeűnő a pálinka dominanciája, melynek hegemóniáját csak a paprika, tokaji bor és gulyásleves tőri meg némelyest.

A 300 fős minta 176 különböző választ jelölt meg, melyet a területi korlátok miatt jelen kéziratban nincs lehetőségünk megjeleníteni. A magyar válaszadók kérdőíveinek kiértékelése után a 300 fő angol nyelvű, külföldiek által kitöltött kérdőív elemzése következik. Az idegen nyelvű kérdőívben ugyanígy szerepel a következő kérdés: „Kérjük, soroljon fel három terméket/szolgáltatást/értéket, ami először eszébe jut Magyarországról!” Csakúgy, mint az előző minta eredményeinek értékelésekor, a válaszok igen sokrétűnek bizonyultak. Az angol nyelvű kérdőívek esetén 122 különböző válasz érkezett a feltett kérdésre. A 7. ábrán tüntettük fel a legnépszerűbb 14 terméket/szolgáltatást/értéket.

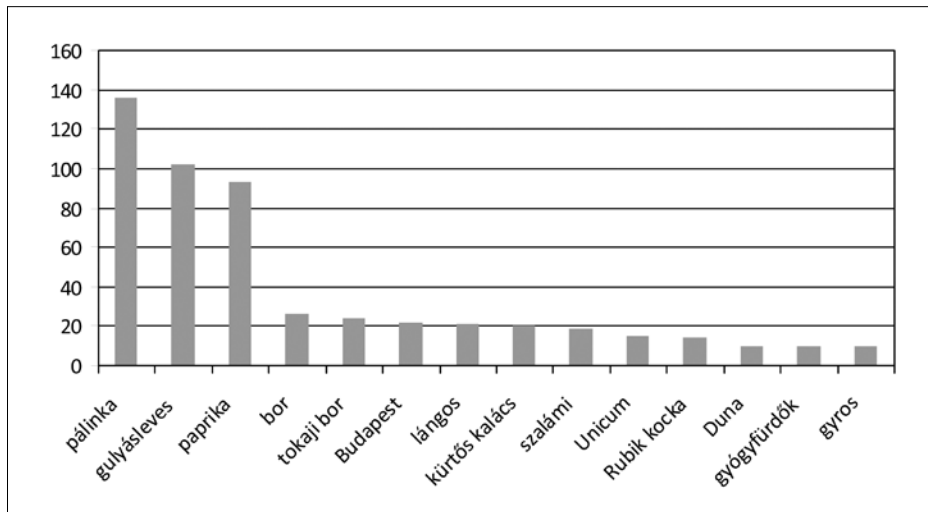
Akárcsak a magyar nyelvű kérdőívek eredményeinél, itt is döntő többségben az Agrár- és Élelmiszergazdasági Szakbizottság (élelmiszer vagy élelmiszer-alapanyag) hatáskörébe tartozó elemeket találunk. Mindjárt az első elem vizsgálatánál ki-

derül, hogy mindkét lista vezető terméke a pálinka, mely magasan kiemelkedik a Magyarországra leginkább emlékeztető termék/szolgáltatás/érték közül. A megkérdezettek 45,3%-a, mintegy 136 fő említette a három legjellemzőbb magyar nemzeti termék között. Itt is szeretnénk leszögezni – akárcsak a másik minta vizsgálatánál –, hogy a vizsgált korcsoport sajátosságai némelyest eltérnek a teljes korcsoportra vonatkozó fogyasztói szokásoktól, azonban döntő többségben a marketing szempontból oly fontos 18–25 éves kor közöttiek. A második helyezett gulyás is a 100 szavazattal rendelkező kategória tagja, 102 szavazata mellett 34%-os arányt képvisel. A hazai eredményekhez képest a gulyás a negyedik helyről a második pozícióba lépett előre, mely annak nemzetközi ismertségére hívja fel a figyelmet, hiszen csaknem kétszer annyi szavazatot kapott a külföldi mintán, mint a magyaron.

A paprika – zöld- és fűszerpaprika – szerepel a harmadik helyen, miszerint a megkérdezettek 31 százalékának jut eszébe a paprika Magyarország említésekor. Az elért 93 szavazat alapján kijelenthető, hogy nem

7. ábra

A 14 legnépszerűbb termék/szolgáltatás/érték a külföldi válaszadók körében, szavazat

Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés alapján, 2014

sokkal marad el a gulyás és a pálinka nemzetközi ismertségétől. A negyedik-ötödik helyezett szorosan összefügg, miszerint a magyar bor, illetve a tokaji bor 26, illetve 24 szavazatot kapott. Látható, hogy a harmadik és negyedik helyezett között igen szignifikáns eltérés mutatható ki. Míg a bor alatt a teljes magyar borvertikumot értik a válaszadók, addig a tokaji bor már egy specifikus, területileg lehatárolt borvidéket takar. Az első, nem élelmiszer-jellegű termék/szolgáltatás/érték a 6. helyet szerezte meg, Budapest, országunk fővárosa 22 szavazatot kapott a külföldi hallgatóktól. A válaszadások alkalmával több Budapestet érintő elem is felmerült (Duna, Budapest terei, budai vár), habár felfedezhető ezek átfedése, mégsem lehetséges ezen eredmények aggregálása, hiszen nem ugyanazt az információtartalmat hordozzák. Így a válaszok csupán 7,3%-a sorolható fővárosunkhoz. A nemzeti konyha két különlegessége foglalja el a lista 7. és 8. helyét, a lángos 21 szavazata mellett a kürtőskalács (*chimney cake* – kéménysüti) 20 voksot kapott. A külföldi hallgatók körében oly kedvelt

ételek nem tagjai a Hungarikumok Gyűjteményének, de még a Magyar Nemzeti Értéktárban is csak a kürtőskalács szerepel 2015 februárja óta. Mindkét elem a hazai hallgatók körében csupán 1-1 szavazatot kapott, azonban figyelemre és további vizsgálatra, elemzésre méltó a nemzetközi felmérésben betöltött szerepe. A magyar szalámi átfogó néven a kilencedik helyen szerepel 19 jelölés mellett, mely a magyar listában – szűkített verzióban ugyan – Pick szalámi néven szerepel. Akárcsak az előző listában, itt is a 10. helyet foglalja el az Unicum, mely szintén élelmiszer-ipari termék, azonban egy külön brandet foglal magában és a Magyar Nemzeti Értéktár tagja. A 11. helyen feltűnik a magyarok – méltán oly büszkén emlegetett – Rubik kockája, mely bűvös kocka *Rubik Ernő* magyar feltaláló találmánya. A külföldiek körében oly népszerű *Rubik cube* nem tagja a Hungarikumok Gyűjteményének és a Magyar Nemzeti Értéktárnak sem.

Az eredménylista következő három helyén holtversenyben 10-10-10 szavazattal a Duna, a gyógyfürdők és a gyros következik a sorban. A Duna ebben a listában külön

elemként jelenik meg, bár véleményünk szerint a voksok részben Budapestet erősítik. A következő elem a – hazai eredménylista élbolyában is felfedezhető – gyógyfürdők. Itt nem konkrét gyógyfürdő van nevesítve, hanem átfogó értelemben a fürdőkultúra. Sőt, véleményünk szerint ide tartoznak a gyógyvíz, termálvíz kategóriák is. A lista végén, szintén 10 voks mellett a gyros áll, melyre magyarázatot adhat, hogy a vizsgált egyetemi korosztály életviteléből fakadóan a gyorsétkezési szokásokat részesíti előnyben. Csakúgy, mint az első minta eredményeinek értékelésekor, a külföldi eredmények kapcsán is elkészítettük az eredmények grafikus megjelenítését szómontázs formájában. A 8. ábra elemzése során szembevetendő, hogy korántsem akkora az első termék – a pálinka – dominanciája, mint a magyar válaszok esetén. Az első három helyezett kevés különbséggel jelenik meg, vagyis a pálinka, a gulyás és a paprika egyértelműen, közel azonos arányban uralja a mezőnyt. A további termékek/szolgáltatások/értékek jelentősen kisebb súllyal bírnak, az őket követő 4. helyezett bor is csupán a felsoroltak voksainak negyedével rendelkezik.

A külföldiek által megnevezett termékek/szolgáltatások/értékek tanulmányozása jelentős feladat kell, hogy legyen, hiszen az általunk kialakítani kívánt országimázs jelen helyzetét, pozitívumait, negatívumait abszolút hűen tükrözi a vizsgálat.

KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A magyar hallgatókkal történő összehasonlításban a külföldi hallgatók körében kevésbé ismertek a Hungarikumok Gyűjteményébe tartozó termékek/értékek. A felmérés bebizonyította, hogy a magyar hallgatók eredményeihez képest a hazánkban tanuló külföldi hallgatók kevésbé ismerik a hungarikumokat. Azonban meg kell említeni, hogy a magyar válaszadók jelentős része sincs tisztában azzal, hogy mely termékek tartoznak a Hungarikumok Gyűjteményébe. Bár ismerik a felsorolt termékek többségét és a hungarikum kifejezést is hallották már, de nem tudják összekapcsolni. Ennek okát abban látjuk, hogy a hungarikumoknak se törvényi, se marketingháttere nem volt megfelelő egészen 2012-ig Magyarországon. A külföldi

8. ábra

A „Kérjük, soroljon fel három terméket/szolgáltatást/értéket, ami először eszébe jut Magyarországról!” kérdésre adott válaszok méretarányos szómontázsa a külföldi hallgatók körében

Forrás: saját szerkesztés kérdőíves felmérés alapján, 2014

hallgatók körében ezek a magyar értékek/termékek szinte egyáltalán nem ismertek, azonban számos más, nemzetközileg jól ismert hazai gasztronómiai terméket – pl.: Túró Rudi, lángos, kürtős kalács – soroltak fel mint első dolgot, ami Magyarországról eszükbe jut. Javaslatként fogalmaztuk meg a célzottabb marketing megteremtését, valamint hangsúlyosabb megjelenését a hétköznapokban, iskolákban, felsőoktatási intézményekben egyaránt. Ehhez segítséget nyújthatna a hungarikumokhoz kapcsolódó tematikus napok/hetek szervezése. Így a hosszabb ideig (komplex egyetemi képzés) hazánkban tanulni vágyó hallgatók a tanulmányaik megkezdésekor egy féléves képzés formájában ismerkedhetnek meg a helyi kultúrával, társadalommal a hungarikumokon keresztül. A lehetőségekhez mérten elengedhetetlen, hogy ezek a rendezvények/képzések egyaránt bírjanak elméleti, illetve gyakorlati jelleggel is. Mindemellett a vizsgálat alapján indokolt lenne a külföldiek által sokat említett gasztrótermékek felvétele a Nemzeti Értéktár Gyűjteménybe, mely folyamat a 2015-ös évben elindult.

Kutatásunk alapján első és harmadik hipotézisünkkel kapcsolatban a magyar hallgatók válaszaiból kiderül, hogy nem tudják pontosan, mely termékek számítanak hungarikumnak. Mindezek mellett viszont az is alátámasztásra került, hogy hazánk felsőoktatási intézményeiben tanuló külföldi hallgatók – a magyar hallgatókkal történő összehasonlításban – kevésbé ismerik a Hungarikumok Gyűjteményébe tartozó termékeket/értékeket. A magyar hallgatók továbbá olyan termékeket is megjelöltek a hungarikum kategóriában, amelyek a Nemzeti Értéktár Gyűjteményhez tartoznak. Többségében nincsenek tisztában azzal, hogy milyen feltételek alapján lehet egy termék hungarikum, milyen szabályoknak kell megfelelni a kiválasztás során, így jellemzően csupán az érzéseikre hagyatkoznak egy-egy termék hungarikum csoport-

ba való besorolásánál. Javaslatunk, hogy érdemes lenne a közoktatásban nagyobb hangsúlyt fektetni ennek a rendszernek a megismertetésére akár a magyar, akár a külföldi diákok, illetve a felsőoktatásban tanuló hallgatók körében. Az információk birtokában a magyar hallgatók identitás-tudata erősödhet, illetve az országgal kapcsolatos ismereteik bővíthetnek, melyet a legkönnyebben ők tudnak átadni a velük egy korosztályban lévő, itt tanuló külföldieknek. Az oktatási tevékenység során érdemes lenne a szakbizottságok elnökeit vagy tagjait előadásokra, szakollégiumokra vendéglelőadóknak felkérni, erősítve ezzel a bizottságok személyes tapasztalatainak átadását.

A második hipotézisünkkel kapcsolatban megállapítottuk, hogy az Agrár- és Élelmiszergazdasági Szakbizottság hatáskörébe tartozó termékek feltehetően azért népszerűbbek, mert ezen értékek kézzelfoghatóak, hiszen nem életművek, illetve módszerek, és az ország szinte bármely területéről viszonylag egyszerűen elérhetők. Javaslatként fogalmaztuk meg, hogy az egyetemi hallgatók körében érdemes tanulmányi kirándulásokat szervezni, ahol a természeti értékek népszerűsítése, valamint a termékkapcsolásban rejlő potenciál kihasználása valósítható meg. A termékkapcsolás egy példája a boros üvegek nyakán található tájékoztató címkén az adott térségben lévő területi egységhez kapcsolható hungarikum megjelenítése. Például a tokaji aszú üvegének nyakán az Aggteleki karszt; vagy a Csabai kolbász címkéjén a Békési pálinka megjelenítése.

ÖSSZEGZÉS

Összességében elmondható, hogy a kutatás során a magyar felsőoktatás több szereplőjét kérdeztük meg a hungarikumokról kialakult imázsról és annak részleteiről. Konklúzióként levonható, hogy a magyar hallgatókkal történő összehasonlításban a külföldi hallgatók esetében kevésbé ismertek a Hungarikumok Gyűjteményébe

tartozó termékek/értékek. Megállapítást nyert továbbá, hogy az Agrár- és Élelmiszergazdasági Szakbizottság hatáskörébe tartozó termékek népszerűségét az értékek materialitása, illetve a közkedvelt gasztronómiában betöltött szerepük indokolja. A felmérés alátámasztja az indokoltabb, célzottabb országos marketing szükségességét,

valamint a témában való hangsúlyosabb megjelenést a hétköznapiakban, felsőoktatási intézményekben egyaránt. Véleményünk szerint fő prioritást élvezhetnének a felsőoktatási intézményekben a hungarikumhoz kapcsolódó tematikus napok/hetek, melyek az országimázs további építéséhez is hozzájárulnának Magyarországon.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) 2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról. *Magyar Közlöny*, 42. sz. 8116-8122. pp. – (2) BAGOSSY L. (szerk.) (1996): *Encyclopaedia Hungarica*. I. kötet (A–H). Hungarian Ethnic Lexicon Foundation, Calgary, 762-765. pp. – (3) FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM (2014): *A Földművelésügyi Minisztérium 2014. évi PÁLYÁZATI FELHÍVÁSA a nemzeti értékek és hungarikumok gyűjtésének, népszerűsítésének, megismertetésének, megőrzésének és gondozásának támogatására*. [Elektronikus dokumentum, online.] http://www.kormany.hu/download/8/c4/30000/HUNG_felh%C3%ADv%C3%A1s.pdf, letöltve: 2015.08.18. – (4) GYARAKY Z. (2014): *Hungarikum Törvény. A Magyar termékmegjelölés stratégiai elemei*. [Elektronikus dokumentum, online.] <http://elelmiszerlanc.kormany.hu/download/1/cb/30000/Gyaraky%20Zolt%C3%A1n%20VM.pdf>, letöltve: 2015.08.18. – (5) HORVÁTH GY. – FONYÓDI V. (2008): *Határtalan hálózatok*. MTA hírek, 2008.06.02. [Online.] http://mta.hu/mta_hirei/hatartalan-halozatok-57661/, letöltve: 2015.08.18. – (6) *Hungarikumok Gyűjteménye*. [Online.] <http://elelmiszerlanc.kormany.hu/hungarikumok-gyujtemenye>, letöltve: 2015.08.18. – (7) <http://hungarikum.kormany.hu/>, letöltve: 2015.08.18. – (8) KÁPOSZTA J. (2014): Területi különbségek kialakulásának főbb összefüggései. *Gazdálkodás*, 58: (5) 399-412. pp. – (9) A Kormány 114/2013. (IV. 16.) Korm. Rendelete a magyar nemzeti értékek és a hungarikumok gondozásáról. 1. melléklet. *Magyar Közlöny*, 65. sz. 49623-49624. pp. – (10) *Közös értékeink a hungarikumok. A hungarikum törvény rendszere és eredményei*. Prezi-előadás. <http://www.hungarikum.hu>, letöltve: 2015.08.18. – (11) NÓTÁRI M. – FERENCZ Á. – BERDE Cs. (2009): Hungarikumok fogyasztói elemzése. *Gazdálkodás*, 53: (5) 433-439. pp. – (12) RANGEL-ORTIZ H. (2005): The role of the Mexican Patent and Trademark Office in enforcement activities - legal effects on the competence of civil courts. *International review of intellectual property and competition law*, vol. 36. No. 5. 549-554. pp. – (13) RITTER K. (2013): A hungarikumok szerepe a vidékfejlesztésben a 2014–2020-as vidékstratégia tükrében. In KÁPOSZTA J. (szerk.): *A KKV-k szerepe és helyzete a gazdaságban és a Hungarikumok szerepe a területi fejlődésben és fejlesztésben*. A Magyar Tudomány Ünnepe 2013 programsorozat keretében megtartott intézeti konferenciák összefoglaló kiadványa. Gödöllő, 2013. november 28-29. SZIE GTK RGVI, Gödöllő, 64-69. pp. – (14) SZAKÁLY Z. – PALLÓ-KISÉRDI I. – NÁBRÁDI A. (2009): *Marketing a hagyományos és tájjellegű élelmiszerek piacán*. Kaposvári Egyetem Kiadó, Kaposvár, 264 p. – (15) SZAKÁLY Z. – SZIGETI O. – SZENTE V. – POLERECZKI Zs. (2008): *Fogyasztói szokások és attitűdök elemzése a hagyományos magyar élelmiszerek piacán*. Kutatási tanulmány, Budapest-Kaposvár – (16) TATTAY L. (2001): *A bor és az agrártermékek eredetvédelme*. Mezőgazda Kiadó, Budapest – (17) TÓZSA I. – ZÁTORI A. (2013): *Hungarikumok*. Corvinus Turizmus Kompetencia Központ Szakkönyvsorozat 1. kötet. Budapesti Corvinus Egyetem Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék Turizmus Kompetencia Központ, Budapest, 9. p. – (18) TÖRÖK Á. (2013): *Hungarikumok – Magyarország földrajzi árjelzői? Az eredetvédelem szerepe a XXI. századi mezőgazdaságban és élelmiszertermelésben – a pálinka példájának tanulságai*. Doktori értekezés. [Budapesti Corvinus Egyetem, Budapest.] – (19) VIDRA SZABÓ F. (2003): A használók elvárásának és elégedettségének kérdőíves vizsgálata a könyvtárakban. Módszertani útmutató. *Könyvtári Figyelő*, 49. évf. 4. sz. [Online.] <http://ki.oszk.hu/kf/kfarchiv/2003/4/vidra.html>, letöltve: 2015.08.18. – (20) VILLÁNYI L. (szerk.) – VASA L. (szerk.) (2000): *Agrárgazdaságtan*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest, 242 p.

A pénzügyi elemzés sajátos esetei és kezelésük módszertani kérdései a mezőgazdasági vállalkozásokban

PUPOS TIBOR – HORVÁTH PÉTER – SZÁLTELEKI PÉTER

Kulcsszavak: időbeliség elve, forgótőke, nettó forgótőke, negatív saját tőke, pénzügyi mutatószámok.

JEL Classification: Q14.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A dolgozat témájához közvetlenül vagy közvetve kapcsolódó forrásmunkák száma nem tekinthető szegényesnek. Ennek ellenére a pénzügyi helyzet vizsgálatához a gyakorlatban széles körben alkalmazott egyes mutatószámok értelmezése, az alkalmazott algoritmusok nem letisztultak, több ellentmondást, problémát is tartalmaznak. A problémák gyökere viszont éppen az elméleti összefüggések tisztázatlanságában, a kapcsolódó fogalmak, kategóriák definiálása szakmai megalapozottságának, a pénzügyi elemzés szempontjából sajátosnak tekinthető helyzetek kevésbé vagy egyáltalán nem kutatott vizsgálatának hiányában is keresendő. A dolgozatban az általunk problémásnak ítélt és jelen időpontig nem vagy kevésbé tisztázott kérdésekre keressük a válaszokat, a számos sajátossággal bíró mezőgazdasági vállalatok adatbázisán, azon sajátos helyzetekre is fókuszálva, amikor a nettó forgótőke és a saját tőke negatív. A kapott kutatási eredmények – véleményünk szerint – egyértelműen alátámasztják az ágazati sajátosságok figyelembevételének, a vagyoni és pénzügyi helyzet elemzéséhez a gyakorlatban széles körben alkalmazott egyes mutatószámok és azok számszerűsítése korrekciójának szükségességét, adott esetekben éppen a sajátos pénzügyi helyzet vagy ágazati sajátosságok miatt.

BEVEZETÉS

A sajátosnak tekinthető pénzügyi helyzetek elemzése többféle aspektusból történő megközelítést igényel. Az első eset az, amikor a sajátosnak mondható pénzügyi helyzet a gazdálkodás eredményének romlása, azaz a jövedelemtermelő képesség tartós csökkenésének a következménye. Ez oda vezethet, hogy a jogszabályban előírt *saját tőke és jegyzett tőke aránya 50% alá csökken*. A másik, gyakorlatban is előforduló eset, amikor a gazdálkodás tartósan veszteséges volta miatt a *saját tőke negatívvá*

válí. Ez utóbbi esetek kezelésének, illetve megszüntetésének módját jogszabályi előírások is rögzítik. Mivel a negatív saját tőke jelentős vagyonszűkítést takar, ez az állapot tartósan nem tartható fenn. A *Gazdasági Társaságokról szóló 2006. évi IV. törvény* az alábbiakat tartalmazza:

„51. § (1) Ha a gazdasági társaság a számviteli törvény szerinti beszámolójában foglaltak alapján egymást követő két teljes üzleti évben nem rendelkezik a társasági formájára kötelezően előírt jegyzett tőkének megfelelő összegű saját tőkével és a társaság tagjai (részvényesei) a második év

számviteli törvény szerinti beszámolójának elfogadásától számított három hónapon belül a szükséges saját tőke biztosításáról nem gondoskodnak, a gazdasági társaság köteles e határidő lejártát követő hatvan napon belül elhatározni más gazdasági társasággá való átalakulását, vagy rendelkeznie kell jogutód nélküli megszűnéséről.”

A kft.-k esetében a saját tőke a jegyzett tőkének 50%-a alá, az rt.-k esetében $\frac{2}{3}$ -a alá nem csökkenhet. A Polgári Törvénykönyv 2014. március 15-től rendelkezik a jegyzett tőke mértékének emeléséről és az ügyvezetői felelősség növeléséről is. A kft.-k esetében a törzstőke 500 ezer Ft-ról 3 millió Ft-ra változik, a zártkörűen működő rt.-k esetében az alaptőke 5 millió Ft, az nyrt.-k esetében pedig 20 millió Ft a kötelező minimum.

Sajátos pénzügyi helyzetet teremt az is, amikor a cég agresszív finanszírozási stratégiát folytat, tehát sérül az időbeliség elve. Speciális esetként értelmezhető, ha a nettó forgótőke negatívvá válik.

Véleményünk szerint sajátosnak tekinthető helyzetként kezelendő az az eset is, amely a *vállalkozási tevékenység sajátosságaival* hozható összefüggésbe. A mezőgazdasági termelés ismert sajátosságai (a természettől és a biológiai tényezőktől való függőség, a bizonytalanság és a kockázat nem kiküszöbölhető, a területi tagoltság, eltérő tulajdonformák és üzemi méretek stb.) ilyennek tekinthetők. E sajátosságok a reál- és pénzügyi folyamatok között fennálló kölcsönhatásokból eredően a vállalat vagyoni és pénzügyi helyzetében is megjelennek, például a *vagyon strukturális megoszlása*. Ugyanakkor azt is hangsúlyozni indokolt, hogy e sajátosságokat egyes hatékonyságot kifejező mutatószámok – például a *forgóeszközök hatékonysága* – vagy a pénzügyi helyzetet kifejező mutatószámok számszerűsítésénél – például a *likviditási mutatók számszerűsítése* – korrekciós tényezőként figyelembe szükséges venni, hogy azok információtartalma szakmailag megalapozott és értelmezhető legyen.

A vázolt, sajátosnak mondható helyzetek

kezelése sem a hazai, sem pedig a külföldi forrásmunkákban egyáltalán nem vagy csak felszínesnek ítéelhetően jelenik meg. Ebből következik, hogy sok esetben lehet találkozni szakmailag nem megalapozott következtetésekkel.

A PÉNZÜGYI HELYZET ELEMZÉSÉNEK ELMÉLETI HÁTTERE

Az ok-okozati összefüggések feltárása nem nélkülözheti a rendszerszemléleten alapuló megközelítést, mivel „a rendszerelmélet alapgondolata, hogy a jelenséget, dolgokat komplex összefüggésükben kell tanulmányozni. A rendszer – ahogyan Bertalanffy megfogalmazta – egymással kölcsönös hatásban, kapcsolatban lévő elemek együttese” (Csáki, 1982:14).

A termelés gazdasági vetületei, általános összefüggések

A termelési folyamat mint termék-előállítási rendszer – gazdasági vetületét alapul véve – nem egyéb, mint a forgóeszközök körforgása (1. ábra). A termelési folyamat gazdasági vetületét és annak tartalmát vizsgálva az alábbi megállapítások tehetők:

- Az 1. ábra alapján belátható, hogy az outputok előállítása érdekében – a termelési folyamatban – a vállalatba beáramló inputok közül – az output által meghatározottan – csak a forgóeszközök meghatározott csoportjainak körforgása zajlik, *tehát az outputok előállítása a forgóeszközök körforgásán keresztül valósul meg.*

- A befektetett eszközök a termelés feltételeit hivatottak biztosítani. Részt vesznek a termelés folyamatában, de eredeti megjelenési formájukat nem veszítik el. Elhasználódásuk mértékét *az értékesítési leírás mint a folyamatos termelés költsége számszerűsíti.*

- Az 1. ábra alapján az is belátható, hogy a folyamatos termelés elengedhetetlen feltétele, hogy az egyes szakaszok találkozásánál *készletek képződjenek.*

• Fontos szempontként kezelendő az is, hogy a vállalat kereskedelmi hitelezési politikájától függően – folyamatos (nyílt ciklusú) termelés esetén a fizetési határidő hosszának függvényében – a *követelésállomány* is eleme lesz a körforgásnak, azaz a működési ciklusnak.

• Az 1. ábráról az is kiolvasható, hogy a forgóeszközök vagyონmérlegben szereplő tételei között vannak olyan elemek is, amelyek a *forgóeszközök körforgásában nem jelennek meg, például az értékpapírok, készletre adott előlegek, alapítókkal szembeni követelések, egyéb követelések* stb. Ezek az elemek tehát „csak” számviteli kategóriák, és nem elemei a körforgásnak, de szerepeltetésük a vagyónmérlegben természetesen indokolt.

• A követelés pénzügyi realizálása esetén lehet ismét PÉNZ' formához jutni, ami egyben a körforgás (működési ciklus) befejezését is jelenti. Ez a pénz új minőségben és mennyiségben jelenik meg, azaz jövedelmező gazdálkodás esetén nagyobb, mint a kiindulási helyzetben rendelkezésre álló pénz mennyisége (PÉNZ°).

A körforgáshoz kapcsolódóan látni kell azt is, hogy a termelési folyamat sajátossá-

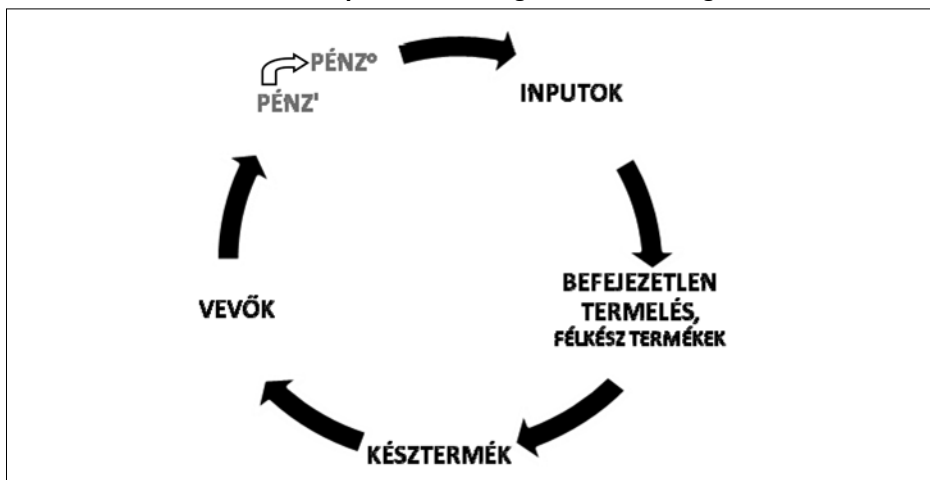
gai (például szolgáltatás előállítás), illetve a menedzsment döntései által (például készpénzes értékesítés) meghatározottan a *befejezetlen termelés és félkész termékek, valamint a vevőállomány* nem minden termelési folyamat működési ciklusában jelennek meg.

A továbbiakban vizsgáljuk meg a vállalatot, mint gazdasági rendszert, a dolgozat témája szempontjából fontos folyamatokra fókuszálva (2. ábra). A 2. ábra alapján látható, hogy a vállalatban *anyag*i, illetve *anyag*i jellegű (reál) és *pénzügyi* (nominál) folyamatok zajlanak, továbbá hogy a vállalat környezetétől nem izolált egységként működik, azzal nagyon szoros kölcsönhatásban áll.

A vállalaton belüli, a vállalat és környezete közötti kapcsolati rendszerekben a pénz szerepe meghatározó, mivel a reáljavak mozgása (áramlása) ellentétes irányú pénzáramlásokat indukál. A *reáltöke* piaci azon teljesítménykapcsolatok révén teremtenek a vállalat számára forrásokat, amelyek a *szállítók és a vállalat* között (árúvásárlás miatt), illetve a *vállalat és a vevők* között (áru és szolgáltatások értékesítése) alakulnak ki. Adott esetben a vállalat – pénzügyi

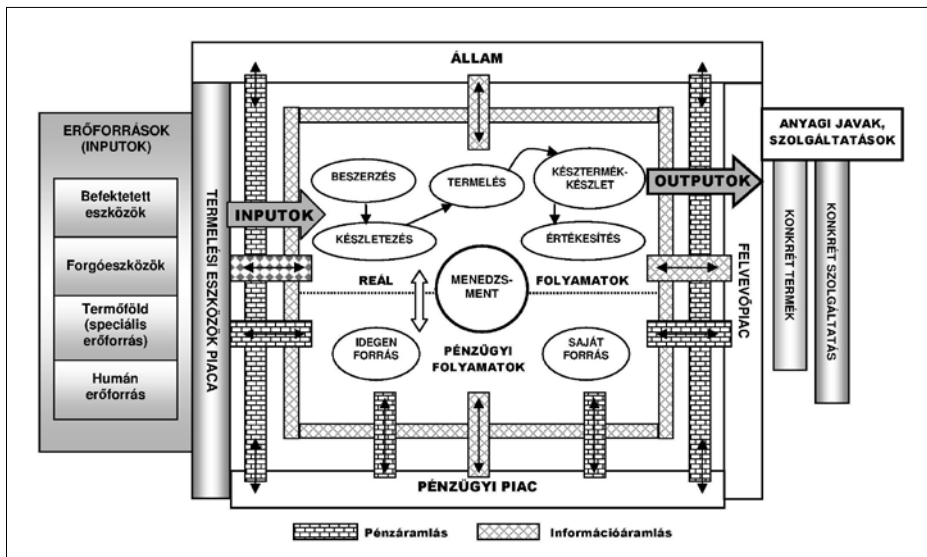
1. ábra

A termelési folyamat mint a forgóeszközök körforgása

2. ábra

A vállalat mint gazdasági rendszer

Forrás: saját szerkesztés

helyzete egyensúlyának biztosítása céljából, a pénzügyi piacra kilépve – a tőke- vagy pénzpiacra idegen forrásokat kénytelen igénybe venni, de miután bevételhez jut, az idegen forrást teljes egészében vagy az előre meghatározott ütemben törlesznie kell.

A fentiek alapján az is belátható, hogy a reálfolyamatok elemeit érintő döntés hatással van a pénzügyi folyamatokra is. A vállalat finanszírozási stratégiája az, amivel – a reálfolyamatok sajátosságai által ugyan meghatározott keretek között, de – léteznek lehetőségek a pénzügyi folyamatok „kézben tartására” is. A pénzügyi stratégia alakításának eszközrendszerét a *saját források*, a vállalat *kereskedelmi-hitelezési politikája (a fizetési határidőkben való megegyezés)*, valamint a *pénz- és tőkepiacra életre hívott pénzügyi ügyletek (instrumentumok) jelentik*.

Az előzőekben vázolt, általánosnak tekinthető összefüggések jelölik ki azt a mozgásteret, amely szükséges, de ugyanakkor nem elégséges ahhoz, hogy feltárják a pénzügyi elemzésnél használt mutatószámok ok-

ozati összefüggéseit, hogy kezelni tudják az ágazati sajátosságokat és a sajátosnak ítéltető pénzügyi helyzeteket.

A pénzügyi mutatószámok képzése és az időbeliség elve

Az előzőek alapján belátható, hogy a finanszírozási stratégia feladata az ellentétes irányú pénzáramlások egyensúlyát – rövidebb és hosszabb távon egyaránt – vállalati szinten úgy biztosítani, hogy a különböző források bevonása a lehető legkisebb gazdasági teherrel járjon, azaz *az ossztőke súlyozott átlagköltsége (WACC)* a vállalat számára a lehető legkisebb legyen.

A pénzügyi mutatószámok képzésénél fontos kérdésként kezelendők a számviteli eszközrendszer és alkalmazott algoritmusai is. A számviteli rendszerében végső soron a gazdálkodás eredményére gyakorolt hatás vagy annak hiánya az a központi rendező elv, amely alapján a vállalat és környezete közötti, illetve a vállalatban zajló gazdasági eseményeket rendszerezik, értelmezik, számbavételezik és kimutat-

3. ábra

A vagyonerő főbb tartalmi elemei

BEFEKTETETT ESZKÖZÖK (BF)		SAJÁT TŐKE (ST)
FORGÓESZKÖZÖK (FE)	Forgótőke (FT)	HOSSZÚ LEJÁRATÚ KÖTELEZETTSÉGEK (HLK)
	Idényszerűen jelentkező forgóeszközök	CÉLTARTALÉKOK (CT)
		RÖVID LEJÁRATÚ KÖTELEZETTSÉGEK (RLK)
AKTÍV IDŐBELI ELHATÁROLÁSOK (AIE)		PASSZÍV IDŐBELI ELHATÁROLÁSOK (PIE)
ESZKÖZÖK ÖSSZESEN		FORRÁSOK ÖSSZESEN

Tőkeként funkcionáló eszközállomány

Forrás: a szerzők saját munkája

ják a gazdálkodás eredményére gyakorolt hatásait.

A pénzügyi mutatószámok képzésénél kiemelten indokolt kezelni az *időbeliség elvét*. A kapcsolódó tartalmi összefüggések elemzéséhez vegyük alapul a – célnak alárendelten átszerkesztett – vagyonerőt (3. ábra).

Ahogy a 3. ábra alapján látható, a mérlegben szereplő eszközök és források struktúrája között fontos összefüggés fedezhető fel. Az eszközök egyes tételei annak a szempontnak a függvényében követik egymást, hogy az adott eszköz – a termelési folyamatban betöltött szerepe miatt – milyen hosszú ideig van lekötve a termelési folyamatokban. Ebből a szempontból a „kritikus időtáv” az egy év. A források egyes tételei viszont a forrás lejáratú idő szerinti sorrendjét követik. A mérleg két oldala között fennálló vázolt tartalmi összefüggés az *időbeliség elve*. Az *időbeliség elve tehát az eszközök termelésben való lekötési ideje és a források lejáratú ideje közötti összhangot jelenti*. A pénzügyi stabilitás biztosítása érdekében az időbeliség követelményének eleget kell tenni, azaz *a termelésben éven túl, illetve állandó jelleggel lekötött eszközállományhoz csak saját tőke vagy hosszú lejáratú idegen források rendelkeznek*.

A 3. ábra alapján az is látható, hogy a forgóeszközök állományának egy adott hányadához – sötét háttérrel került kiemelésre – is hosszú lejáratú forrásokat szükséges

rendelni. Ez azért van így, mert a forgóeszközök egyes csoportjainak állományértéke – a termelési folyamat sajátosságai és a kapcsolódó döntések által is meghatározottan – a folyamatos termelés érdekében, állandó jelleggel – ugyanúgy, mint a befektetett eszközök állománya – le van kötve, azaz *tőkeként funkcionál*. A forgóeszközök ezen állományértéke a forgótőke. *A forgótőke a forgóeszközök körforgásának folyamatában, egy adott időszakra vonatkozóan, a folyamatos termelés biztosítása érdekében, a termelési folyamat(ok) és a termelés szervezésének sajátosságai által meghatározottan, állandóan megjelenő vagy jelen lévő forgóeszköz-féleségek tőkeként funkcionáló állományértéke. Elemei a folyamatos termelés viteléhez nélkülözhetetlen készletek (biztonsági vagy törzskészlet), a követelések és a pénzeszközök biztonsági hányada (Pupos, 2011).*

Az idényszerűen jelentkező forgóeszközök – más megfogalmazásban a folyamatos termelés értékcsökkenésen kívüli költségei – azok, amelyek a forgótőkén felül jelentkeznek. Ezek a forgóeszközök az árbevételben térülnek meg. Árbevétel hiányában rövid lejáratú idegen forrásokkal történik a finanszírozásuk. E források a rövid lejáratú hitelek és a folyó források vagy tartós passzívák.

A pénzügyi helyzet elemzésénél nem elegendő tehát csak a forgóeszközök kör-

forgásában megjelenő csoportjainak a számvitel szerinti értelmezése és csoportosítása. Vizsgálni és értelmezni szükséges a forgóeszközök termelési folyamatban betöltött szerepük szerinti csoportosítását is. A forgóeszközöknek e szerep szerinti csoportosítása az a problémakör, ami a pénzügyi mutatók értelmezését, információtartalmát a leginkább befolyásolja, továbbá e vonatkozásban fordulhatnak elő olyan sajátos esetek, amelyek kezelése nem tekinthető kiforrottnak, azok sok ellentmondást hordoznak. A kapcsolódó forrásmunkákban a szerzők a forgótőkét a forgóeszközök teljes állományával vagy a nettó forgótőkével veszik azonosnak. A *Közgazdasági ABC (1973:158)* szerint: „A forgótőke a termelőtőkének azok az elemei, amelyek egy termelési periódusban elhasználódnak és értéküket átadják az új terméknek.” Ez a megfogalmazás a forgótőkét a termelésben felhasznált forgóeszközökkel veszi azonosnak. Tartalmilag teljesen azonos definíciók található az alábbi forrásmunkákban: *Közgazdasági kislexikon (1987:173)*; *Magyar Nagylexikon (2003:628)*. *Hámori (2000:46)* szerint: „Current assets-forgótőke egy vállalat vagyonának másik része az állótőke mellett. A forgótőkének három fő összetevője van: Az első az alaptőke, beleértve a készárut, félkész árut és a nyersanyagokat; (...) A második tétel a számlakövetelések és rövid lejáratú adósok (...) A harmadik elem a készpénz és a rövid lejáratú befektetések. A forgótőke mérete különösen a pénzügyi arányok szempontjából a vállalat likviditásának fő mutatója.”

Tartalmilag lényeges különbség fedezhető fel azon forrásmunkákban, ahol a szerzők a *forgótőkét a nettó forgótőkével veszik azonosnak*. *Brealey és Myers (2011:905–935)* munkájukban a forgótőkét a lekötött forgóeszközök és a folyó források összességéként értelmezik, mint a forgótőke összetevőit, azaz elemeit. Ebből következne, hogy a forgótőke egyenlő azzal

a pénzmennyiséggel, amely egy körforgás megvalósításához szükséges? A működési ciklus sajátosságaihoz kapcsolódóan a szerzők az alábbiak szerint fogalmazzak: „Egyetlen állandó elem szerepel ebben a folyamatban – nevezetesen a forgótőke. A forgótőke összetevői folyamatosan változnak. Ez az egyik oka annak, amiért a (nettó) forgótőkét jó összefoglaló mutatónak tartják a forgóeszközökre és a folyó forrásokra.” Egyértelmű lenne a forgótőke definíciója, ha nem szerepelne ott a zárójelben lévő „nettó” jelző, valamint a folyó forrásokra való hivatkozás, ha csak a forgótőke működési ciklusáról van szó. Véleményünk szerint ugyanis a *működési ciklus tőkeigénye és a ciklus forrásigénye, illetve annak struktúrája külön-külön vizsgálendő*. Hangsúlyozottan kell megemlíteni azt is, hogy a *tőkeigény és forrásigény nem ugyanazt takarja, mivel szerepük a finanszírozásban teljesen eltérő*. A szerzők a továbbiakban így fogalmazzak: „A forgótőke – mint mérőszám – erőssége abban rejlik, hogy nincsenek rá hatással a különböző forgóeszközök és folyó források átmeneti, vagy szezonális jellegű változásai.” Ha ez így van, akkor a forgótőke – adott termelési folyamatra jellemző feltételek keretei között – állandó összegű tőkelekötésre enged következtetni. *Illés I.-né (1994)* – hivatkozva az angolszász országok gyakorlatára is – úgy ítéli meg, hogy a forgóeszközöket (*current assets*) forgótőkének nevezik (*working capital*). Hivatkozott szerző az alábbiak szerint fogalmaz: „Kitüntetett szerepe azonban a nettó forgótőkének van (net working capital), amely a forgóeszközök és a rövid lejáratú források (*current liabilities*) különbsége. A nettó forgótőke tehát a forgóeszközöknek az a többlete, amit tartós forrásokkal (saját tőkével és hosszú lejáratú kötelezettségekkel) kell finanszírozni.” Ezt a definíciót nem lehet elfogadni, mivel az algoritmus a forgóeszközöknek a saját tőkével és hosszú lejáratú forrásokkal fedezett hányadát és nem többletét számszerűsíti. *Collins – Col-*

lins (1963); Dambolena – Shulman (1988) és Cohen (1997) a nettó forgótőkét szintén a mérleg adatai alapján – forgóeszközök és rövid lejáratú kötelezettségek – számszerűsítik és értelmezik. Béhm (1994) – a külföldi szakirodalomra hivatkozva – a forgótőkét a forgóeszközök saját tőkével finanszírozott részeként definiálja, meghatározását a forgóeszközök és a rövid lejáratú kötelezettségek különbségeként tünteti fel. A szerző értelmezése szerint is a forgótőke azonos a nettó forgótőkével. Tétényi és Gyulai (2001) a forgóeszközök termelésben betöltött szerepének tárgyalása kapcsán az alábbiak szerint fogalmaz: „A forgóeszközöknek az állandóan megkövetelt nagyságát nevezik tartós forgóeszköz lekötésnek (...) Ami egy meghatározott termelési programhoz viszonyítva állandó, az a lejárat nélküli saját tőkének, és/vagy a hosszú lejáratú idegen tőkének, az az összege, amely a készenlétben tartott forgóeszközöket finanszírozza. Ezt a tőkét nevezik nettó forgótőkének.” Ezen értelmezés szerint csak a körforgás készenléti szakaszában megjelenő forgóeszközökről lenne szó a forgótőke kapcsán? Tétényi (1997) a forgóeszközök rendeltetészerű finanszírozásához rendelt forrásokat folyó, más kifejezéssel *üzletfinanszírozási forrásoknak* nevezi. Amennyiben ez az alapösszefüggés megvalósul, akkor – a szerző szerint – az alábbi összefüggés adódik:

Forgóeszközök összesen = Rövid lejáratú kötelezettségek összesen (Folyó finanszírozási források).

A fenti összefüggés alapján a szerző az alábbiak szerint fogalmaz: „A nettó forgótőke (nevezik működő tőkének is) a forgóeszközök összegének és azokat rendeltetészerűen finanszírozó rövidlejáratú (folyó) finanszírozási források összegének különbözete.” Felhívja a figyelmet arra, hogy ez a megállapítás csak a finanszírozási szabályok betartása mellett igaz. Megállapítása szerint a nettó forgótőke arra ad választ, hogy a forgóeszközök hány száza-

lékát finanszírozzák saját tőkével és/vagy hosszú (közép) lejáratú idegen forrásokkal. „Arra a kérdésre, hogy a nettó forgótőkének milyen nagysága fogadható el, egyértelmű választ adni nem lehet. Követelmény, hogy legyen minél kisebb, de ne akadályozza a vállalkozás profitjának növekedését.” Ez a megfogalmazás véleményünk szerint általános érvényűnek szintén nem fogadható el, mivel a tőkeként funkcionáló forgóeszközök állományértéke sokkal inkább a termelési folyamat sajátosságai, a gazdálkodás konkrét és adott feltételrendszerével hozható összefüggésbe, nem pedig a menedzsment döntéseivel. Coombs és Jenkins (2002:158) munkájukban a forgótőkét szintén a forgóeszközök és a rövid lejáratú kötelezettségek különbségeként értelmezik. Az alábbiak szerint fogalmaznak: „Kiemelten kell megemlíteni azt, hogy a vállalat finanszírozási politikájában a forgótőke elemeinek egymásra gyakorolt hatását, elemeinek definiálását világosan értelmezni kell.” Bélyácz (2007) szerint „A vállalati forgótőke a folyó eszközökbe irányuló beruházást jelenti. (...) ide tartozik maga a cash, a piacképes értékpapír, a kintlévőség és a készlet. A nettó forgótőke a folyó eszközök és a folyó kötelezettségek különbsége.” A szerző véleménye – noha más fogalmakat használ – tartalmát tekintve nem különbözik a többi hivatkozott szerző véleményétől. A forgóeszközök teljes állományát tekinti forgótőkének, és a nettó forgótőkét ugyanúgy értelmezi, mint a hivatkozott szerzők.

A nettó forgótőke értelmezése és annak tartalma nem lehet más, mint ahogy azt a hivatkozott szerzők értelmezik, mivel a számítás módja – a kötelező mérlegegyezőség miatt – azt egyértelműen meghatározza. A szerzők azonban arra nem hívják fel a figyelmet, hogy a *nettó forgótőkének van/lehet egy fontos sajátossága, nevezetesen – amit egyébként gyakorlati tényszámok is bizonyítanak – hogy értéke lehet negatív is. Ez az eset viszont éppen arra hív-*

ja fel a figyelmet, hogy a nettó forgótőke nem lehet azonos a forgótőkével, mert a nettó forgótőke csak az időbeliség elvére enged következtetni. Ugyanis ha a nettó forgótőke negatív, az a vállalat agresszív finanszírozási stratégiájára utal, amely olyan fokú, hogy a befektetett eszközök adott állományát is rövid lejáratú források finanszírozzák. Ilyen esetben viszont a fenti definíciókat nem lehet értelmezni.

A hivatkozott forrásmunkák alapján megállapítható, hogy mind a nemzetközi, mind pedig a hazai szakirodalomban a kapcsolódó fogalmak értelmezése nem egységes, az általánosság szintjén mozog, ellentmondásos, mivel szakmai és elméleti megalapozottságuk hiányzik. Az egyes értelmezések nem tesznek különbséget a tőke és a folyó termelés költségei fogalmak között. Nem vizsgálják a forgóeszközök egyes elemeinek a termelési folyamatban betöltött szerepét. Nem tárják fel az időbeliség ok-okozati összefüggéseit, ezért az eszközstruktúra és forrásstruktúra kapcsolatrendszerét vizsgálatát is csak a mérleg szintjén végzik el. A 3. ábra alapján a nettó forgótőke számszerűsítése az alábbi algoritmus alapján történhet:

$$NFT = (FE + AIE) - (RLK + PIE + CT),$$

ahol *NFT*: Nettó forgótőke; *FE*: Forgóeszközök; *AIE*: Aktív időbeli elhatárolások; *CT*: Céltartalék; *RLK*: Rövid lejáratú kötelezettségek; *PIE*: Passzív időbeli elhatárolások vagy

$$NFT = (ST + HLK) - BF$$

ahol *ST*: Saját tőke; *HLK*: Hosszú lejáratú kötelezettségek; *BF*: Befektetett eszközök.

A nettó forgótőke kitüntetett szerepe, alkalmazása a pénzügyi helyzet elemzésére

A fentiekben vázoltak alapján, az ok-okozati összefüggéseket alapul véve úgy ítéljük meg, hogy a vállalatok pénzügyi helyzetének elemzésénél alkalmazott egyes mutatószámok képzésénél az alábbi korrekciókat tartjuk célszerűnek alkalmazni:

- A forgóeszközök forgótőkehányadának

állományértékével egyes mutatószámok képzésénél – forgóeszközök hatékonysága – a mérlegadatokat korrigálni, csökkenteni szükséges.

Az NFT-hez kapcsolódóan az alábbiakat tartjuk fontosnak kiemelten megemlíteni és célszerűnek tartjuk az ismertetett mutatószámok alkalmazását is.

A fentiekben vázoltak alapján belátható, hogy az NFT elméletileg az alábbi értékeket veheti fel:

$$NFT > 0; NFT = 0; NFT < 0.$$

- Ha az *NFT* = 0, akkor az időbeliség elve maradéktalanul érvényesül.

- Ha az *NFT* > 0, akkor ez önmagában nem mutatja a vállalat valós pénzügyi helyzetét, csak arra utal, hogy a befektetett eszközök fedezettsége biztosított.

- Ha az *NFT* < 0, ez már önmagában kifejezi azt, hogy sérül az időbeliség elve, a befektetett eszközök adott hányadát is rövid lejáratú források finanszírozzák.

Az elmondottakból következik, hogy célszerű képezni a *forgótőke fedezettsége mutatót (FTF)*, mivel a nettó forgótőkét csak valamihez viszonyítottan lehet, illetve van értelme értelmezni. E mutató az alábbi összefüggés alapján számszerűsíthető:

$$FTF = \frac{NFT}{FT},$$

ahol *FT* = Forgótőke.

A mutató tartalmi összefüggései alapján egyértelműen értelmezhető a különböző finanszírozási stratégiák. Tehát, ha

- *FTF* = 1, akkor a finanszírozási stratégia *szolid*, azaz maradéktalanul érvényesül az időbeliség elve;

- *FTF* > 1, akkor a finanszírozási stratégia *konzervatív*; és

- *FTF* < 1, akkor a vállalat finanszírozási stratégiája *agresszív*.

A forgótőke előzőekben értelmezett definíciója alapján annak állományértékét pontosan számszerűsíteni csak tervszinten lehet, a tényadatok és tervszámok ismeretében azonban megfelelő pontossággal kalkulálható folyamatos termelés esetén.

Célszerűen: átlagkészlet vagy biztonsági készlet szint és a fizetési határidők ismeretében az árbevétel követelészahányadának állományértéke.

Ismert, hogy a vagyoni helyzet elemzésénél a gyakorlatban használt horizontális mutatók az alábbiak (Bíró et al., 2007):

Befektetett eszközök fedezettsége %

$$(A) = \frac{ST}{BF} \cdot 100,$$

Befektetett eszközök fedezettsége %

$$(B) = \frac{ST + HLK}{BF} \cdot 100.$$

A negatív NFT önmagában jelzi azt a számszaki értéket, amely a BF fedezettségének hiányára utal. Hogy ez a hiány milyen mértékű, az az alábbi összefüggés alapján számszerűsíthető:

Befektetett eszközök fedezettségének hiánya

$$(\%) = \frac{-NFT}{BF} \cdot 100,$$

Befektetett eszközök fedezettsége (%) = 100 – Befektetett eszközök fedezettségének hiánya (%).

A tartalmi összefüggések miatt e mutató értéke megegyezik a Befektetett eszközök fedezettsége % (B) mutató értékével.

Paradigmaváltás a pénzügyi mutatószámok képzésében

A pénzügyi mutatószámok szerepének, információtartalmának megítélését illetően az első szemléletbeli változás a nyolcvanas évek közepére – az energiaválság kezdetére – tehető. A döntéshozók a pénzügyi szemlélet érvényesítését és a pénzügyi helyzetben bekövetkezett változásokat kifejező és számszerűsítő cash flow-t, valamint ennek felhasználásán alapuló mutatószámok alkalmazását helyezték előtérbe.

A XX. század utolsó évtizedében már egyre inkább nyilvánvalóvá vált, hogy csak a pénzügyi mutatószámok alkalmazása, a pénzügyi szemlélet előtérbe helyezése nem elegendő ahhoz, hogy reálisan mérjék a

vállalat működésének eredményességét, a vállalat teljesítményét, az értékteremtő folyamatok menedzselésének hatékonyságát stb.

Az új mutatószámok alkalmazását több tényező is indokolta. E tényezők közül elsőként kell megemlíteni azt, hogy a vállalatok célstruktúrájában strukturális átrendeződés ment végbe. Ez az átrendeződés a magyar vállalatok célstruktúrájában is igazolható volt (Némethné – Petz, 2007 in Hollóné, 2009). Hangsúlyosabbá vált a vállalati vagyon és a munkavállalók jövedelmének növelése. A tulajdonosi érték (Creating Shareholder Value) című könyv – Alfred Rappaport munkája – 1986-ban jelent meg az USA-ban, és a szerző által képviselt szemlélet elfogadottá is vált. Rappaport (2002) szerint „több, mint valószerű, hogy az elkövetkező tíz évben a tulajdonosi érték válik az üzleti teljesítmény mérésének általános normájává”.

A vállalati célstruktúrában bekövetkezett hangsúlyeltolódás – az értékteremtés, a vállalati vagyon növelésének előtérbe kerülése mellett – miatt az új mutatószámok kifejlesztésének szükségességét a hagyományos pénzügyi mutatószámok korlátai is indokolta tették. A pénzügyi mutatószámok – a számvitel rendszere miatt is – több olyan sajátossággal rendelkeznek – a számszerűsítéshez felhasznált mutatók eltérő tartalma, a számvitel a termeléshez szükséges tőkeigényt figyelmen kívül hagyja, a számviteli eredménykategóriák hozamként való kezelése stb. –, amelyek miatt nem vagy nem minden esetben alkalmasak a hosszú távon megvalósítható értékteremtés, a vállalati vagyon változásának kifejezésére és nyomon követésére.

Fontos szempontként kezelendő az is, hogy hogyan lehet a vállalat célstruktúrájában a különböző időtávú célokat közös nevezőre hozni, milyen mutatószámok alkalmasak ennek mérésére stb.? Kaplan és Norton (1998:30) szerint „a vállalatoknak

ahhoz, hogy fennmaradjanak és prosperáljanak az információs korszak versenyében, a stratégiából és vállalati képességekből levezetett teljesítményértékelési és irányítási rendszereket kell alkalmazniuk”. Erre azért is szükség van, mert „*a pénzügyi mutatószámok nem alkalmasak arra, hogy irányítsák a szervezeteket napjaink intenzív versenykörnyezetének feltételei között és értékeljék helyzetüket. Ezek ugyanis visszatekintő, utólagos jelzőszámok (lagging indikators), amelyek nem képesek megragadni az előző időszakban teremtett, illetve lepusztított értékeket. A pénzügyi mutatószámok képet nyújtanak a múlt néhány – de nem minden – akciójának eredményéről, de nem képesek iránymutatást adni ahhoz, mit kell tennie a vállalatnak ma és holnap a jövőbeni pénzügyi érték megteremtése érdekében.*” (Kaplan – Norton, 1998:32) Az általuk kifejlesztett mutatószámrendszer – BSC-rendszer – nem veti el teljesen a pénzügyi mutatószámok alkalmazását, de az eredménymutatókat – mint utólagos jelzőszámokat – kiegészíti az előreutató, úgynevezett „*teljesítményokozókkal*”.

A *Scorecard* a pénzügyi teljesítménymérésen kívül további három stratégiai jelentőségű nézőpontot jelöl meg: *vevők, működési folyamatok, valamint a tanulás és fejlődés*. A négy nézőpont között fennálló kölcsönhatások és az ezekhez rendelt megfelelő mutatószámok egyensúlyt teremtenek a rövid és hosszú távú mutatók, a nem pénzügyi és pénzügyi mutatók, a jövőre vonatkozó és a múltat jellemző mutatók, valamint a külső és belső mutatók között (Hollóné, 2009).

A sajátosnak tekinthető pénzügyi helyzetekre a hivatkozott forrásmunkákban szintén nincsen utalás.

ANYAG ÉS MÓDSZER

Az elemzés adatbázisát a mezőgazdasági vállalatok éves beszámolóit képezték. Az éves beszámolók alapján történő elemzés

lehetőségeire és korlátaira hívja fel a figyelmet *Kresalek (2004)*. A dolgozat tárgyát és célját tekintve – elfogadva hivatkozott szerző véleményét – az éves beszámolóból nyert adatbázisra jellemző korlátok nem relevánsak. A beszámolók az alábbi évekre vonatkoznak: 2003, 2007, 2011 és 2012. A vállalatokra vonatkozó adatok az *Igazságügyi Minisztérium* céginformációs és az elektronikus cégeljárásban közreműködő szolgálatának portáljáról kerültek letöltésre (e-beszámoló) a Dél-Alföld régió mezőgazdasági tevékenységet folytató vállalkozásaira vonatkozóan. Azért a Dél-Alföld régió, mert az adatbázis elsődlegesen egy PhD-dolgozat adatbázisát képezte. Az adatbázist – a vizsgálat céljának alárendelten – ellenőriztük. Az ellenőrzés után, ahogy ez az 1. táblázatban is látható, 243 vállalkozás adatai maradtak az adatbázisban. Az egyes években ugyanazon vállalkozások szerepelnek. A sajátosnak tekintett pénzügyi helyzet egyik kritériuma volt az az eset, amikor *az NFT negatív (-NFT)*. Az elemzés során e vállalkozásokra fókuszáltunk, de a számított mutatókat a kedvezőbb pénzügyi helyzettel rendelkező vállalatokra – összehasonlítás céljából – is közöljük. A sajátosnak tekinthető pénzügyi helyzet további esetei – ahogy erre az előzőekben már utaltunk – azok, amikor *a saját tőke aránya 50% alá csökken*, és az, amikor *a saját tőke negatív*. A negatív saját tőke esetén az elemzés adatbázisát a 2. táblázatban szereplő *vállalkozások adatai* képezték. A cégnév helyett az A, B, C, D jelöléseket használtuk. A 2. táblázat adatai tartalmazza azokat az elvi lehetőségeket, a sajátosnak mondható pénzügyi helyzeteket, amelyek a gazdálkodás eredménytelensége miatt a gyakorlatban előfordulhatnak.

A vizsgálat adatbázisában jogi személyiségű gazdasági társaságok (kft., zrt.), jogi személyiség nélküli vállalkozások (bt.) és szövetkezetek egyaránt szerepelnek. Az elemzésnél a *saját és jegyzett tőke aránya*, valamint a *negatív saját tőke* elemzésénél a

I. táblázat

Az elemzés adatbázisát képező vállalkozások főbb adatai

Megnevezés	Mértékegység	2003		2007		2011		2012	
		NFT	-NFT	NFT	-NFT	NFT	-NFT	NFT	-NFT
Vállalkozások száma összesen	db	243		243		243		243	
	db	197	47	193	50	201	42	204	39
	%	81,1	19,3	79,4	20,6	82,7	17,3	84,0	16,0
Nyereséges vállalkozás	db	135	27	181	47	179	39	189	30
	%	68,5	57,4	93,8	94,0	89,1	92,9	92,6	76,9
Veszteséges vállalkozás	db	62	20	12	3	22	3	15	9
	%	31,5	42,6	6,2	6,0	10,9	7,1	7,4	23,1

vállalkozás formájától eltekintettünk, mivel alapvetően nem a vállalkozási forma az, ami hat a saját tőke alakulására, hanem a gazdálkodás jövedelemtermelő képessége. Fontos kérdésként kezeltük, hogy a vagyoni és pénzügyi helyzet elemzéséhez a gyakorlatban széles körben alkalmazott mutatók (3. táblázat) a sajátosnak tekinthető pénzügyi helyzetek vizsgálatához alkalmazhatók-e.

A számított mutatókat a 3. táblázatban

foglaltuk össze. A pénzügyi mutatókat a kritériumoknak megfelelő csoportokban szereplő vállalkozások összesített adatai alapján számszerűsítettük. Az elemzéshez a Microsoft Excel programban található függvények közül az alábbiakat használtuk fel: DARABHATÖBB; KORREL; SZUMHATÖBB; ATLAG; MAX; MIN. A korrelációs együtthatók szignifikanciájára az alábbi összefüggést használtuk:

2. táblázat

A negatív saját tőkével rendelkező vállalkozások főbb adatai

(M. e.: ezer Ft)

Megnevezés	„A”	„B”	„C”	„D”
	kft.			
A. Befektetett eszközök	9 056	61 373	340 846	38 259
B. Forgóeszközök	19 776	8 210	89 712	107 801
C. Aktív időbeli elhatárolások	0	0	491	0
<i>Eszközök összesen</i>	<i>28 832</i>	<i>69 583</i>	<i>431 049</i>	<i>146 060</i>
D. Saját tőke	-5 771	-294	-8 677	-7 372
I. Jegyzett tőke	8 000	3 000	114 310	83 000
III. Tőketartalék	16 777	0	157 254	34 521
IV. Eredménytartalék	-13 358	-3 238	-712 765	-162 073
V. Lekötött tartalék	0	0	379 130	28 761
VI. Értékelési tartalék	0	0	130 620	0
VII. Mérleg szerinti eredmény	-17 190	-56	-77 226	8 419
F. Kötelezettségek	34 603	69 877	422 704	153 392
II. Hosszú lejáratú kötelezettségek	6 522	68 600	50 287	0
III. Rövid lejáratú kötelezettségek	28 081	1 277	372 417	153 392
G. Passzív időbeli elhatárolások	0	0	17 022	40
<i>Források összesen</i>	<i>28 832</i>	<i>69 583</i>	<i>431 049</i>	<i>146 060</i>

$$t = \frac{r \cdot \sqrt{n-2}}{\sqrt{1-r^2}}$$

A likviditási mutató számításánál – mivel a rendelkezésre álló adatbázis csak a készletek és követelések összegét, de jogcímenkénti megoszlásukat nem tartalmazza – a sajátosnak tekinthető tartalmi összefüggések alapján vonjuk le a következtetéseket és fogalmazzuk meg javaslatainkat.

EREDMÉNYEK

A vállalatok rövid és hosszú távú vagyoni és pénzügyi helyzetének alakulását – elméletileg – több pénzügyi mutató is jellemzi, illetve jelzi. Fontos szakmai kérdés, hogy a sajátosnak tekinthető helyzetek jellemzésére, illetve előrejelzésére mely mutatószámok azok, amelyek a leginkább alkalmasak.

Az elemzés eredményei számos kapcsolódó kérdésre – véleményünk szerint – egyértelmű választ adnak, de felhívják a figyelmet további vizsgálatok szükségességére is.

A nettó forgótőke mint pénzügyi mutató

A *forgótőke fedezettsége* mutató alkalmas arra, hogy kifejezze a vállalat finanszírozási stratégiáját, illetve az időbeliség elve érvényesülésének helyzetét. A 4. táblázat a vizsgált vállalkozásokat az NFT és a gazdálkodás eredménye – nyereség vagy veszteség – függvényében foglalja össze. A 4. táblázat adatai alapján megállapítható, hogy a mezőgazdasági vállalkozások jövedelemtermelő képessége és ezáltal pénzügyi helyzete is javult a 2003–2012 közötti időszakban. A pénzügyi helyzet javulását

3. táblázat

A vagyoni és pénzügyi helyzethez használt mutatók

Megnevezés	Számítás algoritmus	Megnevezés	Számítás algoritmus
A vagyoni helyzet vertikális mutatói			
Tőkeerősség	$\frac{ST}{FÖ}$	Tőkearányos MSZE	$\frac{MSZE}{ST}$
Kötelezettségek részaránya	$\frac{KÖ}{FÖ}$	Tőkefeszültség	$\frac{KÖ}{ST}$
A vagyoni helyzet horizontális mutatói			
Befektetett eszközök fedezete (A)	$\frac{ST}{BF}$	Befektetett eszközök fedezete (B)	$\frac{ST + HLK}{BF}$
Pénzügyi helyzet mutatói			
Adósságállomány aránya	$\frac{AÁLL}{AÁLL + ST}$	Adósságállomány fedezettsége	$\frac{ST}{AÁLL}$
Saját tőke aránya	$\frac{ST}{AÁLL + ST}$	Likviditási mutató	$\frac{FE}{RLK}$
Jövedelmezőség mutatószáma			
Saját tőke arányos jövedelmezőség (ROE)	$\frac{AE}{ST}$	Eszközarányos jövedelmezőség (ROA)	$\frac{AE}{ÖE}$
Árbevétel arányos jövedelmezőség (ROS)	$\frac{AE}{NÁB}$		

Megjegyzés: ST: Saját tőke; FÖ: Források összesen; MSZE: Mérleg szerinti eredmény; KÖ: Kötelezettségek összesen; AÁLL: Adósságállomány (hosszú lejáratú és hátrasorolt kötelezettségek); RLK: Rövid lejáratú kötelezettségek; AE: Adózás előtti eredmény; ÖE: Eszközök összesen; FE: Forgóeszközök; BF: Befektetett eszközök.

4. táblázat
A vizsgált vállalkozások megoszlása a mérleg szerinti eredmény és az NFT alakulása alapján

Megnevezés	Mértékegység	2003		2007		2011		2012	
		NFT	-NFT	NFT	-NFT	NFT	-NFT	NFT	-NFT
Nyereséges vállalkozás	db	135	26	181	47	179	39	190	30
Nyereség	M Ft	1 928	224	8 150	733	14 578	1 227	13 970	751
Nyereség	M Ft/db	14,3	8,6	45,0	15,6	81,4	31,5	73,5	25,0
Változás az előző időszakhoz	M Ft/db	-	-	30,7	7,0	36,4	15,9	-7,9	-6,5
Veszteséges vállalkozás	db	62	20	12	3	22	3	15	9
Veszteség	M Ft	-3 113	-477	-263	-66	-284	-56	-131	-138
Veszteség	M Ft/db	-50,2	-23,9	-21,9	-22,0	-12,9	-18,7	-8,7	-15,3
Változás az előző időszakhoz	M Ft/db	-	-	-28,3	-1,9	-9,0	-3,3	-4,2	-3,4

Forrás: a szerzők saját munkája

a kapcsolódó pénzügyi mutatószámok is igazolják (5. táblázat). Az 5. táblázatban szereplő eredmények egyértelműen bizonyítják, ha a nettó forgótőke negatív, az már önmagában kifejezi, hogy a vállalat finanszírozási stratégiája olyan mértékben sérti az időbeliség elvét, hogy a befektetett eszközök adott hányadát is rövid lejáratú forrásokkal finanszírozza. A vizsgált időszak átlagában a nettó forgótőke és a

saját tőke alakulása között – az elemzés adatbázisán, $n = 178$ – a korrelációs együttható értéke $-0,530$; a $t = -8,29$; ami 5%-os szignifikanciaszinten szignifikáns. A saját tőke aránya és a befektetett eszközök fedezettsége között fennálló korrelációs együttható értéke $0,563$; a $t = -9,037$; ami 5%-os szignifikanciaszinten szintén szignifikáns kapcsolatra utal. A nettó forgótőke és a befektetett eszközök fedezettsége, valamint

5. táblázat
A pénzügyi helyzetet tükröző fontosabb mutatószámok alakulása

(M. e.: százalék)

Megnevezés	2003		2007		2011		2012	
	NFT	-NFT	NFT	-NFT	NFT	-NFT	NFT	-NFT
Tőkeerősség	61,8	33,5	65,3	42,6	73,7	49,2	76,0	50,6
Kötelezettségek részaránya	36,7	65,3	32,8	55,2	25,3	48,4	23,1	46,8
Tőkearányos MSZE	5,5	15,5	11,9	6,9	13,3	7,2	10,9	3,7
Tőkefezültség	59,4	195,0	50,2	129,5	34,3	98,3	30,4	92,5
Befektetett eszközök fedezete – A	118,0	(49,4)	137,0	(67,1)	149,9	(71,5)	157,2	(72,4)
Befektetett eszközök fedezete – B	153,5	(83,4)	156,9	(88,9)	165,4	(87,4)	169,3	(87,7)
Adósságállomány aránya	23,2	40,7	12,7	24,5	9,4	4,4	7,2	17,4
Befektetett eszközök fedezettségének hiánya	-	-16,6	-	-11,0	-	-12,6	-	-12,3
Befektetett eszközök fedezettsége	-	83,4	-	89,0	-	87,4	-	87,7
Saját tőke aránya	61,8	59,3	87,3	75,5	90,6	49,2	92,8	82,6
Adósságállomány fedezettsége	331,8	145,5	689,9	308,4	967,8	456,6	1 298,1	474,4

Forrás: a szerzők saját munkája

a saját tőke arányát kifejező mutatószámok alakulását a 4. ábra szemlélteti.

Míg a negatív nettó forgótőke önmagában értelmezhető és a negatív előjel a befektetett eszközök fedezettségének hiányára utal, a saját tőke alakulását kifejező mutatók – a vagyoni és pénzügyi helyzet kapcsolódó mutatói – csak akkor értelmezhetők, ha a saját tőke pozitív. A negatív saját tőke a mérleg főösszegeinek kötelező egyezősége alapján alapvetően csak matematikailag értelmezhető. Ebből következik, hogy azon vagyoni és pénzügyi helyzetet tükröző mutatószámok számításának, amelyeknél a saját tőke szerepel, nincs értelme. A negatív előjel azonban egyértelműen mutatja, hogy jelentős vagyonvesztés következett be. A negatív saját tőke rendezésének lehetséges megoldásai az alábbiak lehetnek: pótbefizetéssel a jegyzett tőke növelése, a jegyzett tőke leszállítása a kívánt arány biztosítása érdekében, értékhelyesbítés, amely az értékelési tartalékon keresztül növeli a saját tőkét, a gazdálkodás jövedelemtermelő képes-

ségének javítása, pozitív mérleg szerinti eredmény elérése. Ez utóbbi hatást eredményezi egy cégcsoporton belül a tartozások elengedése is, ennek azonban jelentős adóvonzata van (Hollós – Fehérváry, 2010; Marczin, 2011).

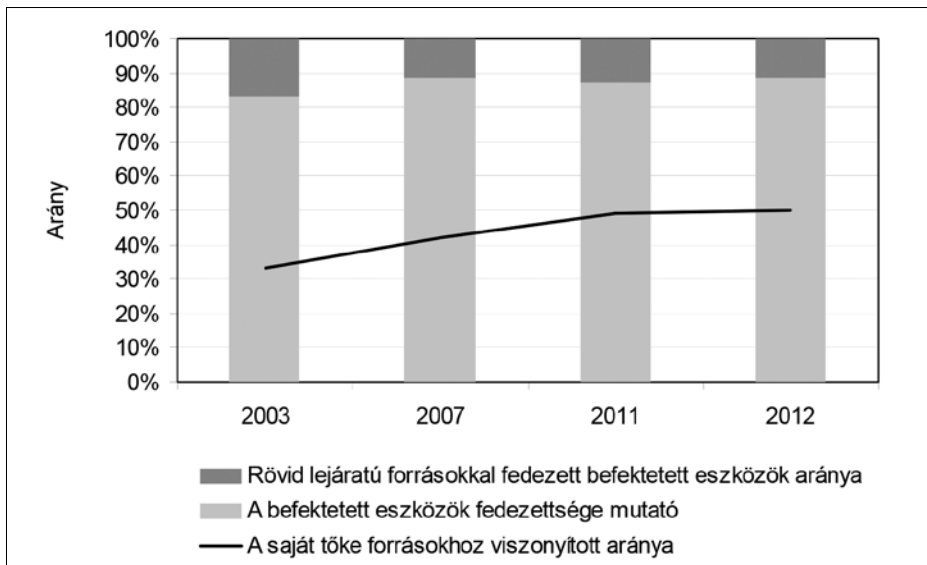
A saját és jegyzett tőke aránya, valamint a negatív saját tőke

A saját tőke jegyzett tőkéhez viszonyított arányát illetően kétféle esetet célszerű megkülönböztetni. A rövid távú tőkevesztés, amikor a saját tőke aránya a jegyzett tőkének nem éri el az 50%-át. A hosszú távú tőkevesztés, amikor a saját tőke negatívvá válik (A cégalapítás tőke szükséglete, 2015). E kritikus helyzet és ennek pénzügyi elemzése azonban független attól, hogy milyen vállalkozási formáról van szó. A saját tőke és annak egyes tételei között fennálló összefüggések, a kapcsolódó törvényi előírások az érintett vállalkozások mozgásterét nagymértékben behatárolják.

A kapcsolódó törvényi előírás szerint eljárva – tehát a saját tőke és jegyzett tőke

4. ábra

A befektetett eszközök fedezettsége és a saját tőke arányának alakulása negatív nettó forgótőke esetén

arányát vizsgálva – rendkívül tág intervallumban mozgó értékeket kapunk. Jól kifejezik ezt a 6. táblázatban szereplő értékek. A minimumértékek – a zrt. és a kft. esetében – a jegyzett tőke nagyságrendje miatt jelzik, hogy a kapcsolódó törvényi előírások miatt sok gazdasági társaság kerülhet olyan helyzetbe, hogy nincsen lehetősége más társasági formává átalakulni. A saját tőketételek között fennálló összefüggések és a jogi szabályozás kötelező érvényű előírásai arra is felhívják a figyelmet, hogy az előzőekben vázolt lehetőségek alapvetően csak elvi megoldásokat jelentenek. A maximumértékeket – ha nem tudnánk, hogy mire vonatkoznak – nagy valószínűséggel hibás adatként kezelnénk. Gyakorlati szempontokat alapul véve célszerűbbnek tartjuk a *jegyzett tőke/saját tőke aránymutató alkalmazását*, mivel ennek nagyságrendje is jól jelzi az 50%-os előírt arányhoz viszonyított állapotot. Mivel az arányszámok ugyanazon értékeket tartalmaznak, ebből következik, hogy az 50%-os saját tőke/jegyzett tőke arányszámnak megfelelő jegyzett tőke/saját tőke arányszám értéke 200%. Belátható, hogy a kétféle arányszámmutató értékének alakulása között fordított az arányosság, tehát a saját tőke/jegyzett tőke arányszám értékének növekedése a jegyzett tőke/saját tőke arányszám csökkenésével jár együtt.

Az elmondottakból következik, hogy
Saját tőke/Jegyzett tőke arányszám =

$$\frac{I}{\text{Jegyzett tőke/Saját tőke}}$$

Tehát az 50%-os saját tőke/jegyzett tőke arányszámnak megfelelő jegyzett tőke/saját tőke arányszám 200%. A negatív saját tőke megszüntetése és a kívánt arány biztosítása – pótlólagos befizetés esetét alapul véve – adott esetben rendkívül nagy terhet jelent a társaság, illetve a tulajdonosok számára. Ennek érzékeltetésére vegyük alapul a 2. táblázatban található vállalkozások adatait és tegyük eleget a kapcsolódó törvényi előírásoknak. Az eredményeket a 7. táblázatban foglaltuk össze.

A 7. táblázat adatai tartalmazzák azokat az elvi lehetőségeket, a sajátosnak mondható pénzügyi helyzetet, amelyek a gazdálkodás eredménytelensége miatt a gyakorlatban előfordulhatnak. Az elméleti összefüggéseket alapul véve, a kívánt helyzet biztosítása az alábbiakkal jár együtt. Fogadjuk el, hogy a vállalkozások valamennyi, az előzőekben említett lehetőséggel éltek, ezért a végleges rendezésre csak a pótlólagos befizetés jelenthet megoldást. A 7. táblázat adatai alapján a kiindulási helyzet:

$$-ST = JT - EST,$$

ahol $-ST$: Negatív saját tőke; JT : Jegyzett

6. táblázat

A saját tőke és jegyzett tőke aránymutató szélső értékei a vizsgált adatbázisban

Megnevezés	Mértékegység	2003	2007	2011	2012
Saját tőke/Jegyzett tőke (Minimum)	%	17,5	31,4	40,0	4,8
Vállalkozási forma		zrt.	bt.	kft.	szövetkezet
Saját tőke	E Ft	33 892	1 004	55 479	256
Jegyzett tőke	E Ft	193 624	3 200	138 560	5 294
Saját tőke/Jegyzett tőke (Maximum)	%	718 500,0	732 060,0	1 540 690,0	1 117 410,0
Vállalkozási forma		bt.	bt.	bt.	bt.
Saját tőke	E Ft	71 850	73 206	154 069	111 741
Jegyzett tőke	E Ft	10	10	10	10

7. táblázat
A negatív saját tőke rendezése pótlólagos befizetés esetén
(M. e.: ezer Ft)

Megnevezés	„A”	„B”	„C”	„E”
	kft.			
Saját tőke	-5 771	-294	-8 677	-7 372
Jegyzett tőke	8 000	3 000	114 310	83 000
Egyéb saját tőketételek egyenlege	-13 771	-3 294	-122 987	-90 372
Negatív saját tőke megszüntetése	5 771	294	8 677	7 332
Korrigált jegyzett tőke	13 771	3 294	122 987	90 332
Saját tőke	0	0	0	0
További készpénzbefizetés	13 771	3 294	122 987	90 332
Rendezett jegyzett tőke	27 542	6 588	245 974	180 664
Rendezett saját tőke	13 771	3 294	122 987	90 292
Saját tőke és jegyzett tőke aránya, %	50,0	50,0	50,0	50,0
Összes pénzbevitel	19 542	3 588	131 664	97 664
Negatív saját tőke	11 542	588	17 354	14 744
Jegyzett tőke	8 000	3 000	114 310	83 000
Nettó forgótőke	-8 305	6 933	-299 236	-45 631

Forrás: a szerzők saját munkája

tőke; *EST*: Egyéb saját tőketételek egyenlege.

A negatív saját tőke megszüntetése:
 $X = \text{Pótlólagos, illetve összes pénzbevitel}$
 $(X = |-ST|)$,

$$0 = JT + X - EST.$$

Mivel a bevitt pénzüsszeg jegyzett tőkét emel és a saját tőkének pozitívnak kell lennie, adódik, hogy

$$X = (JT + X + X) - EST,$$

$$X = (JT + 2X) - EST.$$

A biztosítandó arány $X:(JT + 2X) = 1:2$,
 $X = JT + 2X$.

A kapott összefüggés alapján látható, hogy a negatív saját tőke megszüntetése és az előírt saját tőke/jegyzett tőke arányszám 50%-os értékének biztosítása a *negatív saját tőke abszolút értéke kétszeresének és a jegyzett tőkének megfelelő pénzüsszeg pótlólagos bevételét igényli.*

Fontos kérdés, hogy negatív saját tőke esetén milyen pénzügyi helyzetet tükrö-

8. táblázat
Az egyes pénzügyi mutatók alakulása negatív saját tőke esetén
(M. e.: százalék)

Megnevezés	„A”	„B”	„C”	„D”
	kft.			
Tőkeerősség	-20,0	-0,4	-2,0	-5,0
Kötelezettségek részaránya	120,0	100,4	98,1	105,0
Nettó forgótőke, E Ft	-8 305	6 933	-299 236	-45 631
Befektetett eszközök fedezettsége	-91,7	-11,3	-87,8	-119,3
PIE aránya	0,0	0,0	3,9	0,0
KÖT+PIE együttes aránya	120,0	100,4	102,0	105,0
ELLENŐRZÉS (KÖT+PIE aránya)	100,0	100,0	100,0	100,0

Forrás: a szerzők saját munkája

ző mutatószámok számítását célszerű alkalmazni, hogy a nettó forgótőke hogyan alakul negatív saját tőke esetén. A 2. táblázatban szereplő adatok alapján számszerűsítettük az egyes mutatószámokat. Az eredményeket a 8. táblázat tartalmazza.

Láttuk, hogy ha a nettó forgótőke negatív, akkor a befektetett eszközök fedezettsége mutató azt jelzi, hogy a befektetett eszközök hány százalékát finanszírozza a vállalat rövid lejáratú forrásokkal. Ha a nettó forgótőke pozitív, a befektetett eszközök fedezettsége mutatót nincs értelme számítani, mivel az időbeliség elve ezen esetekben – a befektetett eszközöket illetően – teljesül. A kérdés csak az, hogy e forrásstruktúra megfelelő-e? E kérdés megválaszolása nem nélkülözheti a tőkeerősség mutató számítását és figyelembevételét. Ezt az esetet tükrözi a „B” kft. pénzügyi helyzete. Ahogy ez látható, a nettó forgótőke ugyan pozitív, de a tőkeerősség mutatója $-0,4\%$, ami azt jelenti, hogy a saját tőke negatív. Ebből következik, hogy a befektetett eszközök forrása csak hosszú lejáratú kötelezettség lehet. A tőkeerősség mutató esetében annak előjele a fontos. Információtartalmát célszerű úgy értelmezni, hogy *a saját vagyon elvesztésének mértéke (összege) az eszközök (mérlegfőösszeg) hány százalékát teszi ki.*

A negatív nettó forgótőke értékének alakulását illetően fel kell hívni a figyelmet a „D” kft. helyzetére. E kft. esetében a negatív nettó forgótőke meghaladja a befektetett eszközök értékét. Ilyen esetekben – a számítás algoritmusából – adódik, hogy

$$-NFT = -ST - BF,$$

azaz

$$BF = -ST + NFT.$$

Az összefüggésből adódik, hogy a befektetett eszközök fedezettsége mutató nagyobb, mint 100% .

A 8. táblázat adataiból az is látható, hogy negatív saját tőke esetén a kötelezettségek részaránya 100% -nál nagyobb, ha a források között nem szerepel a passzív időbeli

elhatárolások mérlegtétel. Ha ez a tétel szerepel, akkor a *kötelezettségek és passzív időbeli elhatárolások együttes összegének aránya mutató* annyival lesz több 100% -nál, mint amennyi a negatív tőkeerősség mutató abszolút értéke.

A termelés sajátosságai mint egyes pénzügyi mutatószámok szükséges korrekciójának okai

A mezőgazdasági vállalatok pénzügyi helyzetének vizsgálatánál sajátosnak mondható helyzet a termelés ismert sajátosságaival van összefüggésben. E sajátosságok egyes mutatószámok esetében korrekció elvégzését indokolják. A forgótőke elemeit adó készletek közül *a befejezetlen termelés (mezei leltár), a tenyészállat-utánpótlást szolgáló növendék állatok, a késztermék között nyilvántartott takarmánykészletek* azok, amelyekkel a likviditási mutatószámokat korrigálni kell. A likviditási mutató számszerűsítése az alábbi összefüggés alapján történik:

$$\text{Likviditási mutató} = \frac{FE}{RLK} \cdot 100,$$

ahol *FE*: Forgóeszközök; *RLK*: Rövid lejáratú kötelezettségek.

A befejezetlen termelésben szereplő mezei leltár nem lehet fedezete a folyó kötelezettségeknek, mivel az a következő évi növénytermesztést szolgálja.

Az állatok azon állományértéke, amelyek a tenyészállat-utánpótlást szolgálják, szintén nem nyújthatnak fedezetet a folyó kötelezettségekre.

A késztermékkészlet közül az állatállomány takarmányzükségletét szintén biztosítani kell, tehát szintén nem lehet fedezete a folyó kötelezettségeknél.

A nyílt ciklusú termelési folyamatok esetében – tejtermelés – a befelérésállomány fizetési határidő által is befolyásolt hányada szintén állandó jelleggel le van kötve. Ebből eredően ez az állományérték sem lehet fedezete a folyó kötelezettségeknél, mivel a forgótőke eleme.

Gyakran lehet találkozni a hatékonyság alakulásához kapcsolódóan olyan mutatószámokkal, amelyek a forgóeszközök hatékonyságát vizsgálják. Véleményünk szerint a mezőgazdasági vállalatok esetében e mutatószámok számításának nincs értelme, mivel információtartalmukat a kapcsolódó döntéseknél nem lehet felhasználni. Gondoljunk csak arra, hogy a befejezetlen termelés, a saját termelésű késztermékkészletek a következő év termelését szolgálják. A hatékonysági mutatók számításánál viszont tárgyevi forgalmat – például árbevétel – osztunk átlagos készletértékkel. Az év végi készletek a tárgyév árbevételével semmiféle kapcsolatban nincsenek.

ÖSSZEFOGLALÁS, KÖVETKEZTETÉSEK

A gazdálkodás feltételrendszerében bekövetkezett változások – a vállalatok pénzügyi helyzetének reális megítéléséhez – új mutatószámok kidolgozását és alkalmazását igényelték. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a XX. század elején jelentős paradigmaváltás következett be számos kapcsolódó kérdés vonatkozásában. Ennek ellenére még sem állítható, hogy a vállalatok rövid és hosszú távú pénzügyi helyzetének minősítésére alkalmazott mutatószámok minden vonatkozásban kiforrottak lennének.

Kevésbé vagy egyáltalán nem kutatott területnek tekinthető a több vonatkozás-

ban is sajátosnak ítélnélhető pénzügyi helyzet minősítésére alkalmazott mutatószámok rendszere. A sajátosnak tekinthető pénzügyi helyzet több szempontú megközelítést igényel. E sajátos pénzügyi helyzet egyrészt a mezőgazdasági termelés ismert sajátosságaival van összefüggésben. Ebből következik, hogy egyes mutatószámok – például a likviditási mutató, forgóeszközök hatékonysága – számszerűsítésénél a forgótőke egyes elemeinek állományértékét a mutatószámok számításánál le kell vonni.

A sajátosnak tekinthető pénzügyi helyzet bekövetkezésének másik oka a gazdálkodás jövedelemtermelő képességének tartós csökkenésében – veszteséges termelés – jelölhető meg. Ennek eredménye lehet a saját tőke/jegyzett tőke arányszám 50% alá való csökkenése vagy olyan mértékű vagyonszűkülés, amikor a saját tőke negatívá válik. A kapott eredmények bizonyítják, hogy e helyzetek minősítésében a negatív nettó forgótőke önmagában alkalmas mutató a befektetett eszközök fedezettségének vizsgálatához. A negatív saját tőke megszüntetése és az előírt saját tőke/jegyzett tőke arányszám biztosítása – pótlólagos befizetés esetén – rendkívül nagy gazdasági terhet jelent az érintett vállalkozások számára, mivel a negatív saját tőke abszolút értéke kétszeresének és a jegyzett tőkének megfelelő pénzügyi pótlólagos bevitelét igényli.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. *Magyar Közlöny*, 2013. 31. sz. – (2) 2006. évi IV. törvény a Gazdasági Társaságokról. [Elektronikus dokumentum, online.] http://penzsztar.hu/2015/wp-content/uploads/2006.evi_IV.tv_.pdf, Letöltve 2015.04.01. – (3) *A cégalapítás tőke szükséglete, a saját tőke rendezésének lehetőségei, a jegyzett tőke emelés módja*. [Elektronikus dokumentum, online.] http://www.aktivator3.hu/konyveloiroda/sajat_toke_rendezesenek_modjai, Letöltve: 2015.04.02. – (4) BÉHM I. (1994): *Vállalkozások pénzügyi tervezése*. NOVORG Kft., Budapest, 183-263. pp. – (5) BÉLYÁCZ I. (2007): *A vállalati pénzügyek alapjai*. AULA Kiadó Kft., Budapest, 361-373. pp. – (6) BÍRÓ T. – PUCSEK J. – SZTANÓ I. (2007): *Vállalkozások tevékenységének komplex elemzése*. Perfekt Rt., Budapest, 257. p. – (7) BREALEY, R. A. – MYERS, S. C. (2011): *Modern vállalati pénzügyek*. (Második, javított kiadás.) Első kötet. Panem Kft., Budapest, 905-935. pp. – (8) COHEN E. (1997): *Fonds de roulement, besoin en fonds de roulement et tresorerie*. Chapitre 9, Analyse Financière .4

édition, Economica, Paris, 267-300. pp. – (9) COLLINS, J. M. – COLLINS, R. A. (1963): *About finances not only for financial experts*. Co-Nex-Training Bt. – (10) COOMBS, H. M. – JENKINS, D. E. (2002): *Public Sector, Financial Management*. (Third Edition.) Thomson Learning, 158. p. – (11) CSÁKI Cs. (1982): *Mezőgazdasági rendszerek tervezése és prognosztizálása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 14. p. – (12) DAMBOLENA, I. G. – SHULMAN, J. M. (1988): A Primary Rule for Detecting Bankruptcy: Watch The Cash. *Financial Analysts Journal*, September/Október, 44. 5. 74-78. pp. – (13) HÁMORI É. (2000): *Zseb-közgazdasági érdekelteknek és érdeklődőknek*. Budapest, 46. p. – (14) HOLLÓNÉ KACSÓ E. (2009): Vállalati teljesítmények: új eszközök, régi gyakorlat. [Elektronikus dokumentum, online.] *Periodika Oeconomia*, II. évf. május 32-43. pp. http://gti.ektf.hu/anyagok/po/2009/PO2009_HolloneKE.pdf, Letöltve 2012.11.15. – (15) HOLLÓS G. – FEHÉRVÁRY Á. (2010): *Mi a teendő tőkeveszteség esetén?* [Online.] http://www.portfolio.hu/gazdasag/jog/mi_a_teendo_tokeveszteseg_eseten.129198.html, Letöltve 2015.04.04. – (16) ILLÉS I.-NÉ (1994): *Társaságok pénzügyei*. SALDO Pénzügyi Tanácsadó és Informatikai Rt., Budapest, 270-361. pp. – (17) KAPLAN, R. – NORTON, D. (1998): *Balanced Scorecard. Kiegyensúlyozott stratégiai mutatószám-rendszer*. Közgazdasági és jogi Könyvkiadó, Budapest – (18) KATITS E. – SUVÁK L. (2000): Egy vállalat pénzügyi elemzése a „TervEl 2000” szoftverrel. *Bankszemle*, 12. sz. 38-62. pp. – (19) *Közgazdasági ABC*. Szerkesztette MURAKÖZY T. – ZÁNKAI G. Mezőgazdasági Kiadó – Közgazdasági és Jogi Kiadó, Budapest, 1973, 159. p. – (20) *Közgazdasági Kislexikon*. Főszerkesztő BRÜLL M. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978, 173. p. – (21) KRESALEK P. (2004): *A számviteli beszámoló elemzésének egyes elméleti kérdései*. [Elektronikus dokumentum, online.] Előadás a Budapesti Gazdasági Főiskola – Magyar Tudomány Napja 2004 rendezvényén. http://elib.kkf.hu/okt_publ/tek_2004_17.pdf, Letöltve 2015.08.31. – (22) *Magyar Nagylexikon*. Főszerkesztő BÁRÁNY L.-NÉ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2003, 628. p. – (23) MARCZIN M. (2011): *Negatív saját tőke – tanulságok és megoldások jövő májusra*. [Online.] <http://blog.rsm.hu/2011/06/negativ-sajattoketanulsagok-es-megoldasok-jovo-majusra/> Letöltve 2015.04.04. – (24) PUPOS T. (2011): *Forgótőke-gazdálkodás*. Szaktudás Kiadó Ház, Budapest – (25) RAPPAPORT A. (2002): *A tulajdonosi érték*. Alinea Kiadó, Budapest – (26) TÉTÉNYI V. (1997): *Pénzügyi és vállalkozásfinanszírozási ismeretek*. Perfekt, Budapest, 336. p. – (27) TÉTÉNYI Z. – GYULAI I. (2001): *Vállalkozásfinanszírozás*. SALDO Rt., Budapest

Sertéstartó gazdaságok eszközellátottságának vizsgálata, különös tekintettel a beruházásokra

ÁBEL ILDIKÓ – HEGEDÚSNÉ BARANYAI NÓRA

Kulcsszavak: sertéságazat, beruházás, beruházási támogatások, tárgyi eszközök, értékcsökkenés.

JEL Classification: Q12.

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

A tanulmány célja a hazai sertéstartás vizsgálata, különös tekintettel a gazdaságok eszközellátottságára, a tárgyi eszközök összetételére, az értékcsökkenés volumenére, a bruttó és a nettó beruházások és az igénybe vett támogatások nagyságára.

A kutatás alapján megállapítható, hogy az egyéni gazdaságok kedvezőtlenebb helyzetben voltak, hiszen a beruházások értéke csak 2012-től haladta meg az értékcsökkenést, azaz a fejlesztést nem szolgálták. Ezzel szemben a gazdasági társaságok beruházási tevékenysége növekvő tendenciát mutat, mivel a támogatások nyújtotta lehetőségeket jobban ki tudták használni. Még akkor is igaz ez, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a vizsgált időszak utolsó évében már az egyéni gazdaságoknál is emelkedett a beruházási támogatások igénybevétele. A társas gazdaságoknál az egy évet meghaladó, nagyobb volumenű ingatlanberuházások voltak a jellemzők, az egyéni gazdaságok pedig inkább a gép- és a tenyészállat-beszerzést részesítették előnyben.

Az eredmények azt mutatták, hogy a vizsgált időszak alatt az 50 alatti számosállattal rendelkező sertéstartók a tenyészállat-állomány növelésére törekedtek, emellett csökkenő ingatlan- és gépberuházás volt jellemző rájuk. A közepeseknél (50–150 számosállattal) a helyzet már nem volt ilyen egyértelmű, 2010-ben a tenyészállat-, 2011-ben az ingatlan-, 2012-től pedig a gépberuházások voltak a meghatározók. A 150 feletti számosállattal rendelkező gazdaságoknál az első két évben a tenyészállat-beszerzés, az utolsó két évben pedig az ingatlanfejlesztés dominált. A nettó beruházások értéke a kis és közepes vállalkozások esetében is negatív volt, fejlesztéseik elmaradtak, az eszközök folyamatosan elhasználódtak, pótlásuk nem valósult meg. A fejlesztések megvalósítására a vizsgált időszakban leginkább a „nagy” gazdaságoknak volt forrásuk, valamint a beruházási támogatások nyújtotta lehetőséget is egyértelműen ők tudták kihasználni.

Megállapítást nyert, hogy az alacsony állatlétszámmal rendelkező vállalkozások esetében nem vagy csak alig beszélhetünk tárgyi eszköz-fejlesztésről. A nagyobb állatállományú sertéstartók már megvalósítottak ugyan beruházásokat, de az későbbi vizsgálat tárgyát képezhetné, hogy ezek a fejlesztések az innovációt, az állatjóléti előírások betartását vagy egyszerűen a kapacitásbővítést szolgálták inkább.

BEVEZETÉS

A gazdasági rendszerváltozás jelentős átalakulásokat hozott az agrártermékek piaci folyamataiban. További kihívást jelentett az agrárgazdasággal szemben az Európai Unióhoz való csatlakozás, amely az elmúlt 10 évben döntően meghatározta a hazai mezőgazdaság lehetőségeit és versenyeseit (Kapronczai et al., 2014). A mezőgazdaság egyik vesztes területe a sertéságazat: az állomány 2004-ben már alig haladta meg a 4 millió darabot. Az EU-hoz történő csatlakozást megelőzően és azóta is az ország sertés- és kocaállománya folyamatosan csökkent, az állomány területi koncentráltasága fokozódott, 2013-ban pedig 3 millió alá csökkent, ami 4%-kal volt kevesebb az előző évinél, amely a kedvezőtlen keresleti és árhatás következménye (Földművelésügyi Minisztérium, 2015). Az állomány mellett a sertéstartók száma is mintegy nyolcvanezer fővel csökkent (Csörnyei, 2015). A rendszerváltást követően a piac beszűkülése miatt csökkentek a vágósertés kiviteli lehetőségei, és az áremelkedések a hazai fogyasztásra is negatív hatást gyakoroltak (Béládi – Kertész, 2013; Gere – Gere, 2006). A fogyasztás csökkenését eredményezte továbbá, hogy marketingeszközökkel a sertéshúst – összességében megalapozatlanul – egészségtelennek állították be, és ennek következtében a hazai fogyasztói preferencia egyre inkább a baromfihús fogyasztása felé tolódott el. Korábbi vizsgálataink azt mutatták, hogy az elkövetkezendő öt évben, ha a korábbi tendenciák folytatódna, akkor a sertésszám csökkenése prognosztizálható (Hegedűsné, 2013), azonban a kormányzati intézkedések hatására az állomány az utóbbi időszakban szerény mértékben növekedett. A takarmányárak emelkedése következtében a sertéságazatban az önköltség 2007–2011 között 10,5%-kal nőtt, amely az összes állattenyésztési ágazatot tekintve a legkisebb mértékű volt. Az értékesítési árak növekedése azonban ettől elmaradt és 2007–2010

között az ágazat veszteséget könyvelhetett el. Ezt követően, 2011-ben a sertéshizlalás ágazati eredménye közel megháromszorozódott (Borbélyné et al., 2013).

Az egyéni gazdálkodók szerepe folyamatosan csökkent, jelenleg az állomány 73,0%-a gazdasági szervezetekből kerül értékesítésre. A *Központi Statisztikai Hivatal* adatai azt mutatják, hogy 2014-ben 2004-hez képest 4062 ezer darabról 3137 ezer darabra, azaz 22,8%-kal csökkent Magyarország sertésállománya, a mélypontot 2012-ben érte el (2989 ezer db). A kialakult helyzetet felismerve, a negatív folyamat megállítása és visszafordítása érdekében 2012. augusztus 30-án a Kormány megalkotta a sertéságazat fejlesztéséről szóló 1323/2012. (VIII.30.) Kormány határozatot a sertéságazat helyzetét javító stratégiai intézkedésekről. Célként fogalmazódott meg a sertésszám jelentős emelése, ugyanakkor a termelés bővítéséhez elengedhetetlen az infrastrukturális fejlesztés.

Az ágazatot jelenleg sújtó legfontosabb problémák között kell megemlíteni az alacsony jövedelmezőséget, a feketegazdaság jelenlétét, az integráció elégtelenségét, a gazdaságtípusok közötti átrendeződést, az árképzést, a marketinget, a fogyasztói igények átrendeződését, a trágyakezelést, a korszerűtlen technológiát és takarmányozást (Bartha, 2012; Benedek et al., 2012). *Lámfalusi és társai (2014)* szerint az áfa hatása a termékpálya közbenső szereplőire nézve semleges. Az adóteher változása alapvetően a fogyasztók és a költségvetés szempontjából érdekes, az adó levonására jogosult gazdálkodóknak csak a likviditását befolyásolja. Az áfa csökkentése a fogyasztói ár csökkenésén keresztül a kereslet növekedésével segíthet az ágazat helyzetén. Egy olyan rendszer kiépítése a cél, amely szoros kapcsolatot képes fenntartani a termelőkkel, megoldja a hatékony érdekérvényesítést, valamint növeli az innovációs aktivitást (Erdeiné et al., 2013). A termelés finanszírozásában és az

újítások elterjesztésében nagy szerep juthat az integrátori hálózatnak. Beruházási tevékenységük során a gazdálkodóknak ugyanis nehézséget jelent az információt, gyakorlati tapasztalatot hitelesen közvetítő tanácsadók kiválasztása (Biró – Rácz, 2014). A sertéságazat helyzetét vizsgálva a társadalmi vonatkozásokra is indokolt figyelemmel lenni: a vidéki népesség egy részének megélhetését közép- és hosszú távon is jelentős mértékben befolyásolja, hogy a mezőgazdasági termékek termelésére irányuló önellátó, illetve árutermelő tevékenység növekszik vagy azonos szinten marad (Mészáros – Szabó, 2014). Az élelmiszer-gazdaság fejlesztésével a hatékonyság, a versenyképesség és a kibocsátás mellett növelhető a foglalkoztatottság is (Udovecz, 2014). Popp (2014) szerint azonban az alacsony képzettségű vidéki lakosság foglalkoztatása a mezőgazdaságban nem versenyképes. A mezőgazdaság nem képes megoldani a vidéki lakosság foglalkoztatási gondjait, de kis mértékben hozzájárulhat új munkahelyek létrehozásához.

A sertéstartó gazdaságok eszközellátottságának feltérképezése elengedhetetlenül szükséges az ágazat helyzetének vizsgálatához. A múltbeli tendenciák és jelenlegi állapot előrevetítheti a gazdálkodók jövőbeli kilátásait.

CÉLKITŰZÉS

A tanulmány alapvető célkitűzése a hazai sertéstartás vizsgálata, különös tekintettel a gazdaságok eszközellátottságára, a tárgyi eszközök összetételére, az értékcsökkenés volumenére, a bruttó és a nettó beruházások és az igénybe vett támogatások nagyságára. A kutatás során számviteli adatok elemzésére vállalkoztunk, így az eszközállomány mennyiségi, minőségi és kapacitásadatait nem vizsgáltuk. Azt a hipotézist kívántuk igazolni, hogy a fenti mutatók vonatkozásában a különböző gazdasági formákban, eltérő méretkategóriákban működő sertéstartók esetében jelentős eltérés mutatkozik.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A hipotézis bizonyításához az adatokat a KSH adatbázisából és az *Agrárgazdasági Kutató Intézet Tesztüzemi Információs Rendszerének* adataiból vettük. Az elemzések során átlagadatokkal dolgoztunk. Az adatbázis azt a több mint 1900 tesztüzem adatát tartalmazza, amely azt a 107 ezer mezőgazdasági termelőt képviseli, akiknek a Standard Termelési Értéke meghaladja a 4000 eurót. Ez az üzemméret 18 hízósertés tartásának felel meg, így 2013-ban 44 (33 egyéni és 11 társas gazdaság) üzem került be a mintába, amely országos szinten 1383 (1183 egyéni és 200 társas gazdaság) üzemet reprezentál.

A módszertani hátteret a gazdasági elemzés eszköztára szolgáltatja. Az eszközellátottságot 2010 és 2013 között két szinten vizsgáltuk, egyrészt gazdaságtípusok, másrészt a számosállatban kifejezett méret szerint. A vizsgálatok kiterjedtek a tárgyi eszközök, a forgóeszközök, az értékcsökkenés, a beruházások szerkezete, a bruttó és a nettó beruházások értéke, a beruházási támogatások és a selejtezés alakulására. Bruttó beruházás alatt egy adott évben a befektetett eszközök állományának növelésére fordított pénzüsszeget értjük. Nettó beruházás pedig a befektetett eszközök állományának növekménye a selejtezések és az értékcsökkenési leírás (mint csökkentő tényezők) figyelembevételével (*Nettó beruházás* = bruttó beruházás – selejtezés – értékcsökkenés).

A vizsgálat során a változás számszerűsítéséhez dinamikus viszonyszámot, a szerkezet vizsgálatához megoszlási viszonyszámot alkalmaztunk.

EREDMÉNYEK

Sertéstartó gazdaságok eszközellátottsága gazdaságtípusok szerint

A 2010-ben végrehajtott ÁMŰ adatai szerint 8,6 ezer gazdasági szervezet és 567 ezer

egyéni gazdaság végzett mezőgazdasági tevékenységet (*Központi Statisztikai Hivatal, 2014*). A gazdasági szervezetek 54%-a kizárólag növénytermeléssel foglalkozott, a csak állattenyésztő gazdasági szervezetek aránya 6%, a vegyes gazdálkodást végzők aránya 40% volt. Az egyéni gazdaságoknál a fenti tevékenységtípusok aránya 49-22-29% volt (*Laczka, 2014*). Az 1 ha alatti gazdálkodók, amelyek az összes gazdaság 72,8%-át adják, a mezőgazdasági terület kevesebb mint 2%-át használják, míg a gazdaságok 1,3%-a a mezőgazdasági terület 64%-át műveli. Az elmúlt évtizedben a gazdaságok mérete markáns változáson ment át. A társas gazdaságok átlagmérete 510 hektárról 368-ra csökkent, az egyéni gazdálkodóké pedig 22,5 hektárról 28,4-re nőtt (*Kapronczai, 2014*). A gazdasági szervezetek számát tekintve viszonylagos stabilitás figyelhető meg, az egyéni gazdaságok száma viszont meredeken csökken (*Valkó – Kincses, 2014*).

Az EU-hoz való csatlakozás óta az állattenyésztő gazdaságok jelentős része abbahagyta a termelést vagy felszámolta állattenyésztési ágazatát, s közel 4000 árutermelő állattenyésztő gazdaság szűnt meg. Legnagyobb mértékben a sertéstartó üzemeket számolták fel, számuk kétharmaddal csökkent (*Kapronczai et al., 2014*).

Magyarországon 2000-ről 2012-re 38,8%-kal, évente átlagosan több mint 188 ezer darabbal csökkent a sertésállomány, az anyakoca-állomány ennél is drasztikusabban, 43,1%-kal, évente átlagosan közel 15 ezer darabbal esett vissza. Ez nemzetgazdasági szempontból azért lehet különösen veszélyes, mert ha a tenyészállomány arányának csökkenése az összállományon belül nem a genetikai előrehaladásnak köszönhető, akkor a mutató azt jelzi, hogy a hízóalapanyag növekvő arányban származik importbeszerzésből. Ha csökken a hazai tenyészállat-előállítás, akkor a gazdálkodók azt külföldről szerzik be, így a tenyésztés eredménye nem itthon realizálódik, ezzel

annak esélye is romlik, hogy az ágazatot saját alapanyagból lehessen talpra állítani.

Nagymértékű átrendeződés következett be a gazdaságtípusok között az állományt tekintve. Az 1950-es években a sertéstartás a kisgazdaságokban dominált, majd az 1970-es évektől a 2000-es évek elejéig a kistermelés a sertésállomány felét állította elő. Az általunk vizsgált időszakban (2000–2013) az egyéni gazdálkodók szerepe folyamatosan csökkent. Jelenleg az állomány 73,0%-a gazdasági szervezetekből kerül értékesítésre. Az egyéni gazdaságokban az elmúlt 10 évben 66,1%-kal csökkent a sertésállomány, a gazdasági szervezeteknél csak 13,0%-kal. Ennek köszönhetően az egyéni gazdaságok korábbi 48,6%-os részesedése 27,0%-ra apadt a teljes állományt tekintve.

Ágazati szakemberek szerint a negatív tendencia visszafordítása több cél együttes megvalósításával vihető véghez: az élelmiszer-biztonság követelményeit magas szinten kielégítő minőségű magyar sertés-hús előállítása a magyar húsipar és a piaci felhasználók részére; a feketegazdaság visszaszorítása; a versenyképesség fokozása, a kiszámíthatóság megteremtése.

Az Európai Unió támogatási rendszere a jövedelem növelésére közvetlenül ható támogatásokat a beruházási támogatásokkal szemben előnyben részesíti. Az agrárgazdaság egészét tekintve a csatlakozástól számítva a nettó beruházás a 2006-os év kivételével pozitív volt, ami azt jelentette, hogy már technológiai, technikai fejlesztések is történtek. Az állattartó telepek korszerűsítéséhez nyújtandó támogatások 2007-ben indultak. Épített és beépített technológia és infrastruktúra-beruházások történtek, melyek az állattartó telepen képződő trágya kezelését, tárolását, felhasználását, az állati férőhely kialakítását, az állattartás és az állatszállítás minőségének javítását szolgálják. Biztosítják a jó minőségű takarmány előállítását, felhasználását, valamint a takarmányminőség megőrzését; javítják

I. táblázat

**A sertéstartó gazdaságok eszközellátottságának átlagadatai gazdálkodási forma szerint
2010–2013 között**

(M. e.: ezer HUF/számosállat)

Megnevezés	Egyéni gazdaság				Társas gazdaság			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Összes számos állat, számosállat/ üzem	21,2	20,3	19,9	22,4	707,1	775,9	687,3	926,3
Ingtatlanok	751,2	659,8	586,2	656,5	143,2	164,5	275,0	330,2
termőföld	95,0	75,5	79,5	150,1	0,0	0,0	0,0	0,0
épületek, építmények	522,4	486,0	388,4	278,7	139,6	159,1	200,5	192,2
Gépek, berendezések, járművek	67,4	75,8	68,5	101,3	39,7	59,4	96,6	47,9
Forgóeszközök	337,0	415,1	507,2	338,1	235,0	295,0	336,8	350,3
készletek	116,3	154,7	175,1	147,6	142,5	166,9	203,4	185,9
ebből: állatok	67,7	93,6	86,6	76,5	111,9	106,0	117,0	125,2
követelések, értékpapírok, pénzeszközök	220,7	260,4	332,1	190,5	92,4	128,1	133,4	164,4
Bruttó beruházás	30,4	26,6	34,6	32,4	96,9	56,4	118,8	127,1
ebből: ingatlanok	10,7	11,8	16,2	2,9	17,3	7,7	30,0	52,7
gépek, berendezések, járművek	1,9	8,5	12,1	20,4	6,3	19,6	19,3	10,3
tenyészállatok	17,8	6,3	6,3	9,1	22,8	25,5	18,2	37,6
befejezetlen beruházások	0,0	0,0	0,0	0,0	50,5	3,6	51,3	26,5
Éves értékcsökkenés	33,2	33,5	23,8	23,9	35,6	44,6	38,7	39,8
épületek	18,3	18,2	12,6	8,5	3,9	5,6	7,0	5,9
gépek, berendezések, járművek	8,5	8,7	7,0	9,5	8,2	12,4	17,6	12,0
Selejtezés	19,2	20,0	5,5	2,9	38,1	16,3	25,1	10,1
Nettó beruházás	-22,0	-26,9	5,3	5,6	23,2	-4,5	55,0	77,2
Beruházási támogatások	1,3	1,5	5,5	6,4	10,2	2,3	1,6	8,2

Forrás: AKI Tesztüzemi rendszer

az állattartási tevékenységhez kapcsolódó munkafolyamatok elvégzésének minőségét; valamint segítik a telepi állat-egészségügyi helyzetet és a nyomkövethetőséget; valamint megelőzik az állatbetegségek kialakulását és terjedését. Az amortizáció értékét meghaladó beruházások leginkább a társas gazdaságokat jellemezték, a jövedelmezőségi problémákkal küzdő egyéni gazdaságok jelentős technológiai lemaradásban vannak.

A sertéstartó gazdaságok eszközellátottságának adatait 2010–2013 között, gazdálkodási forma szerinti bontásban az 1. táblázat közli. Az eszközszerkezetben jelenlevő

differentiáltság a sertéstartó gazdaságokban határozottabban jelenik meg. Ennek egyik oka az eltérő termelési szerkezet. A társas vállalkozások beruházási igénye magasabb, mivel több állatot tartanak és modernebb technológiát alkalmaznak. Az egy üzemre jutó állatlétszám 2013-ban 2012-höz képest a tesztüzemekben közel 35%-kal nőtt, így a társas vállalkozások egy üzemre számított számosállatban kifejezett átlagos állatlétszáma közel 42 szerezese volt az egyéni gazdaságokénak. Erre a gazdálkodási formára jellemző, hogy finanszírozási lehetőségeik jobbak, magasabban kvalifikált munkaerővel rendelkeznek.

E hatások összeadódva, egymást erősítve az egyéni gazdaságok lemaradását növelték.

A vizsgált időszakban az egyéni gazdaságoknál az értékcsökkenések miatt az egy számosállatra jutó épületek, építmények értéke csökkent (1. táblázat). Az egyéni gazdaságok 2013-ban az ingatlanállomány értékét jelentős termőföldvásárlással növelték vagy nagyobb termőfölddel rendelkező gazdaságok kerültek a mintába. A társas vállalkozásoknál az értékcsökkenés értékét meghaladó épületfejlesztések valósultak meg, bár a számok azt mutatják, hogy az egy számosállatra jutó épületek értéke 2013-ban csökkent, azonban ennek oka az állatlétszám 35%-os növekedése. Mivel a társas gazdálkodók átlagos állatlétszáma magasabb, így a rendelkezésre álló ingatlanok kihasználtsága jobb, mint az egyéni gazdálkodók esetében. Az egyéni vállalkozásoknál a gépek, berendezések, járművek számosállatra vetített értéke a vizsgált időszak első három évében a pótlást mutatta, jelentős (50%) bővítés csak a 2013. évben történt.

A készletek tekintetében számosállatra vetítve jelentős különbséget nem lehet kimutatni a két gazdálkodási forma között. A sertéságazatban a készletek jelentős részét az állatállomány (49-60%) és a takarmány adja. Az egyéni gazdaságoknál az egy számosállatra jutó követelések, értékpapírok, pénzeszközök értéke jóval magasabb, mint a társas vállalkozásokban, amely komoly finanszírozási problémákat okozhat.

A mezőgazdaságban a jövedelem alakulása és a beruházás intenzitása között nem mutatható ki összefüggés, mindez annak köszönhető, hogy a beruházásokat nem a jövedelemvárakozások befolyásolják, a mezőgazdasági üzemek szinte minden esetben a kiírt támogatási jogcímekhez igazítják fejlesztéseiket.

A bruttó beruházás értéke 2011-ben az egyéni gazdaságoknál kisebb, míg a társas gazdaságoknál jelentősebb (41,8%-os) csökkenést mutatott 2010-hez képest.

A beruházások szerkezete a vizsgált időszak alatt átalakult. Az egyéni gazdaságok esetében 2010-ben a tenyészállat-vásárlás és az ingatlanberuházás volt a jellemző, a gépberuházás elenyésző mértékű volt. 2011-től a gép- és az ingatlanberuházások volumene megnőtt, köszönhetően az EU által nyújtott telephely-korszerűsítésre fordítható támogatásoknak, miközben a tenyészállat-beruházás lecsökkent, és 2012-ben nem változott, de 2013-ban ismét gyengé emelkedés tapasztalható.

A társas gazdaságok esetében a tenyészállat-beruházás 2011-ben volt a legmagasabb, ebben és az előző évben is meghaladta értékét tekintve az ingatlan- és a gépberuházásokat, 2012-ben az ingatlanberuházás dominált. Az egyéni gazdaságok az egy év alatt befejezhető, üzembe helyezhető beruházásokat részesítették előnyben, illetve méretükből adódóan a kisebb beruházások dominálnak. A társas gazdaságokra az éven túl is folytatott beruházások a jellemzők. A vizsgált időszak alatt a Tesztüzemi Rendszerben 2010 után az egyéni gazdaságoknál nőtt, a társas gazdaságoknál pedig csökkent az igénybe vett beruházási támogatások értéke, amely 2013-ban ismét jelentős, 512%-os növekedést mutatott, de a 2010. évi értéket még így sem érte el.

A beruházások gazdasági jelentőségét a *Nettó beruházások értéke mutató* jellemzi, amely a bruttó beruházás amortizációval és selejtezéssel csökkentett értéke. Amennyiben a mutató értéke negatív, úgy a megvalósított beruházás az elhasználandó eszközök pótlását sem biztosítja. Pozitív bruttó beruházás mellett is lehetséges a tárgyi eszközök használhatósági fokának csökkenése, amennyiben a tárgyi eszközök értékcsökkenése meghaladja a bruttó beruházások értékét. Amennyiben ez az érték negatív, az azt jelenti, hogy a beruházások még a tárgyévi értékcsökkenést sem fedezték. A nettó beruházásokat tekintve a sertéságazat rosszabb helyzetben van, mint az agrárgazdaság egésze, hiszen az egyéni

gazdálkodóknál 2010–2011-ben, a társas vállalkozásoknál 2011-ben is negatív érték volt kimutatható. Jelentős negatívummal rendelkeztek az egyéni gazdaságok, ami a társas vállalkozásokhoz képest komoly technikai, technológia lemaradást feltételez.

A változások tendenciáit elemezve elmondható, hogy az üzemenkénti állatlétszám 2013-ban 2010-hez képest az egyéni gazdaságokban 5,7%-kal, míg a társas vállalkozásoknál 31%-kal nőtt. Vizsgálataink kimutatták, hogy ez a növekedés csak a 2013-as évre jellemző. Amennyiben 2010/2012 viszonylatában vizsgáljuk az állatlétszám-változást, úgy csökkenést tapasztalunk.

Az ingatlanok állománya a társas vállalkozásokban 130,6%-os növekedést mutatott, míg az egyéni gazdaságokban e vagyonelem értéke összességében csökkent, az ingatlanokon belül azonban a termőföldállománynál 58%-os növekedés tapasztalható. A gépek értékének növekedése az egyéni gazdaságokban magasabb volt (50%), mint a társas vállalkozásoknál (20,7%).

Az eltérő gazdálkodási formában termelő gazdaságok beruházási szerkezetét vizsgálva kimutatható, hogy a bruttó beruházások értéke a társas vállalkozások esetében dinamikusabb (49,3%) növekedést mutat, amelyben kiemelkedő mértékű (204,6%) az ingatlanberuházás. Az ingatlanok (+130,6%) és a gépállomány (+20,7%) növekedése a társas vállalkozásoknál a fejlesztések intenzitását jelzi. A gépberuházások növekedése 2013-ban 2012-höz képest azonban megtorpant. A forgóeszköz-állomány 2013-ban 2010-hez képest a társas gazdaságokban közel 50%-kal nőtt. A selejtezések, amelyek a nettó beruházás értékét jelentősen befolyásolják, csökkenő tendenciát mutatnak mindkét gazdálkodási forma esetében, 2013-ban 2010-hez képest a társas vállalkozásokban közel felére, míg az egyéni gazdaságokban közel negyedére mérséklődtek.

A vizsgált időszak alatt eltérő tendencia mutatkozott a beruházási támogatások esetében a két gazdálkodási forma között. Az egyéni gazdaságoknál az igénybe vett támogatás mértéke 392,3%-kal nőtt 2013-ban 2010-hez képest, a társas vállalkozásoknál pedig a 2011–12. évi mélyrepülés után 2013-ra 412,5%-os növekedés következett be, de még ez is elmarad a 2010. évi értéktől. A nettó beruházások tekintetében az egyéni gazdaságok helyzete az első évben egyértelműen rosszabb, mint a társas gazdaságoké, mivel a beruházások még az értékcsökkenést sem pótolták.

Az egyéni gazdaságok a társas vállalkozásokkal szemben 3 vagyoni elem tekintetében mutattak dinamikusabb fejlődést, ezek a gépek, berendezések, a gépberuházások, valamint az egy számosállatra jutó beruházási támogatások igénybevétele.

Különböző méretű sertéstartó gazdaságok eszközellátottsága

A Tesztüzemi Rendszer számosállatban kifejezett méret szerint három kategóriát különít el: 50 alatti, 50–150 közötti és a 150 feletti számosállatban kifejezett nagyságot. A 2. táblázat azt mutatja, hogy a legkisebb méretű üzemekben az átlagos létszám nem éri el a 10-et, a közepes gazdaságokban a 100-at, viszont a nagy gazdaságokban az állomány megközelíti az 1000-et.

A kisgazdaságokban a legnagyobb, a nagygazdaságokban, döntően a társas vállalkozásokban a legkisebb az egy számosállatra jutó termőföld, valamint az épületek értéke. A vizsgált időszakban az 50-nél kevesebb és az 50–150 számosállattal rendelkező gazdálkodók esetében az értékcsökkenések miatt az egy számosállatra jutó épületek, építmények értéke csökkent, míg a 150 számosállatnál többel rendelkező gazdaságoknál az értékcsökkenés értékét meghaladó épületfejlesztések valósultak meg. (A kisgazdaságokban az épületberuházás a vizsgált időszak alatt 4,2 HUF/számosállatról 1,3-ra esett visz-

2. táblázat
A sertéstartó gazdaságok eszközellátottságának adatai a gazdaság mérete szerint 2010–2013 között
 (Ml. e.: ezer HUF/számosállat)

Megnevezés	50 alatti számosállat				50–150 számosállat				150 feletti számosállat			
	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013	2010	2011	2012	2013
Összes számosállat, számosállat/üzem	9,6	9,7	8,9	8,2	79,0	88,3	74,0	88,4	952,8	956,5	973,1	956,0
Ingatlanok	1242,9	861,2	653,9	1260,2	372,3	769,7	701,3	210,2	153,9	162,8	282,2	332,4
termőföld	136,2	66,0	108,0	349,8	37,9	90,7	67,6	16,7	4,6	3,1	3,0	3,3
épületek, építmények	911,3	691,3	420,2	366,0	247,9	567,1	442,2	97,7	142,4	151,7	206,4	197,4
Gépek, berendezések, járművek	58,4	69,8	54,0	127,0	43,8	97,3	63,1	65,7	43,4	59,4	96,4	50,9
Forgóeszközök	452,3	608,2	721,9	442,1	317,0	374,7	515,5	445,3	230,3	286,7	328,6	342,5
készletek	126,2	197,1	218,9	186,5	108,9	197,5	161,7	121,3	141,4	160,5	198,7	182,0
ebből: állatok	66,3	119,4	72,8	77,3	56,0	110,2	100,6	89,7	111,4	102,4	115,6	121,7
követelések, értékpapírok, pénzeszközök	326,1	411,1	503,0	255,6	208,1	177,2	353,8	324,0	88,9	126,2	129,9	160,5
Bruttó beruházás	37,4	28,2	17,8	17,9	15,8	30,8	12,5	12,5	95,6	55,1	116,1	121,8
ebből: ingatlanok	4,2	7,0	3,0	1,3	6,0	18,1	0,0	0,0	18,4	7,9	31,1	49,5
gépek, berendezések, járművek	2,3	9,7	2,2	0,2	0,9	6,1	10,6	7,7	6,2	19,5	19,7	12,2
tenyészállatok	30,9	11,5	12,6	16,4	8,9	6,6	1,9	4,8	22,3	24,3	17,1	35,4
befejezetlen beruházások	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	48,7	3,4	48,2	24,7
Éves értékcsökkenés	50,0	49,6	30,9	40,6	22,5	28,5	25,1	11,4	35,0	43,1	37,1	38,2
épületek	32,1	29,4	16,4	13,2	9,6	10,4	15,0	3,1	3,9	5,6	6,9	6,0
gépek, berendezések, járművek	6,8	8,0	6,3	14,2	7,4	14,8	7,7	6,6	8,5	11,9	17,0	11,7
Selejtezés	30,8	40,8	7,8	3,7	6,9	13,1	7,4	2,5	37,1	15,5	23,5	9,6
Nettó beruházás	-52,6	-62,2	-20,9	-26,4	-13,6	-10,8	-20,0	-1,4	23,5	-3,5	55,5	74,0
Beruházási támogatások	0,0	0,7	0,0	0,0	3,0	3,9	0,0	0,0	9,9	2,2	2,6	8,5

Forrás: AKI Tesztüzemi rendszer

sza.) Hasonlóan alakul a gépek, berendezések, járművek egy számosállatra vetített értéke is, de a vizsgálat utolsó évében jelentős, 117,5%-os növekedés tapasztalható.

A bruttó beruházás értéke a „kis gazdaságokban” az első három évben csökkent, de az utolsó évben enyhe emelkedés, a „nagyoknál” a 2011. évi visszaesést követően jelentős növekedés volt tapasztalható. Az 50 alatti számosállattal rendelkező sertés-tartókra a tenyészállat-állomány növelése mellett a csökkenő ingatlan-, és gépberuházás volt a jellemző. A közepeseknél a helyzet már nem ilyen egyértelmű, a vizsgált időszak első évében a tenyészállat-, a második évben az ingatlan-, a harmadik és a negyedik évben pedig a gépberuházások voltak a meghatározók. A 150 feletti számosállattal rendelkező gazdaságoknál az első két évben a tenyészállat-, az utolsó két évben pedig az ingatlanfejlesztés dominált. A negyedik évben ismét jelentősen, 2010-hez képest másfélszeresére nőtt a tenyészállat-állomány bővítése. A kis és közepes gazdaságokra a rövid futamidejű, míg a nagygazdaságokra az éven túl elhúzódó beruházások jellemzőek.

A nettó beruházások értéke a kis és közepes vállalkozások esetében is negatív, vagyis a fejlesztések elmaradnak, az eszközök folyamatosan elhasználódnak, pótlásuk sem történik meg. A kisgazdaságok esetében az épületek amortizációja 10-szerese a beruházások értékének, a gépek esetében ez az érték 71-szeres. A közepes gazdaságok esetében az ingatlanberuházások 2012–13-ban szüneteltek, rájuk inkább a gépberuházások jellemzőek, amelyek értéke az utolsó két évben meghaladta az amortizáció értékét. A nagygazdaságok esetében az ingatlanberuházások az utolsó két évben, a gépfejlesztések pedig a 2011–12. évben jellemzőek. Az új tenyészállatok beszerzése pedig a 2012. évi visszaesés után az utolsó évben jelentős növekedést mutat. Az éven túl elhúzódó, nagyobb beruházások leginkább a nagygazdaságokra voltak jellemzőek, ezt

mutatja az egy számosállatra jutó magas bruttó beruházások értéke is. Nettó beruházások tekintetében az érték csak 2011-ben volt negatív és az utolsó két évben jelentős növekedés tapasztalható. Ez is azt vetíti elénk, hogy a fejlesztések megvalósítására leginkább a nagyobb gazdaságoknak van forrásuk, valamint a beruházási támogatások nyújtotta lehetőséget is egyértelműen ők tudták kihasználni, bár igénybevételeük 2011–12-ben jelentősen csökkent, de 2013-ban ismét megközelítette az első évi szintet.

A kisgazdaságok esetében az állatállomány csökkenése (14,6%) a vizsgált időszak egészére jellemző (3. táblázat). A közepes gazdaságokban az állomány alakulása hullámzó, 2011-ben 11,8%-os növekedés, majd a 2012. évi mélypont után ismét növekedés tapasztalható. Biztató, hogy a 2013-as létszám enyhe növekedést mutat a 2011. évi értékhez képest. A nagygazdaságokban 2010-hez képest 2013-ban az állomány nem mutat jelentős változást, a 2012. évi növekedés után visszatért az első év szintjéhez.

A kisgazdaságoknál a legdinamikusabb növekedés a termőföld (156,8%) és a gépek, berendezések, járművek (117,5%) esetében tapasztalható. A gépek állományának növekedése következtében az elszámolt értékcsökkenési leírás is 108,8%-kal nőtt.

A bruttó beruházás értéke a vizsgált időszak alatt közel 40%-kal esett vissza, míg az éves értékcsökkenés csak 19,8%-kal mérséklődött. A legkisebb visszaesés a tenyészállat-beruházásoknál figyelhető meg.

Megállapítható, hogy 2012. évhez képest a kisgazdaságok helyzete 2013-ban javult. 2012-ben csak a készletek, míg 2013-ban már öt vagyonelem tekintetében mutatható ki növekedés.

A közepes gazdaságokban az állatállomány mellett a gépek, berendezések, járművek (50%), a forgóeszközök (40,2%), ezen belül a követelések (55,7%) növekedése említésre méltó, de ennek mértéke elmarad a kisgazdaságokban tapasztalttól. Ennél a méretnagyságnál a gépberuházások domi-

nálnak 755,6%-os növekedéssel, melynek döntően az az oka, hogy 2010-ben az ezer forintot sem érte el az egy számosállatra vetített érték. A bruttó beruházások csökkenése kisebb mértékű, mint a kisgazdaságok esetében.

A 150-nél több számosállattal rendelkező üzemenknél minden mutató nőtt, kivéve a termőföld, a beruházási támogatások és a selejtezés értékét. A beruházások szerkezetét vizsgálva elmondható, hogy az ingatlanfejlesztések (169%) domináltak, és a gépek, berendezések, járművek 96,8%-os növekedése is számottevőnek mondható.

KÖVETKEZTETÉSEK

A vizsgálatok eredménye alapján elmondható, hogy Magyarországon a sertéstartó

kisgazdaságok száma jelentősen meghaladja a nagygazdaságokét, azonban mind az átlagos területhasználatuk, mind az átlagos hízó- és kocalétszámuk elmarad attól. Az Európai Unió bár jobban szorgalmazza a jövedelem növelésére közvetlenül ható támogatásokat a beruházási támogatásokkal szemben, azonban a hazai sertéstartás technikai, technológiai fejlesztésre szorul. Vizsgálataink azt mutatják, hogy ezeket a fejlesztéseket nem a megtermelt jövedelmekből, hanem az unió által nyújtott támogatásokból képesek csak finanszírozni a sertéstartók. Ebben ráadásul nagy differenciáltság mutatkozik a gazdálkodási forma és üzem nagyság szerint is. A társas vállalkozások, illetve a 150 számosállat feletti állománnyal rendelkező gazdasá-

3. táblázat

A sertéstartó gazdaságok eszközellátottságának változása a gazdaság mérete szerint

(M. e.: ezer HUF/számosállat)

Megnevezés	50 alatti	50–150	150 feletti
	számosállat	számosállat	számosállat
2013/2010, %			
Összes számosállat, számosállat/üzem	85,4	111,9	100,3
Ingtatlanok	101,4	56,5	216,0
termőföld	256,8	57,4	84,0
épületek, építmények	40,2	39,4	138,6
Gépek, berendezések, járművek	217,5	150,0	117,3
Forgóeszközök	97,7	140,2	148,8
készletek	147,8	111,4	128,7
állatok	116,6	160,2	109,2
követelések, értékpapírok, pénzeszközök	78,4	155,7	180,5
Bruttó beruházás	63,5	79,1	127,4
ebből: ingatlanok	31,0	0,0	269,0
gépek, berendezések, járművek	8,7	855,6	196,8
tenyészállatok	53,1	53,9	158,7
befejezetlen beruházások	–	–	–
Éves értékcsökkenés	81,2	50,7	109,1
épületek	41,1	32,3	153,8
gépek, berendezések, járművek	208,8	89,2	137,6
Selejtezés	12,0	36,2	25,9
Nettó beruházás	50,2	10,3	314,9
Beruházási támogatások	–	–	85,9

gok jelentős előnyt élveznek a fejlesztések finanszírozása terén, ami azt vetíti elénk, hogy a kisgazdaságokat jellemző technológiai lemaradás egyre inkább nő. Ugyanazt a technológiai színvonalat a kisüzemekben csak sokkal magasabb fajlagos beruházással lehetne megvalósítani. Mindezek alapján a megfogalmazott hipotézisünket a vizsgálatok igazolták, azaz a vizsgált muta-

tók vonatkozásában a különböző gazdasági formákban, eltérő méretkategóriákban működő sertéstartók esetében eltérések mutatkoztak. A megoldási lehetőséget a horizontális és a vertikális integrációban látjuk, de a tapasztalatok azt mutatják, hogy az erre való hajlandóság a gazdák részéről nem mindig van meg a bizalom hiánya és az érdektelenség miatt.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- (1) BARTHA A. (2012): *A sertésvertikum stratégiai elemzése*. PhD-értékezés. Debrecen – (2) BÉLÁDI K. – KERTÉSZ R. (2013): *A főbb mezőgazdasági ágazatok költség- és jövedelemhelyzete 2011*. AKI, 40 p. – (3) BENEDEK ZS. – RAJNAI CS. – KOVÁCS J. (2012): *Kistermelői sertéstartás*. LIV. Georgikon Napok, Keszthely, Programfüzet, 60-66. pp. – (4) BIRÓ SZ. – RÁCZ K. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban – Hozzászólás Mészáros Sándor és Szabó Gábor vitacikkéhez. *Gazdálkodás*, 58. évf. 4. sz., 377. p. – (5) BORBÉLYNÉ T. K. – DUDÁS GY. – KOLOZSVÁRINÉ CS. M. (2013): A fontosabb mezőgazdasági ágazatok költség és jövedelemtemenciái 2007–2011 között. *Gazdálkodás*, 57. évf. 2. sz., 183-184. pp. – (6) CSÖRNYEI Z. (2015): Hatékonyságot és innovációs készséget befolyásoló szempontok vizsgálata a magyar sertéstenyésztésben. *Gazdálkodás*, 59. évf. 2. sz., 101. p. – (7) ERDEINÉ K.-G. SZ. – FENYVESI L. – MONDOVICS L. (2013): A magyarországi agrártermelés versenyképességének növelése termelési rendszeren keresztül. *Gazdálkodás*, 57. évf. 4. sz., 356. p. – (8) FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM (2015): *B/3566. számú jelentés az agrárgazdaság 2013. évi helyzetéről*. I. kötet. 70. p. – (9) GERE ZS. – GERE T. (2006): A hazai sertéságazat helyzete és kilátásai. *Gazdálkodás*, 50. évf. 15. sz., 61 p. – (10) HEGEDŰSNÉ BARANYAI N. (2013): Rövid és hosszú távú ciklikusság a kukorica- és a sertéságazat idősoraiban. *Gazdálkodás*, 57. évf. 6. sz., 559-568. pp. – (11) KAPRONCZAI I. (2014): Agrárgazdaságunk jelene és jövője. *Gazdálkodás*, 58. évf. 2. sz., 102-103. pp. – (12) KAPRONCZAI I. – KESZTHELYI SZ. – TAKÁCS I. (2014): A gazdaságok jövedelmezőségének és hatékonyságának változása. *Gazdálkodás*, 58. évf. 3. sz., 222-236. pp. – (13) KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2014): *Gazdaság szerkezeti Összeírás, 2013 (végleges adatok)*. [Online.] <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/g szo/g szo13.pdf> – (14) LACZKA É. (2014): Az agrárstatistikai rendszer adatbázisának lehetőségei a hatékonyságvizsgálatokban. *Gazdálkodás*, 58. évf. 5. sz., 477-478. pp. – (15) LÁMPALUSI I. – PÉTER K. – TANÍTÓ D. – TÓTH K. (2014): A mezőgazdasági és élelmiszer-ipari termékekre vonatkozó áfámértékek csökkentésének lehetősége és hatásai. *Gazdálkodás*, 58. évf. 4. sz., 323-324. pp. – (16) MÉSZÁROS S. – SZABÓ G. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 58. évf. 1. sz., 58. p. – (17) POPP J. (2014): Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban – Gondolatok Mészáros Sándor – Szabó Gábor vitairásához. *Gazdálkodás*, 58. évf. 2. sz., 173. p. – (18) UDOVECZ G. (2014): Gondolatok a „Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban” című vitacikkhez. *Gazdálkodás*, 58. évf. 5. sz., 481. p. – (19) VALKÓ G. – KINCSES Á. (2014): A gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők a mezőgazdaságban. *Gazdálkodás*, 58. évf. 1. sz., 5. p.

//////////////////////////////////// KRÓNIKA //////////////////////////////////////

Beszámoló a Lengyel Agrárközgazdászok Egyesületének (SERiA) XXII. éves kongresszusáról

SZÓLLÓSI LÁSZLÓ

A Lengyel Agrárközgazdászok Egyesülete (SERiA¹) felépítésében és működésében hasonló az amerikai (AAEA) és az európai (EAAE) agrárközgazdászok egyesületéhez, azzal a különbséggel, hogy annak működési területe Lengyelországra koncentrálódik. Tagjai alapvetően olyan lengyel és nemzetközi szakemberek, akik agrobiznisz területen folytatnak kutatást vagy érdeklődnek azok eredményei iránt. Aki részt vesz az egyesület által szervezett konferencián, egyúttal tagjává válhat annak. Így a szervezetnek számos magyar tagja is van, és számuk folyamatosan növekszik.

Kolobrzegben került megrendezésre 2015. szeptember 8–10. között a Lengyel Agrárközgazdászok Egyesületének XXII. éves kongresszusa. Az egyesület hagyományosan szeptember első felében rendezi meg éves találkozóit, amelynek helyszíne évről évre változó. E találkozó, konferencia 1994 óta évről évre lehetőséget biztosít az agrobiznisz területén dolgozó belföldi és külföldi szakemberek, kutatók (agrárközgazdászok) számára, hogy bemutathassák, megvitathassák az adott évi központi témához kapcsolódó legfrissebb kutatási eredményeiket. Az idei rendezvény központi témája a vidéki területek társadalmi és gazdasági fejlődése volt, amelyhez kapcsolódóan az alábbi témaköröket vitatták meg:

1. A biogazdaság rendszere és alrend-

szerei – *Bioeconomy system and its subsystems*;

2. Gazdasági hatékonyság az élelmiszer-termékpályák mentén – *Economic efficiency of food economy chain*;

3. A gazdaságok fejlődését meghatározó pénzügyi és biztosítási rendszer – *Finance and insurance system as the farms development determinant*;

4. Szellemi tőke a vidékfejlesztésben – *Intellectual capital in rural development*;

5. Gazdaságpolitika a mezőgazdaságban és a vidéki területeken – *Economic policy towards agriculture and rural areas*;

6. Angol nyelvű szekció – *English language session*.

A konferencián a plenáris előadásokkal együtt összesen 95 előadás hangzott el. A plenáris előadások témái igen szerteágazóak voltak, ugyanakkor mindegyik szorosan kapcsolódott a konferencia fő témájához. Elsőként *Grzegorz Spsychalski* professzor beszélt a vidékfejlesztési modellekről, majd *Monika Stanny* professzor asszony a vidéki területek társadalmi-gazdasági fejlődéséről tartott előadást. Ezt követően *Ryszard Kata* professzor a bankok mezőgazdasági szerepéről és annak változásáról beszélt, amit *Bazyli Czyżewski* professzor előadása követett a bérleti viszonyok vidékfejlesztésben bekövetkezett változásairól. *Piotr Kulyk* professzor a vidéki területek mezőgazdaságát érintő gazdaságpolitikai mechaniz-

¹ The Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists – Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa I Agrobiznesu (SERiA).

musokról tartott előadást. Ezután *Aldona Zawajska* professzor asszonytól az Európai Unió vidéki területeinek társadalmi-gazdasági fejlődéséről hallhattunk aktuális információkat, s végül a mezőgazdasági biogázüzemek múltbeli és jelenlegi gazdasági helyzetét, illetve jövőbeli kilátásait *Grzegorz Brodziak* mutatta be.

Az angol nyelvű szekcióban lengyel, ukrán, amerikai és magyar (*Károly Róbert Főiskola, Debreceni Egyetem*) intézmények szakemberei, kutatói vettek részt, s a konferencia fő témájához kapcsolódóan mutatták be kutatási eredményeiket. A szekció levezető elnöke *Dr. Takácsné dr. György Katalin* professzor asszony volt, aki a lengyel és magyar agrárközgazdász kutatók közötti kapcsolat kialakításában és fejlődésében igen jelentős szerepet vállalt. A szekcióban 12 előadás hangzott el. Elsőként *Takácsné György Katalin* beszélt az új technológiák alkalmazásának a növénytermesztésben felhasznált kemikáliák csökkentésében betöltött szerepéről, lehetőségeiről. *Nábrádi András* az olajtők mint alternatív szántóföldi kultúra termesztésének ökonómiai kérdéseit mutatta be. A szántóföldi növénytermesztéshez kapcsolódóan szó volt még az ukrainai cukorrépa-termesztés jelenlegi helyzetéről és jövőbeli lehetőségeiről *Lucasz Dhyniewicz* előadásában. Az állati termékpályák közül a tejelő szarvasmarha-ágazat aktuális kérdéseivel több előadás is foglalkozott. *Szűcs István* a magyar tejágazat fő problémáit, potenciális kilátásait és kihívásait mutatta be. *Marta Guth* az Európai Unióra jellemző tejtermelés sokszínűségét tesztüzemi adatok alapján jellemezte. *Slawomir Juszczyk* a tejpiac stabilizálása érdekében a tejipari szövetkezetekbe történő beruházások finanszírozási kérdéseiről beszélt. A megújuló

energiaforrásokhoz kapcsolódóan *Wojciech Florkowski* és munkatársai vidéki lakosok körében végeztek felmérést azok ismeretéről és elfogadottságáról. A továbbiakban szó volt még az euró lengyelországi bevezetésével kapcsolatos társadalmi attitűdökről és véleményekről (*Wojciech Florkowski*), a Balatoni Korona mint helyi valuta vidéki gazdaságban betöltött szerepéről (*Takács István*), a lengyel élelmiszeripar pénzügyi helyzetéről és annak változásáról (*Joanna Florek*), a támogatások szerepéről a különböző jövedelmi helyzettel rendelkező vállalkozások (régiónok) között (*Agnieszka Poczta-Wajda*), valamint az ukrán vidéki közösségek pénzügyi önellátásáról (*Vitaly Krupin*).

A konferencia zárónapjára a szervezők a szokásoknak megfelelően szakmai kirándulásokat szerveztek. Az érdeklődők három különböző programon vehettek részt: 1. Bornholm sziget vidéki területei és turisztikai tevékenysége; 2. Megújuló energiaforrások Közép-Pomerániában; 3. Mezőgazdasági és élelmiszer-ipari tevékenység a Nyugat-Pomerániai Vajdaság keleti részében.

A konferencián elhangzott előadások anyagainak többsége tudományos cikkek formájában lengyel vagy angol nyelven megjelent a Lengyel Agrárközgazdászok Egyesületének tudományos folyóiratában, az *Annals of the Polish Association of Agricultural and Agribusiness Economists* – lengyelül *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu* – című lapban. A folyóirat cikkei elérhetők az egyesület honlapján, a <http://seria.com.pl/index.php/roczniki-2/2015> oldalon, illetve felkerülnek az *AgEconSearch* adatbázisába is.

Isten éltesse Csáki Csabát 75. születésnapja alkalmából!

A Magyar Tudományos Akadémia Agrárközgazdasági Bizottsága (továbbiakban Bizottság) 2015. november 13-án, 75. születésnapja alkalmából köszöntötte *Csáki Csaba* akadémikust a Magyar Tudományos Akadémián. Az ünnepi tudományos ülést *Popp József*, a Bizottság elnöke nyitotta meg és felkérte *Németh Tamást*, az MTA IV. Osztályának elnökét az első köszöntő megtartására. Németh Tamás méltatta Csáki Csaba szakmai pályafutását, egyetemi karrierjét, valamint elismeréseit, és egyben jó erőt és egészséget kívánt a következő kerek évfordulók megünnepléséhez.

A Budapesti Corvinus Egyetem részéről *dr. Zoltayné dr. Paprika Zita*, a Gazdálkodástudományi Kar dékánja köszöntötte Csáki Csabát és kiemelte, milyen sokat köszönhet az egyetem volt dékánjának és rektorának a rendszerváltás idején elért eredményei kapcsán. Dékán asszony elmondta, hogy Csáki Csaba rektorsága alatt mozdult el az egyetem a központi tervezéstől a piacgazdaság oktatásának és kutatásának írá-

nyába. Csáki Csaba vezette be a piacgazdaság standard tanterveit, illetve a 80-as évek végén szorgalmazta és aktívan segítette a modern közgazdasági tananyagok írását, nyugati mintájú tankönyvek tananyagokba illesztését. Csáki Csaba továbbá dékánként és rektorként is támogatta az oktatók-kutatók külföldi tanulmányútjait, valamint külföldi oktatók meghívását az egyetemre rövidebb-hosszabb időre. Rektorsága idején kiemelkedő jelentőségű volt, hogy *George Bush* amerikai elnök ellátogatott az egyetemre, de meghívását elfogadta az angol trónörökös házaspár (*Károly és Diana*), a *Dalai Láma*, valamint *Göncz Árpád* volt köztársasági elnök és felesége is.

A két köszöntő után *Jámbor Attila*, a Budapesti Corvinus Egyetem adjunktusa mutatta be röviden Csáki Csaba szakmai életútját egy kisfilm segítségével, amely tematikusan villantott fel képeket Csáki Csaba vezetői tevékenységéről, világbankos korszakából, utazásaiból, elismeréseiről, díjairól.

A kisfilm vetítése után három szakmai előadás következett. Ezek közül az első *Forgács Csaba* és *Mészáros Sándor* professzorok közös munkája volt, amely a nemzetközi agrár-közgazdasági kutatások trendjeit vizsgálta 2002–2015 között. Az előadásból jól látszott a mezőgazdasági termelés és a versenyképesség témáinak előtérbe kerülése a nemzetközi konferenciákon, valamint

az is, hogy a fenntarthatóság és az innováció milyen gyorsan váltak a nemzetközi agrárgazdasági kutatások központi témáivá.

A második szakmai előadást *Székely Csaba* professzor tartotta a magyar mezőgazdaság stratégiai kérdéseiről. Az előadásból jól látszott, hogy a hosszú távú hazai agrárstratégia hiánya milyen pontokon okozott lemaradást a magyar mezőgazdaság számára. Székely Csaba arra ösztönözte a döntéshozókat, hogy a jövő agrárstratégiáját a kompetenciák és hajtóerők mentén alakítsák ki.

Az ünnepi ülés harmadik tudományos előadását *Takácsné György Katalin* és *Takács István* professzorok jegyezték a magyar mezőgazdaság versenyképességének vizsgálatával. Az előadók számos adatot és ábrát hoztak, amelyek alapján a magyar mezőgazdaság versenyképességét a hatékonyság változásának eredőjeként vizsgálták és megállapították, hogy az élőmunka-termelékenység javítása, az új szervezeti megoldások és az innováció lehetnek a magyar mezőgazdaság versenyképességének alapvető forrásai a jövőben.

A szakmai előadások után Popp József, a Bizottság elnöke mint közeli barátot köszöntötte Csáki Csabát, akivel az elmúlt 30

évben számos közös szakmai programon és családi eseményen vettek részt. Ezután mint az Ihrig Károly Doktori Iskola vezetője, Popp József a tudományos tevékenysége és az intézmények közötti szakmai kapcsolatok építése, ápolása elismeréseként *Ezüst Fokozatú emlékérem* kitüntetést és a doktori iskola ajándékát adta át Csáki Csabának. A köszöntést *Pető Károly*, a Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Karának dékánja folytatta és Csáki Csaba szakmai életútjának méltatása után a kar nevében *Pro Facultate díjat* és egy festményt adott át akadémikus úr teljesítményeinek elismeréseként.

A köszöntők sorát ezután *Tóth József* professzor, a Budapesti Corvinus Egyetem Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszékének vezetője folytatta, aki baráti hangon méltatta kollégájának és egyben a tanszék korábbi vezetőjének érdemeit és köszönte meg egyúttal azt a sok munkát, amelyet Csáki Csaba pályafutása során a tanszékért tett. *Mészáros Tamás*, a Budapesti Corvinus Egyetem rektor emeritusa is méltatta köszöntőjében Csáki Csaba egyetemért tett munkáját és kiemelte, hogy akadémikus úr rektorsága alatt nemcsak az oktatási-kutatási potenciál, de maguk az intézmények is megújultak az egyetemen.

Beszédében elmondta, hogy Csáki Csaba jó érzékkel választotta ki agilis vezetői csapatát, akik „beleszagoltak” a piacgazdaság levegőjébe, akik együtt jártak másokkal a fejlett országok jobbnál jobb egyetemeire, és akiknek ezért volt bátorságuk, tudásuk és tartásuk a változásokhoz. A köszöntőket *Fehér István* professor emeritus zárta, aki szakmai érdemei mellett Csáki Csaba emberi oldalát helyezte középpontba beszéde során.

A tudományos ülés végén Csáki Csaba meghatottan köszönte meg a laudációkat és az elismeréseket, valamint azt, hogy az eseménynek a Magyar Tudományos Akadémia teret és otthont adott. Akadémikus úr zárszavában kiemelte, hogy egy sikeres szakmai életút mögött mindig ott van egy szerető és megértő család, és ezúton is megköszönte feleségének, *Borikának* a kitartását és támogatását.

Tisztelt Akadémikus Úr! Kedves Csaba!

A Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága ezúton is jó erőt és egészséget kíván születésed 75. évfordulója alkalmából.

Isten éltesse sokáig!

Jámbor Attila,
valamint
a Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága
és szerkesztősége

Szerkesztőbizottsági ülés és cukorgyári látogatás Kaposváron

A Gazdálkodás szerkesztőbizottsága 2015. november 19-én tartotta kihelyezett ülését a Kaposvári Egyetem Rektori Tanácstermében, *Borbély Csaba* szerkesztőbizottsági tag meghívására, akinek ezúton is köszönjük a szíves vendéglátást. Az eseményen részt vett az egyetem több oktatója, valamint megjelent *Németh Tamás* akadémikus, rektorhelyettes is.

Az ülésen többek között kikristályosodott a 2016. évi – immár hagyományos – Gazdálkodás-konferencia témája is, így a

rendezvény a humán-erőforrás, munkaerő, generációváltás, szociális foglalkoztatás kérdéseire összpontosít majd.

A programot színesítette a kaposvári cukorgyár meglátogatása, ahol *Csima Ferenc* vezérigazgató-helyettes szakszerű vezetésével betekintést kaphattak a tagok az ország immáron egyetlen cukorgyárának működésébe, megtekinthették az új csomagolórészeletet, valamint a gyár energiaszükségletének 75%-át biztosító, répaszeletet feldolgozó biogázüzemet is.

Summary

OLD INSTITUTIONS, NEW CHALLENGES – AGRICULTURAL KNOWLEDGE SYSTEM (AKS) IN HUNGARY

By: Nemes, Gusztáv – Varga, Ágnes

Keywords: sustainable agriculture, LINSAs, disfunction, rural development, social learning, social innovation.

JEL Classification: Q19.

This paper explores and analyses the Hungarian institutional system for the creation and the transfer of knowledge in the field of agriculture and rural development. We consider the constitution and operation of the Agricultural Knowledge System (AKS) in Hungary, focusing on formal institutions, and suggest that both the structure and content of the knowledge needed in the sector have significantly changed in recent decades. These changes, especially in relation to the sustainability of agriculture, pose significant challenges to traditional AKS institutions, which often have failed to change in line with the new requirements. We offer an analysis of Hungarian AKS institutions, their co-ordination, co-operation and communication with each other and with Hungarian rurality, and of the emerging issues and problems concerning the creation and the flow of knowledge needed for sustainable agriculture. We also briefly explore some characteristics of newly-emerging bottom-up structures, called LINSAs (learning and innovation networks for sustainable agriculture), that, if properly considered and supported, could bring significant improvement for Hungarian rural development.

AGRO-INNOVATION IN PRACTICE – WHY SO SLOW THE SPREAD OF SITE SPECIFIC PLANT PRODUCTION?

By: Takácsné György, Katalin

Keywords: innovation in agriculture, diffusion, economic effects.

JEL Classification: O33, Q16.

One of the drivers of ongoing agricultural innovation is not only safe food production, but also food security. Every innovation must be applied in economic terms, ensuring the return of the invested financial and human capital of its development for the implementing/initial firm. Nowadays, precision farming, and site-specific crop production as part of it, are becoming increasingly significant within environmental load reduction. The adaptation of some of its elements into practice, compared to initial expectations, has been relatively low. The question is, why? The research highlighted the influencing factors in the spread of innovation, namely that application of technology heavily depends on the managers' (owners', farmers') attitudes, skills and the lack of willingness to cooperate. While the benefits for reducing environmental impact of a site-specific chemical application are not obvious to producers (and support system does not give a clear indication of it), one cannot expect mass change.

The study evaluates precision agriculture, such as the spread of innovation, along economic theories, and attempts to define those critical elements that, if changed, could contribute to the extensive practical use even in the short term.

Providing adequate in-depth information to the actors in the value chain is essential, as is increasing the willingness to cooperate, and convincing the majority of late followers through a multitude of needs creation strategies. The integrators have a prominent role in the provision of services. . The producers' commitment would help the wider use of technology, as would a stronger integration, and the inclusion of precision agriculture in the CAP 'greening' component.

SURVEY OF THE CONSUMER HABITS OF DIETARY SUPPLEMENT USERS FROM THE PERSPECTIVE OF FOOD SAFETY

By: Lehota, József – Németh, Nikolett – Gyenge, Balázs

Keywords: functional food, segmentation, quality, information, risks.

JEL Classification: Q13.

The number of dietary supplements has been increasing rapidly in the last few years and in Hungary more than 15,000 registered dietary supplements can be found on the market at present. These products are different from the traditional food products and the risks associated with them may also differ from the traditional food risks. On the one hand, the typical food risks (e.g. physical, biological and chemical contaminations) still apply; on the other hand, dietary supplements can have significant nutritional risks since they contain special ingredients which may be dangerous if they are not consumed properly. Meanwhile, customers are given significant amounts of information about dietary supplements on the market, but this information can sometimes be misleading and may influence consumer habits.

The aim of our research therefore is to examine the consumption patterns of adult dietary supplements users, highlighting some of the determinants of food safety, such as quality, availability of information and risks. Within the framework of primary research, focus group interviews were conducted and a survey was also used. The results show that uses of dietary supplements are judged differently by the respondents. Consumers of dietary supplements are motivated by different reasons and they attach different degrees of importance to the roles of these products. Forty-two per cent of consumers use dietary supplements seasonally, while 18 per cent of them consume them daily. The main motivation in the consumption of these products is to supply vitamins. In data processing, factor- and cluster analysis were used to segment consumers based upon how they consider the use of dietary supplements. Four homogenous groups were identified among the respondents and we examined which consumer characteristics were applicable to each group, with particular emphasis on food-safety issues.

THE MAIN ASPECTS OF NATIONAL AND INTERNATIONAL PERCEPTION OF THE HUNGARICUMS AMONG UNIVERSITY STUDENTS

By: Péli, László – Némediné Kollár, Kitti – Tóth, Tamás

Keywords: Hungaricum, source protection, domestic and international regulations, university youth consumption habits.

JEL Classification: Q13.

We consider our research topic very timely, because while many research projects have attempted to deal with the analysis of consumer habits and behaviour regarding Hungaricums in the past few years, the majority of these were directed mostly towards the national values of the agricultural and food economy. Hungaricums play an important role in strengthening the Hungarian national identity, in creating an attractive country image and in tying the nation closer together (since 2012, when they became regulated by law). During the current research, students of several segments of Hungarian higher education were asked about the image of Hungaricums. We concluded that the everyday use of the term 'Hungaricum' and its meaning has not changed since 2012. Its exact meaning is not, or only modestly known, to students in higher education. Compared to Hungarian students, foreign students were less familiar with the products/values belonging to the group of Hungaricums. The investigation proves the need for more targeted national marketing and the increased visibility. Also, at present, the Hungarian economy is in a difficult situation, since the basic functions of the countryside have been weakened. These basic functions – which are particularly related to agriculture – include keeping the population in the countryside by providing jobs with sufficient income; the preservation and improvement of rural infrastructure; preserving the rural landscape and natural values; the strengthening of sustainable agriculture; and the promotion of tourism and local industries. Preserving and continuing traditions can contribute to reaching these goals. The importance of rural traditions has faded, mostly because of our globalised society, since even in the rural areas, consumer habits are becoming similar to those in urban areas. Therefore, it is not only the importance of subsistence agriculture – which was responsible for a well-maintained rural landscape – that is decreasing, but the rural traditions and crafts are declining (or disappearing) as well. Owing to the these phenomena, the role of initiatives aiming to improve community organisation and individual responsibility, such as the group of Hungaricums and the Hungarian Repository of Values, is vital.

THE SPECIAL CASES OF FINANCIAL ANALYSIS, AND THE METHODOLOGICAL ISSUES OF THEIR HANDLING IN AGRICULTURAL ENTERPRISES

By: Pupos, Tibor – Horváth, Péter – Szálteleki, Péter

Keywords: the time period assumption, working capital, net working capital, negative owner's equity, financial indicators.

JEL Classification: Q14.

The relevant literature dealing directly or indirectly with the topic of the paper is far from being limited. In spite of this, the interpretation of some indicators widely used for assessing the financial situation in practice, and the algorithms applied for their assessment are not properly elaborated on, and contain many contradictions and problems. These problems, however, arise partly from theoretical confusions, and partly from the lack of research about the correct definition of the related terms and concepts, and about the special situations that require unusual approaches to financial analysis. The paper looks for answers to problematic issues that have not been properly resolved using the empirical database of agricultural businesses that show many special features, focusing on situations when the net working capital and the owner's equity are negative. The research findings undoubtedly support the conclusion that the specialities of the agricultural sector and the occurring unusual financial situations necessitate corrections or improvements to the indicators used in financial analysis, as well as the methodology of computing their values.

MONITORING THE ASSETS SUPPLY AND INVESTMENT CAPACITY OF PIG FARMS IN HUNGARY

By: Ábel, Ildikó – Hegedűsné Baranyai, Nóra

Keywords: pig sector, investment, investment subsidy, capital assets, amortisation.

JEL Classification: Q12.

The aim of this study is to analyse Hungarian pig breeding with special regard to the companies' available assets, composition of fixed assets, volume of depreciation, gross and net investments as well as the amount of funds used.

Our research found that up until 2012 the asset status of private farms was less favourable as the value of investments did not exceed amortisation value, thus no finance for advancement was available. On the other hand the investment activity of large business entities showed an upswing thanks to their better capabilities to exploit sources of financial support. This contradiction is valid even if we consider the fact that the last year of the observed period already saw a rise in the utilisation of support by private farms as well. While business organisations were characterised by large scale multi-annual real estate investments, private players were more in favour of machinery or breeding stock purchases.

Under the period reviewed, farmers keeping fewer than 50 pigs attempted to increase their breeding livestock, and in parallel they invested less in real estate and machinery. Regarding medium-sized farms (50-150 pigs), the situation was not as clear. In 2010, this group invested in breeding stock, while in 2011 the real estate investments were in focus. From 2012, machinery purchase was dominant. Large farms with more than 150

pigs made breeding stock investments for the first two years and focused on real estate development afterwards. The net value of investments was firmly negative for both small and medium-sized enterprises as their development lagged behind, their equipment was deteriorating and no replacement materialised. Typically, only large-scale farms were able to complete development projects as they had the resources and facilities to access investment funds.

Our research found that there was no realised business development to speak of on private farms with low numbers of livestock. Bigger farms have already performed some investment activity, but it can be the subject of a future study to analyse whether these investments were geared towards innovation or rather to comply with animal welfare standards.

CONTENTS

STUDIES

<i>Nemes, Gusztáv – Varga, Ágnes: Old Institutions, New Challenges – Agricultural Knowledge System (AKS) in Hungary</i>	506
<i>Takácsné György, Katalin: Agro-Innovation in Practice – why So Slow the Spread of Site Specific Plant Production?</i>	517
<i>Lehota, József – Németh, Nikolett – Gyenge, Balázs: Survey of the Consumer Habits of Dietary Supplements Users from the Perspective of Food Safety</i>	527
<i>Péli, László – Némediné Kollár, Kitti – Tóth, Tamás: The Main Aspects of National and International Perception of the Hungaricums among University Students</i>	547
<i>Pupos, Tibor – Horváth, Péter – Szálteleki, Péter: The Special Cases of Financial Analysis, and the Methodological Issues of their Handling in Agricultural Enterprises</i>	563
<i>Ábel, Ildikó – Hegedűsné Baranyai, Nóra: Monitoring the Assets Supply and Investment Capacity of Pig Farms in Hungary</i>	582

CHRONICLE

<i>Szóllósi, László: Report on the XXII Annual Conference of the Polish Agricultural Economists (SERiA)</i>	593
<i>Jámbor, Attila: God Bless Csáki Csaba 75th Birthday!</i>	595
Report of the Editorial Board's External Meeting in Kaposvár.....	598
<hr/>	
Summary.....	599
Content	604

ELŐFIZETÉSI FELHÍVÁS

A Gazdálkodás előfizetőihez, olvasóihoz, szerzőihez

A **Gazdálkodás** több mint 50 éve hazánk egyetlen olyan agrárgazdasági tudományos folyóirata, amely helyt ad az agrárpolitikai, gazdálkodási, üzleti, marketing, vidékfejlesztési, üzem- és munkaszervezési, élelmiszer-feldolgozási kérdéseknek, valamint a korszak hazai és nemzetközi kihívásainak.

A **Gazdálkodás** szerzői a mező-erdőgazdaságban, az élelmiszer-feldolgozásban, a vidék- és területfejlesztésben tevékenykedő szakemberek, oktatók, kutatók, menedzserek, doktoranduszok, egyetemi és főiskolai hallgatók. A folyóirat nélkülözhetetlen segítséget nyújt a PhD-hallgatók publikációs tevékenységéhez, és ezáltal a fokozat megszerzéséhez.

A **Gazdálkodás** hozzájárul az EU agrár- és vidékfejlesztési politikájának keretében a nemzeti agrárstratégia tudományos igényű formálásához is.

A **Gazdálkodás** publikációi gyakran elsődleges forrásai új felismeréseknek, gondolatoknak, tananyagoknak és gyakorlati megoldásoknak. A megjelent cikkek aktualitásukat hosszasan megőrzik, *s az egyes lapszámok könyvszerűen újra elővehetők.*

A **Gazdálkodás** gondolkodásra, mérlegelésre és cselekvésre ösztönöz!

A **Gazdálkodás** nemcsak *tudástárház*, hanem *tudásközösség* is! A **Gazdálkodás** – mint minden más tudományos folyóirat – rangját, elismertségét nemcsak a megjelent közlemények színvonala, érdekes újszerűsége, a szerzők, lektorok, szerkesztők munkája fémjelzi, hanem az előfizetések, olvasók, interneten érdeklődők száma is, ami egyúttal az adott szakmai körhöz való tartozást, az előfizetők identitását is tükrözi. Ezért is örömmel üdvözljük előfizetőink körében.

A **Gazdálkodás** rendkívül olcsó, előfizetési díja 5580 Ft/év (áfával). Ennek fejében az évi hat számot kapja kézhez az előfizető. Kérésére megrendelőlapot küldünk!

A folyóirat előfizethető készpénz-átutalási megbízással vagy átutalással, amiről számlát küld a Kiadó (Herman Ottó Intézet, 1123 Budapest, Park u. 2., tel.: 1/362-8100, e-mail: info@agrarlapok.hu, Böle Réka osztályvezető).

**A Gazdálkodás Szerkesztőbizottsága
és Szerkesztősége**

A megrendelőlap visszaküldhető

Postán: Herman Ottó Intézet, 1223 Budapest, Park u. 2.

A borítékra kérjük írja rá: „Folyóirat-rendelés”

Faxon: +36/1362-8104

E-mailen: boler@nakvi.hu

Gazdálkodás

MEGRENDELŐLAP

Előfizetési díj 2015. évre: **5.580 Ft.** Példányonkénti ár: **930 Ft**

Megrendelem a Gazdálkodás c. folyóiratot 2015. évre ... példányban.

Az előfizetési díjhoz csekket kérek

Az előfizetési díjat átutalással rendezem *

Megrendelő

Kézbesítés helye

Neve: Név:

Számlázási címe:

..... Cím:

Telefon:

E-mail:

Kiadja a Herman Ottó Intézet

1223 Budapest, Park u. 2.

Tel.: +36 1 362 8100

Web: www.agrarlapok.hu

E-mail: nakvi@nakvi.hu

* Az előfizetési díjat a NAKVI 10032000-01743276 számú számlájára való átutalással egyenlítheti ki.

GAZDÁLKODÁS

AGRÁRÖKONÓMIAI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT
SCIENTIFIC JOURNAL ON AGRICULTURAL ECONOMICS

TÁMOGATÓINK:
FÖLDMŰVELÉSÜGYI MINISZTERIUM
HERMAN OTTÓ INTÉZET
AGRÁRGAZDASÁGI KUTATÓ INTÉZET

GAZDÁLKODÁS SZERKESZTŐSÉGE:
1093 Budapest, Zsil utca 3-5.
Telefon, fax: +361-476-3295
E-mail: gazdalkodas@agrarlapok.hu
www.agrarlapok.hu

Kéziratokat a szerkesztőségbe szíveskedjenek küldeni, ahol a folyóirattal kapcsolatban minden más kérdésben is szívesen állnak rendelkezésére

KIADJA ÉS TERJESZTI:

1223 Budapest, Park utca 2.
Felelős kiadó: Dr. Mezőszentgyörgyi Dávid, +361-362-8100

LAPTULAJDONOS:

FÖLDMŰVELÉSÜGYI
MINISZTERIUM

A folyóirat éves előfizetési díja 5580 Ft/év, amely az áfát is tartalmazza.
A folyóirat előfizetése történhet: készpénzátutalási megbízással
Herman Ottó Intézet
1223 Budapest, Park utca 2. „Gazdálkodás” jelöléssel. Átutalással
(megrendelésre számlát küldünk).

HU ISSN 0046-5518

Nyomtatás:
Pharma-Press
1037 Budapest, Vörösvári út 119.
Telefon: (1) 313 0111
E-mail: www.pharmapress.hu

E SZÁMUNK SZERZŐI:

Ábel Idikó, a PE Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék adjunktusa, Keszthely, abel@georgikon.hu

Gyenge Balázs, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete Marketing Módszertani Tanszék egyetemi docense, Gödöllő, Gyenge.Balazs.Mark@gtk.szie.hu

Hegedűsné Baranyai Nóra, a PE Georgikon Kar Gazdaságmódszertani Tanszék egyetemi docense, Keszthely, baranyai@georgikon.hu

Horváth Péter, a DE Gazdaságtudományi Kar Vidékfejlesztési és Regionális Gazdaságtani Tanszék tanársegéde, Debrecen, horvath.peter@econ.unideb.hu

Jámbor Attila, a BCE Gazdálkodástudományi Kar Agrárközgazdasági és Vidékfejlesztési Tanszék adjunktusa, Budapest, attila.jambor@uni-corvinus.hu

Lehota József, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Üzleti Tudományok Intézete Marketing Módszertani Tanszék egyetemi tanára, Gödöllő, Lehota.Jozsef@gtk.szie.hu

Némediné Kollár Kitti, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet adjunktusa, Gödöllő, kollar.kitti@gtk.szie.hu

Nemes Gusztáv, az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézete és a Budapesti Corvinus Egyetem tudományos munkatársa, Budapest, nemes.gusztav@krtk.mta.hu

Németh Nikolett, a SZIE Gazdálkodás- és Szervezéstudományok Doktori Iskola PhD-hallgatója, Gödöllő, nikolett_nemeth@hotmail.com

Péli László, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet adjunktusa, Gödöllő, pe.li.laszlo@gtk.szie.hu

Pupos Tibor, a PE Georgikon Kar Vállalatökonómiai és Vidékfejlesztési Tanszék egyetemi tanára, Keszthely, pt@georgikon.hu

Szálteleki Péter, a PE Georgikon Kar Gazdasági és Társadalomtudományi Tanszék PhD-hallgatója, Keszthely, peter.szalteleki@gmail.com

Szöllősi László, a DE Gazdaságtudományi Kar Üzemtani és Vállalati Tervezés Tanszék adjunktusa, Debrecen, szollosi.laszlo@econ.unideb.hu

Takácsné György Katalin, a KRF Közgazdasági, Módszertani és Informatikai Intézet egyetemi tanára, Gyöngyös, tyk@karolyrobert.hu

Tóth Tamás, a SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar Regionális Gazdaságtani és Vidékfejlesztési Intézet egyetemi docense, oktatási rektorhelyettes, Gödöllő, toth.tamas.arga@gtk.szie.hu

Varga Ágnes, az ELTE Földtudományi Doktori Iskola doktorandusza, Budapest, varga.agi14@gmail.com